

AUTORID

Klara Hallik, TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi erakorraline vanemteadur

Jüri Kruusvall, TPÜ sotsioloogia osakonna juhataja, professor

Marje Pavelson, TTÜ majandussotsioloogia professor

Iris Pettai, Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi projektijuht

Ivi Proos, Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi juhataja

Raivo Vetik, TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi direktor

SISSEJUHATUS

Käesolev artiklite kogumik on järjekorras teine väljaanne, milles analüüsitakse Riikliku Programmi “Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007” elluviimise käigus toimuvaid muutusi Eesti eri rahvustest inimeste vaadetes ja hoiakutes. Integratsiooni Sihtasutuse poolt algatatud ja rahastatud monitooringu ülesanne pole otseselt programmis kavandatud projektide täitmise hindamine, küll aga ühiskonna integratsioonivalmiduse teadvustamine. Monitooringus saadud teave aitab täpsustada alaprogrammide hindamise kriteeriume ja olla lähtematerjaliks uute projektide algatamisel. Uuringu tulemuste kättesaadavaks tegemine avalikkusele peaks samuti osaliselt korvama rahvussuhete alase ametliku statistika vajaka jäämist.

Artiklid on kirjutatud sotsioloogilise küsitluse teel kogutud andmete alusel. Küsitluse viis läbi firma Saar Poll 2002 a kevadel. Küsitleti kokku 1002 Eesti elanikku, neist 660 eestlast ja 342 inimest teistest rahvustest. Valim on esinduslik nii eestlaste kui teiste rahvuste suhtes. Küsitletute jaotus vanuse, soo, hariduse, rahvuse ja kodakondsuse lõikes on järgmine:

Vanus (aastat)	Eestlane	Mitte-eestlane
15 – 19	9,7%	0,6%
20 – 29	20,3%	14,0%
30 - 39	17,1%	18,7%
40 - 49	18,1%	19,5%
50 - 59	14,8%	16,2%
60 - 74	20,0%	21,0%
Kokku	100%	100%

Sugu	Eestlane	Mitte-eestlane
Mees	47,1%	45,0%
Naine	52,9%	55,0%
Kokku	100%	100%

Haridus	Eestlane	Mitte-eestlane
Põhiharidus	35,4%	24,8%
Keskharidus	51,5%	58,7%

Kõrgharidus	13,2%	16,5%
Kokku	100%	100%

Rahvus	Eestlane	Mitte-eestlane
Eestlane	100 %	
Venelane		80,1%
Ukrainlane		8,2%
Valgevenelane		5,3%
Muu rahvus		6,4%
Kokku	100%	100%

Kodakondsus eestlane	Eestlane	Mitte-
Eesti	99,7%	46,2%
Venemaa	0,1%	19,9%
Teiste riikide	0,0%	2,3%
Kodakondsusetu	0,1%	31,6%
Kokku	100%	100%

Käesolevas väljaandes esitatavad uuringu tulemused näitavad, et Eesti stabiilne ja rahvuskonfliktideta areng kümne aasta kestel on tekitanud sotsiaalse keskkonna, mis võimaldab püstitada ja ellu viia mitmekülgset integratsiooni strateegiat. Varasemad ettekujutused integratsioonist kui peamiselt vähemuste ühesuunalisest keelepõhisest lähenemisest eestlastele täienevad arusaamaga, et integratsiooni eduks on vajalik kõigi eri rahvustest ühiskonnaliikmete vastastikune respekterimine, võrdsed võimalused ja osalus ühiskonnas loomises. Käesoleva monitooringu keskenduti senisest enam eestlaste ja teiste rahvuste üldiste integratsioonialaste hoiakute analüüsile, sotsiaalmajanduslikule olukorrale ja poliitilisele integratsioonile. Integratsiooni pidurdavate hoiakute ja sallivustüpoloogia analüüs näitab, et rahvuslikud hoiakud on suhteliselt püsivad ning nad ilmutavad end paljudes valdkondades. Eestlaste puhul avalduvad nad enim keele- ja kultuuridistantsi rõhutamise ning poliitilise eristamise kaudu. Mitte-eestlaste subjektiivset integratsioonivalmidust piirab tugev ebavõrdsuse tajumine, samuti konkureerivate identiteetide konflikt. Mitte-eestlaste ebavõrdne seisund tööturul leiab kinnitust ka monitooringu andmeil ja viib meid järeldusele, et mitte-eestlasi, eriti noori, tuleb käsitleda aktiivse tööturupoliitika ühe sihtrühmana. Poliitilise integratsiooni peamiseks piduriks on jätkuvalt enamuse mitte-eestlaste kodakondsusetus, kummagi rahvusrühma hinnangud ja hoiakud kodakondsuspoliitika suhtes pole muutunud. Teiselt poolt, kuna eestlaste ja teiste Eestimaa rahvuste sotsialiseerumine toimub järjest enam ühes ja samas poliitilises keskkonnas, lähenevad ka nende üldpoliitilised väärtushoiakud, mida on alust käsitleda 'kodakondsuse-eelse' integratsioonina. Eestlaskonnas on kasvamas arusaam muulaste jätkuva poliitikast eemalhoidmise ebaotstarbekusest, milline asjaolu peaks soodustama edasiste otsuste langetamist integratsioonipoliitika täiustamiseks.

Klara Hallik

Integratsiooni pidurdavad hoiakud ja rahvussuhete arenguvariandid

Jüri Kruusvall

Integratsioon rahvussuhetes on sotsiaalne protsess, mis ei allu tsentraalsele juhtimisele ega kulge ka täiesti omapäi. Lisaks riiklikule programmile avaldavad sellele mõju objektiivsed majanduslikud tegurid (elatustase, ebavõrdsuse määr, töötuse tase jms.), riikidevahelised suhted (Eesti astumine Euroopa Liitu ja NATO-sse, suhted Venemaaga jm.), muutunud rahvusvaheline olukord (võitlus terrorismi, illegaalse immigratsiooni, narkomaania ja HIV-viirusega). Kõrvale ei saa jätta ka inimfaktorit - integratsiooni kiirus ja sügavus sõltub paljuski sellest, kuivõrd protsessist hõlmatud inimesed tahavad integreeruda ja on valmis integratsiooniga seotud järeleandmisteks, kompromissideks ja kokkulepeteks.

Kui eelmises integratsiooni monitooringu küsitluses me keskendusime peamiselt sellele, kuidas inimesed integratsioonist aru saavad ja mida nad selle puhul rohkem või vähem tähtsustavad.¹ Siis käseolevas uuringus pöörame tähelepanu just integratsiooni pidurdavatele hoiakutele. Kuna eestlastel ja mitte-eestlastel on veel paljuski erinev arusaam integratsioonist, siis osutuvad erinevateks ka need küsimused, mille kaudu hoiakuid mõõta. Kui eestlaste puhul osutuvad integratsioonipiduriteks liigne häiritus, sallimatus ja ohutunne, siis mitte-eestlaste puhul on selleks liigne kriitilisus Eesti integratsioonipoliitika suhtes ja eestlaste rahvuslike ja riiklike huvide mittemõistmine. Et vältida üksikutele küsimustele antud vastuste alusel tehtavaid ennatlikke järeldusi on oluline pidurdavaid hoiakuid mõõta mitmete integratsiooni erinevaid aspekte hõlmavate küsimustega. Alles nende põhjal moodustatud koondtunnused (indeksid) võimaldavad selgitada hoiakute tegelikku tugevust. Tuginedes IM 2002 küsitluse andmetele üritame allpool konstrueerida nii eestlaste kui mitte-eestlaste integratsiooni pidurdavate hoiakute (IPH) indeksid ja uurida, millistest sotsiaalsetest teguritest need hoiakud sõltuvad.

1. Integratsiooni pidurdavad hoiakud eestlaste teadvuses

Varasemad uuringud on näidanud, et eestlaste puhul vähendavad valmisolekut integratsiooniks põhiliselt kolme liiki hoiakud: kultuuriline sallivus (kuidas suhtutakse teistsuguse käitumise-mõtlemise-elulaadiga inimestesse), keeleline sallivus (kuidas suhtutakse eesti keele kõrval teiste keelte kasutamisse) ja rahvuslik sallivus (kuidas suhtutakse teisest rahvusest inimeste elamisse Eestis). Me valisime IPH indeksi moodustamiseks iga mainitud hoiakut esindama kahele küsimusele antud vastused (vt. tabel 1.1).

Tabel 1.1. Küsimustele antud vastused, millede loendamisel saadi eestlaste IPH indeks

Küsimustele antud vastused	Selliselt vastanute %	Korrelatsioon indeksiga
Peab oma elu- ja mõttelaadi venelaste omast "täiesti" või "pigem" erinevaks	60%	0,57
Venelaste puhul häirib teistsugune käitumine ja elulaad "tugevalt" või "veidi"	46%	0,59
Venelaste puhul häirib eesti keele oskuse puudumine "tugevalt" või "veidi"	75%	0,55

¹ Kruusvall, J.(2000). Integratsioonist arusaamine Eesti ühiskonnas. - M. Lauristin ja R. Vetik (toim.) *Integratsioon Eesti ühiskonnas*, Tallinn: RASI ja IS.

Suure hulga mitte-eestlaste elamine Eestis on "kindlasti" ohuks Eesti rahvuse säilimisele	35%	0,62
Suure hulga mitte-eestlaste elamine Eestis on "kindlasti" või "pigem" ohuks Eesti riigi arengule	51%	0,55
Kaks riigikeelt Eestis oleks "kindlasti" ohuks eesti keele püsimajäämisele	48%	0,53

Oma elu- ja mõttelaadi pidas 2002 aastal venelaste omast erinevaks 46% (s.h. täiesti erinevaks 18%) eestlastest. Venelaste teistsugune käitumine ja elulaad häirib 46% (s.h. tugevalt 11%) eestlastest. Võrdluseks, 1996 aasta andmetel oli mitte-eestlaste teistsugusest käitumisest ja mõtlemisest häiritud 66% (s.h. "väga häiritud" 13% ja "parajalt häiritud" 25%) eestlastest. Seega võib teatud mõõndustega (küsimused ei ole päris ühesuguse sõnastusega) öelda, et aastatega on eestlaste kultuuriline sallivus mõnevõrra (ca 20% võrra) suurenenud.

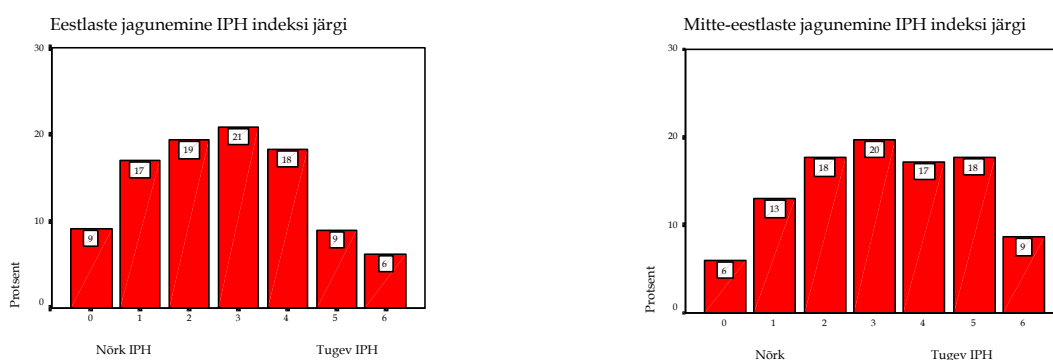
Kolmveerand eestlastest on endiselt häiritud venelaste eesti keele oskuse puudulikkusest (s.h. 35% on tugevalt häiritud kui peab suhtlema eesti keelt mitte- oskava inimesega). 1996 aastal oli aga häirituid veelgi rohkem (81%, s.h. "väga häirituid 33% ja "parajalt" häirituid 28%). Võime seega tõdeda, et seitsme aastaga on eesti keele oskusega seotud üldine sallivus suurenenud umbes 6%, tugevalt häiritute osakaal on aga jäänud endiseks. Mitte-eestlaste poolt soovitud kahe riigikeele kehtestamist peab eesti keelele ohtlikuks 80% eestlastest, sealjuures "kindlasti" ohtlikuks 48%. Seega iseloomustab eesti keele kasutamisega seotud väga jäik hoiak vähem kui poolt eestlaskonnast, ülejäänud on vene keele kasutamisest vähem häiritud ja pole kindlad selle ohtlikkuses eesti keelele.

Suure hulga mitte-eestlaste elamist Eestis peab praegu ohuks eesti rahvuse säilimisele 71% (s.h. "kindlasti" näeb ohtu 34%) eestlastest. See hoiak ei ole aastatega muutunud: 1996 aastal oli mitte-eestlaste suurest hulgast Eestis häiritud 72% (s.h. "väga häiritud" 27% ja "parajalt häiritud" 24%) eestlastest. Eesti riigi arengule peetakse mitte-eestlasi vähem ohtlikeks - 51% eestlastest näeb praegu seda ohtu (s.h. 18% peab suurt hulka mitte-eestlasi riigile "väga ohtlikuks"). Rõhutame siin siiski, et tegemist on suhtumisega mitte-eestlaste suurde arvukusse, mitte aga konkreetse sallimatusega teisest rahvusest inimeste suhtes.

Kultuuriline ja keeleline häiritus ning rahvuslik ohutunne on seega suhteliselt püsivad hoiakud, mis kinnistavad eestlaste nägemust ainult eesti kultuuriruumis ja eesti keele kaudu toimuvast integratsioonist. Need hoiakud ei lase esile kerkida integratsiooni teistel aspektidel (majanduslikud, sotsiaalsed jm.) ning jõuda kompromissile mitte-eestlastega integratsiooni mõistmises.

Eestlaste IPH mõõtmiseks konstrueeriti uus indekstunnus, mis näitab, mitmel korral andis respondent esitatud kuuale küsimusele tabelis 1.1 märgitud vastuse. Indeksi väärtus varieerub 0-st 6-ni, kusjuures väiksem väärtus näitab, et IPH on nõrgem, suurem väärtus aga, et IPH on tugevam. 2002 aastal küsitletud eestlased jagunesid selle näitaja alusel järgmiselt (vt. joonis 1.1).

Joonis 1.1. Eestlaste ja mitte-eestlaste jagunemine integratsiooni pidurdavate hoikute indekse skaaladel .

Näeme, et selle indeksi järgi on eestlaste hulgas nii nõrga IPHga inimesi (26%) kui ka neid, keda iseloomustab väga tugev IPH (indeksi väärtus 5 või 6 palli - 13%). Eestlaste keskmine IPH indeks on 2,75 palli. IPH indeksi korrelatsioonid nende küsimuste vastustega, mille alusel see indeks moodustati, on kõrged (vt. tabel 1.1). See näitab, et indeks võib väljendada neis kõigis sisalduvat ühist mõõdet.

Järgnevalt püüame leida tegureid, millest võiks sõltuda eestlaste nõrgem või tugevam IPH (vt. tabel 1.2).

Tabel 1.2. Eestlaste IPH indeksi seosed teiste teguritega

Integratsiooni pidurdav hoiak (keskmine = 2,75)	Nõrk = 0	Tugev = 6
Konfliktid eri rahvuste vahel on paratamatud	Ei ole nõus 2,12*	Nõus 3,10*
"Rahvuslik Eesti" eelistusena	2-6 kohal 2,01*	1 kohal 2,96*
Erineva kultuuriga rahvad rikastavad ühiskonda	Nõus 2,50*	Ei ole nõus 3,30*
Kas õpetada eesti koolides vene kirjandust ja kultuuri	Jah, pigem jah 2,54*	Ei ole vaja 3,46*
Poliitilise sallivuse indeks	Kõrge $r = 0,24^*$	Madal
Venemaalt lähtuva ohu tajumise indeks	Madal $r = 0,20^*$	Kõrge
Tööjõu saabumist Venemaalt Tuleks	Soodustada 2,43*	Piirata 3,12*
Elukoht	Mujal Eestis 2,61*	Tallinnas 3,52*
Töötab transpordi, side, kaubanduse, politsei ja päästeameti sfääris	Ei 2,62*	Jah 3,52*
Mitte-eestlasi töökaaslaste seas	Üle veerandi 2,60*	Vähem/ei ole 2,91*
Venemaa telekanaleid	Vaatab 2,58*	Ei vaata 2,84*
Töötab teenindaja, keskastme spetsialisti või alluvatega spetsialistina	Ei 2,64*	Jah 3,17*

*Keskmete erinevus oluline nivool $p < 0,05$;

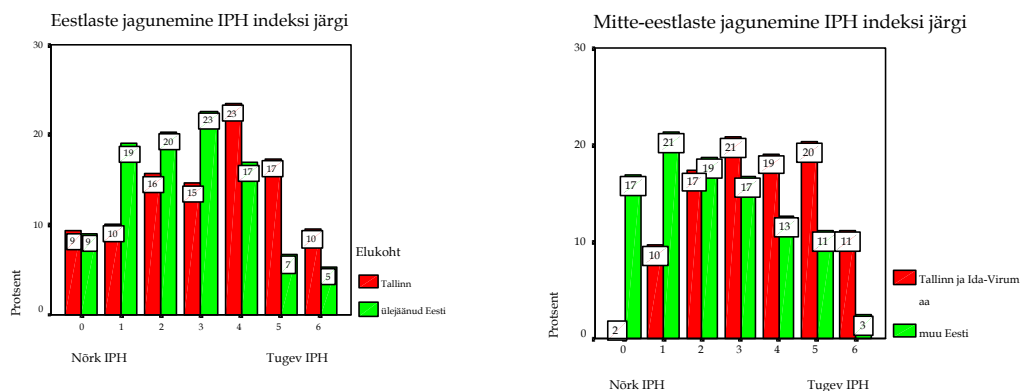
Nagu on näidanud varasemadki uuringud, ei sõltu eestlaste hoiakud rahvussuhete valdkonnas demograafilistest näitajatest: IPH indeksi keskmine ei erine naistel ja meestel, erineva haridustasemega inimestel, erineva vanusega inimestel. Ka majanduliku olukorda ja toimetulekut iseloomustavad näitajad ei seostu eestlaste puhul IPHga (ei ole seost sissetulekuga pere liikme kohta, hinnanguga oma pere toimetulekule ja vajaduste rahuldamatuse indeksiga - vt. lisa tabel L1.1.).

Objektiivsetest tunnustest mõjutab IPHd elukoht - Tallinna eestlaste keskmine IPH on kõrgem (3,52) kui mujal Eestis elavatel eestlastel (2,61). Keskmete erinevus on statistiliselt oluline. Seega on Tallinna eestlaste seas rohkem tugevamate integratsiooni pidurdavate hoiakutega inimesi kui mujal Eestis (vt. joonis 1. 2).

Eestlaste IPH on seotud ka töösfääri ja tööalase positsiooniga (vt. tabel 1.2). Analüüs näitab, et töötamine transpordi, side, kaubanduse, politsei ja päästeameti sfääris ning teenindaja, keskastme spetsialisti või alluvatega spetsialisti amet ennustab tugevamat IPH-d kui ülejäänud tööaladel või ametites töötamine. Need on tööalad ja ametid, kus eestlane suurema tõenäosusega puutub kokku mitte-eestlaste (olgu siis tegemist kliendi või kaastöötaja/alluvaga) juures ilmnevate negatiivseteks peetavate joontega.

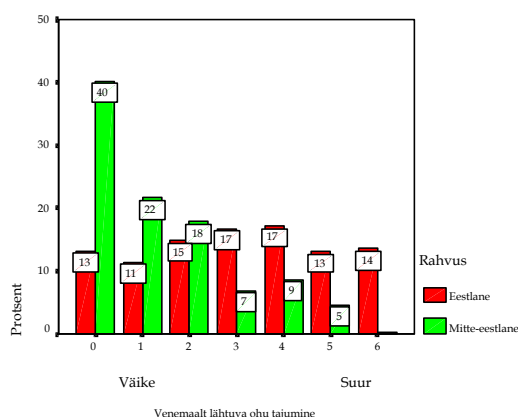
Töökaaslaste puhul ilmneb samas, et eestlaste IPH on nõrgem seal, kus neil on rohkem mitte-eestlastest töökaaslasti.

Joonis 1.2. Eestlaste ja mitte-eestlaste IPH indeksi jagunemine elukoha lõikes

Eestlaste IPH on seotud nende kontaktide ja suhtumisega Venemaasse. Neil, kes vaatavad Venemaa TV saateid, on IPH mõnevõrra nõrgem kui mittevaaatajatel. Venemaalt lähtuva ohu tajumist kajastav indeks (vt. lisa tabel L1.2) on positiivses korrelatsioonis IPH indeksiga ($r = 0,20$), ehk - mida suuremat ohtu teatud osa eestlastest Venemaalt ootavad, seda tugevam on nende IPH. Jooniselt 1.3 on näha, et ehkki eestlased tajuvad Venemaalt lähtuvat ohtu suuremana, ei eita ka suur osa mitte-eestlasti Venemaa võimalikku ohtlikkust Eesti arengutele. Tugevam IPH seostub ka eestlaste sooviga piirata uue tööjõu saabumist Venemaalt - kui juba niigi ollakse häiritud suure hulga mitte-eestlaste elamisest Eestis, siis ollakse ka nende Venemaalt juurdetoomise vastu.

Joonis 1.3. Venemaalt lähtuva ohu tajumine eestlaste ja mitte-eestlaste poolt

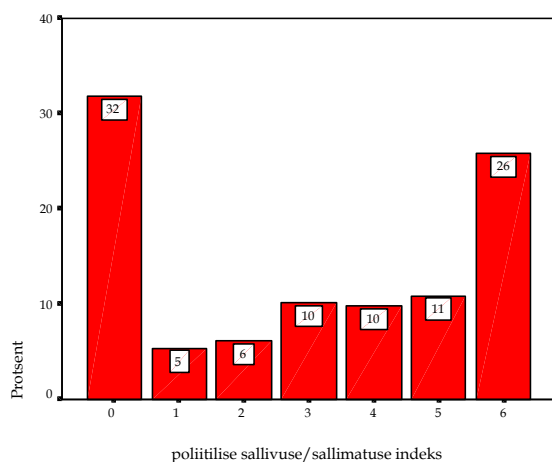

Suhtumine teiste rahvaste kultuuri seostub samuti eestlaste IPH indeksiga. Need, kes leiavad, et erineva kultuuriga rahvad rikastavad ühiskonda, on nõrgema IPH-ga võrreldes nende eestlastega, kes sellega nõus ei ole. Eestlasi diferentseerib ka suhtumine vene kirjanduse ja kultuuri õpetamisse eesti koolides. Need 21% eestlastest, kes leiavad, et seda õpetada pole vaja, on tunduvalt tugevama IPH-ga kui need 71%, kes vene kirjanduse ja kultuuri õpetamist vajalikuks peavad.

Eestlased, kes peavad rahvustevahelisi konflikte mitmerahvuselises ühiskonnas paratamatuks (ja neid on üle 60%), on tugevama IPH-ga kui need, kelle jaoks konfliktid ei ole paratamatud (34% eestlastest).

Ja lõpuks korreleerub IPH indeksiga ka poliitilise sallivuse indeks (vt. lisa tabel L1. 3, $r = 0,24$), mis mõõdab eestlaste suhtumist mitte-eestlaste töötamise riigivõimuorganites ja riigiametites. Mida enam piiranguid mitte-eestlastele soovitakse selles osas teha, seda tugevam on ka IPH. Poliitilise sallivuse osas on eestlaste hoiakud tugevalt polariseerunud (vt. joonis 1.4), kui 32% eestlastest ei ole ühelgi juhul soovinud piirata mitte-eestlaste osalust poliitilises juhtimises vähemaga kui 10%, siis 26% on väljendanud maksimaalset piirangute hulka.

Joonis 1. 4. Eestlaste poliitilise sallivuse /sallimatuse indeksi jaotus

2. Integratsiooni pidurdavad hoiakud mitte-eestlaste teadvuses.

Mitte-eestlaste IPH komponentide hulka kuulub samuti *suhtumine eesti keele kasutamisse*, mis on paljuski eestlastele vastupidine (vt. tabel 1.3). 56% mitte-eestlastest leiab, et kaks riigikeelt Eestis ei ohustaks "kindlasti" eesti keele püsijäämist. Ka Eesti valimisseaduse muudatust Riigikogu ja kohalike omavalitsuste saadikukandidaatide keelenõuete kaotamise kohta toetab "täielikult" ligi pool (49%) muulastest (eestlastest toetab seda muudatust "täielikult" ainult 4%).

Teine IPH komponent puudutab suhtumist Eesti integratsiooni- ja kodakondsuspoliitikasse. 58% mitte-eestlastest peab senist integratsiooni Eesti ühiskonnas "täiesti" või "pigem" ebaedukaks, 71% arvates aga on Eesti kodakondsuspoliitika liiga karm ja ahistab inimõigusi (eestlastest arvab nii ainult 6%).

Tabel 1. 3. Küsimustele antud vastused, millede loendamisel saadi mitte-eestlaste integratsiooni pidurdavate hoiakute indeks

Küsimustele antud vastused	Selliselt vastanute %	Korrelatsioon indeksiga
Integratsioon Eesti ühiskonnas on seni olnud "täiesti" või "pigem" ebaedukas	58%	0,55
Eesti kodakondsuspoliitika on liiga karm, ahistab inimõigusi	71%	0,60

Eesti astus NSVLiitu 1940 aastal "täiesti" või "pigem" vabatahtlikult	44%	0,55
Eesti venelaste olukorra võrdlemine albaanlaste olukorraga Makedoonias V. Putini poolt oli "täiesti" või "üldiselt" õige	40%	0,64
Toetab "täielikult" Eesti valimisseaduse muudatust kandidaatide keelenõuete kaotamise kohta	49%	0,53
Kaks riigikeelt Eestis ei ohustaks "kindlasti" eesti keele püsijäämist	56%	0,52

Kolmas IPH komponent seostub mitte-eestlaste puhul suhtumisega praegusesse Eesti riiki ja selle ajaloolisesse kujunemisse. 44% muulastest on seisukohal, et Eesti astus NSVLiitu 1940 aastal "täiesti" või "pigem" vabatahtlikult, 40% aga leiab, et Eesti venelaste olukorra võrdlemine albaanlaste olukorraga Makedoonias V. Putini poolt on "täiesti" või "üldiselt" õige.

Põhjused miks suur osa mitte-eestlastest väljendab hoiakuid, mida võib käsitleda integratsiooni pidurdavatena, võivad olla mitmesugused. Tegemist võib olla nii protestiga kodakondsuspoliitika ja keelenõuete vastu (milliseid ei suudeta või ei taheta täita) või ka psühholoogilise kaitsega selle surve vastu, mis sunnib integreeruma eestlaste poolt ettekirjutatud mudeli kohaselt. Kindlasti on oma osa ka teadmatusel ja faktide ning eestipoolsete seisukohtade vähesel selgitamisel venekeelses meedias.

Nende kuue vastusevõimaluse loendamisel saadud tulemused ehk mitte-eestlaste IPH indeksi jaotus on toodud joonisel 1.1. Selle indeksi järgi moodustab 19% muulastest kõrgema ja 27% madalama IPH-ga rühma. Mitte-eestlaste keskmine IPH on selle indeksi järgi 3,17. Siinjuures tuleb kohe märkida, et eestlaste ja mitte-eestlaste IPH-d ei tohiks omavahel võrrelda, sest indeksid on moodustatud erinevate tunnuste põhjal, ja võimalik on ka teistsuguste indeksite koostamine, mis võivad anda teistsuguseid tulemusi.

Nagu tabelist 1. 3. näha, korreleerub ka mitte-eestlaste IPH indeks kõrgelt oma komponentidega ja mõõdab tõenäoliselt midagi neile kõigile ühist.

Mitte-eestlaste IPH indeks on seotud mõnede demograafiliste näitajatega (vt. tabel 1.4). Nii ilmneb teatav korrelatsioon vanusega ($r = 0,12$) - noorematel on mõnevõrra nõrgem IPH kui vanematel inimestel. Kõrgema või kesk-eriharidusega mitte-eestlaste IPH on keskmiselt tugevam (indeksi väärtus suurem - 3,52) kui põhi- ja üldkeskhariduse puhul (2,87). Kõrgemalt haritute tugevamat IPH-d saab seletada kahe erineva põhjusega. Kesk-eriharidusega mitte-eestlasi iseloomustab (teiste haridusgruppidega võrreldes) kõige kõrgem vajaduste rahuldamatuse tase (indeksist vt. lisa tabel L1.1), see võib anda väljundi tugevamas IPH-s. Kõrgharidusega muulaste materiaalsed vajadused on küll paremini rahuldatud, kuid nad on sageli rahulolematud oma positsiooniga Eesti ühiskonnas ja neile on iseloomulik suurem kriitilisus ja suuremad ootused riigi rahvuspoliitika suhtes.²

² Kruusvall, J. (1997). Rahvusprobleemid rahva pilgu läbi 1996. – Järve, P., toim. *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik*. Tartu Ülikool, "Avita", Tallinn, 149.

Tabel 1. 4. Mitte-eestlaste IPH indeksi seosed teiste teguritega

IPH (keskmine 3,17)	Nõrk = 0	Tugev = 6
Rahvusliku ebavõrdsuse tajumise indeks	Madal $r = 0,38^*$	Kõrge
Elukoht	Mujal Eestis 2,31*	Tallinnas või Ida-Virumaal 3,52*
"Venelik Eesti" eelistusena	5-6 kohal 2,50*	1-4 kohal 3,59*
Vajaduste rahuldatus	Madal $r = 0,24^*$	Kõrge
Poliitiline orientatsioon	Parempoolne $r = 0,22^*$	Vasakpoolne
Haridus	Muu üldharidus 2,87*	Kõrgem või kesk-eriharidus 3,44*
Kodakondsus	Eesti 2,74*	Ei ole Eesti 3,54*
Suhtleb eesti keeles	Hästi/keskmiselt 2,86*	veidi/ei oska 3,43*
Räägib eesti keeles vanus	Iga nädal 2,83*	Harvem/ei räägi 3,48*
Eestis sündinud	Noorem $r = 0,12^*$	vanem
Kokkupuuted eestlastega	Jah 2,96*	Ei 3,34*
	Mitmes sfääris $r = 0,19^*$	Väheses

*Keskmete erinevus oluline nivool $p < 0,05$;
 korrelatsioon usaldusväärne nivool $p < 0,01$

Sissetulek perekonna liikme kohta mitte-eestlaste IPH-ga ei seostu, küll aga korreleerub IPH indeks vajaduste rahuldamatuse indeksiga (vt.lisa tabel L1.1), $r=0,24$. Ilmneb teatav tendents, et mida enam on inimese vajadused rahuldamata, seda tugevam on tema IPH indeks.

Elukoha lõikes eristuvad ühelt poolt Tallinna ja Ida-Virumaa muulased tugevama ja muude Eesti piirkondade muulased nõrgema IPH poolest (vt. ka joonis 1.2). Nagu võib oletada, on kõige nõrgem IPH Eesti kodanikest mitte-eestlastel, järgnevad kodakondsuseta isikud ja kõige tugevam IPH iseloomustab Venemaa kodanikke (vt. joonis 1.5). Tugevama IPH-ga inimesi (indeksi väärtus 5 või 6) on Eesti kodanike seas 17%, kodakondsuseta isikute hulgas 29% ja Venemaa kodanike seas 45%. Eesti kodakondsuse puudumine on nii tugevama IPH põhjuseks (hoiakud takistavad täitmast kodakondsuse nõudeid) kui ka tagajärjeks (soodustab omakorda selliste hoiakute süvenemist).

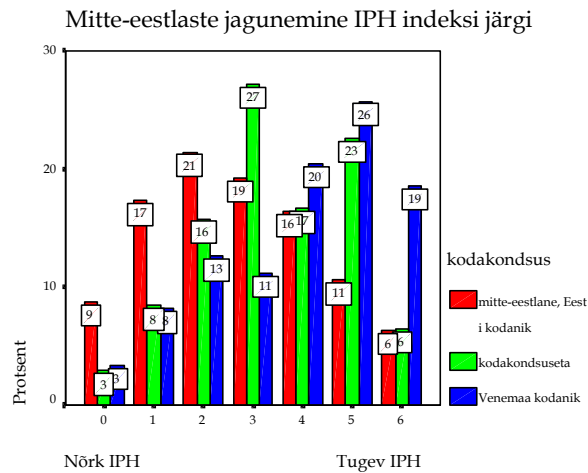
Eestis sündinud muulaste IPH on nõrgem kui välissündinutel.

Kokkupuuted eestlastega (vt. lisa tabel L1. 4), võimalus eesti keelt rääkida ja eesti keeles suhtlemise oskus omavad samuti teatavat mõju nõrgema IPH kujunemisel.

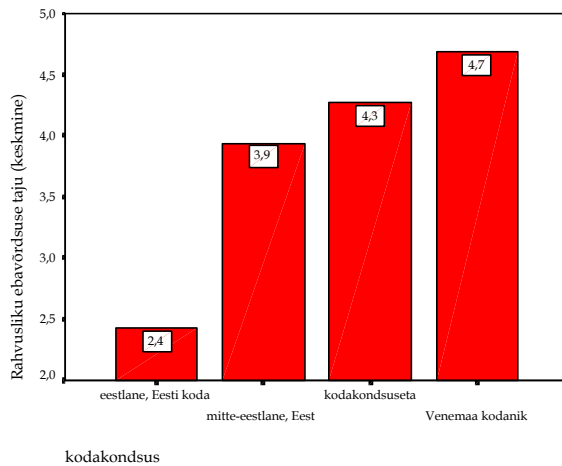
Poliitilise orientatsiooni indeks (vt. lisa tabel L1.5) on muulaste IPH indeksiga korrelatsioonis ($r = 0,22$) - poliitiline parempoolsus seostub nõrgema ja vasakpoolsus tugevama IPH-ga.

Tunduvalt tugevam seos ($r = 0,38$) ilmneb aga IPH ja rahvusliku ebavõrdsuse indeksi (vt. lisa tabel L1.6) vahel. Seega mitte niivõrd üldine ebavõrdsuse taunimine, vaid just eestlaste ja mitte-eestlaste ebavõrdsuste võimaluste teravdatud nägemine seostub muulaste tugevama IPH-ga.

Joonis 1.5. Mitte-eestlaste IPH kodakondsuse lõikes

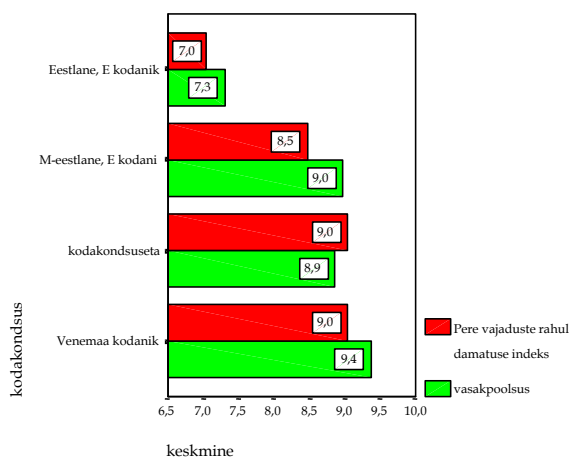
Joonis 1.6 Rahvusliku ebavõrdsuse tajumine kodakondsuse lõikes

Mitte-eestlased tajuvad rahvuslikku ebavõrdsust Eestis kõrgemana kui eestlased (joonis 1.6). Suuremat ebavõrdsust näevad Venemaa kodanikud ja kodakondsuseta isikud, mõnevõrra väiksemat Eesti kodanikest muulased.

Venemaa kodanikke iseloomustab ka kõrgem poliitiline vasakpoolsus (vt. joonis 1.7), mis seostub IPH-ga ($r=0,37$). Kodakondsuseta isikutel domineerib pigem vajaduste rahuldatus (seostub IPH-ga $r=0,33$). Eestlaste vasakpoolsus ja vajaduste rahuldatus on muulaste omast madalamad.

Joonis 1. 7. Vajaduste rahuldamatuse ja vasakpoolse poliitilise orientatsiooni sõltuvus kodakondsusest

3. Kujutus rahvussuhete edaspidisest arengust Eestis

Integratsiooni süvenemine ühiskonnas peaks ootuspäraselt väljenduma ka inimeste eelistustes erinevate rahvussuhete vormide suhtes. Alates 1994 aastast on nüüd juba kolmel korral (ka 1997 ja 2002) palutud küsitletutel järjestada kuus etteantud rahvussuhete mudelit (vt. lisa tabel L1.7.). Nendes kirjeldustes tähendab "Rahvuslik Eesti" sisuliselt assimilatiivset, "Mitmerahvuseline Eesti" - integratiivset, "Venelik Eesti" - vene dominandiga "nõukogudelikku", "Jaotunud Eesti" - separatistlikku, "Uus Eesti" - ameerikaliku "sulatustiiglit" ja "Läänelik Eesti" - euroopalikku arenguteed. Võib vaielda selle üle, kuivõrd sobivad on nende variantide sõnastused tänasesse ühiskondlikku konteksti, ent võrreldavuse huvides ei olnud võimalik sõnastust muuta. Tabelis (vt. lisa tabel L1.8) on võrdlevalt esitatud erinevate rahvussuhete vormide hindamise tulemused 1994 ja 2002 aastal (arvud näitavad, mitu protsenti küsitletutest paigutas antud vormi esimesele, teisele, kolmandale jne kohale)

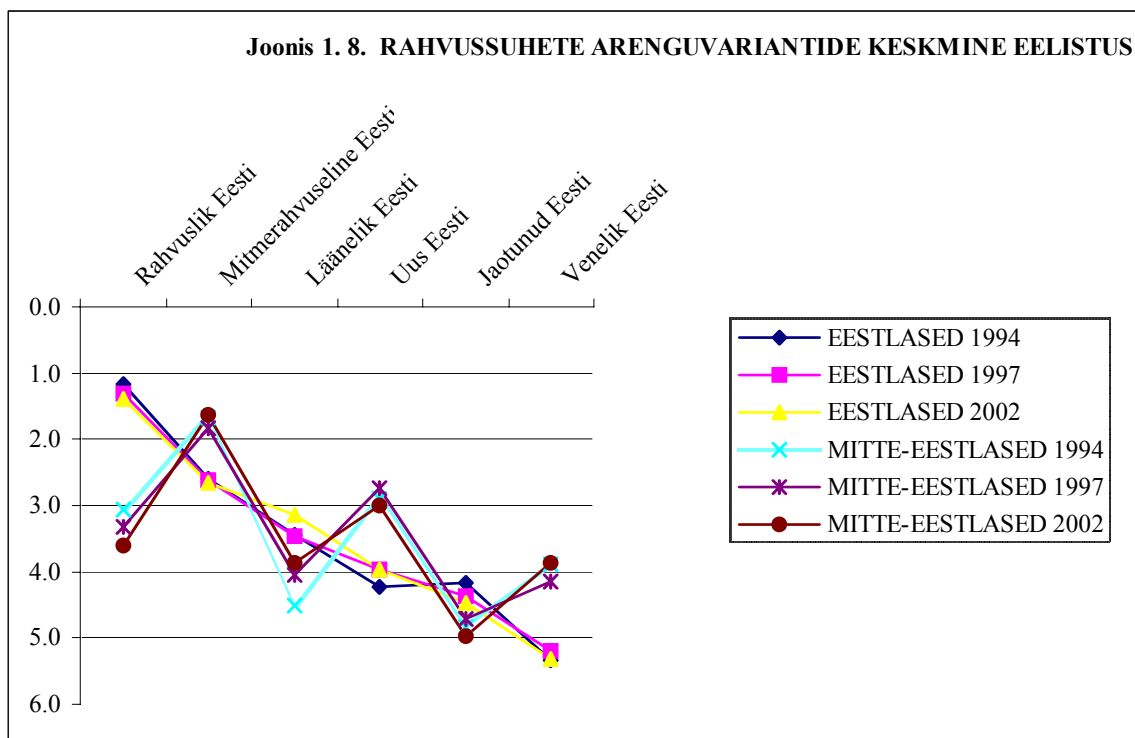
Juba põgus pilk tabeli andmetele näitab, et eelistused ei ole viimase kaheksa aasta jooksul oluliselt muutunud. Eestlased eelistavad endiselt "Rahvuslikku Eestit", teisena/kolmandana integratiivset "Mitmerahvuslikku Eestit" või uue immigratsiooniga seotud "Läänelikku Eestit". Kui kahe esimese variandi eelistamine on mõnevõrra langenud, siis viimase puhul on märgata mõningat tõusu. Jätkuvalt on ka separatistlik "Jaotunud Eesti" eestlaste jaoks parem lahendus võrreldes "Veneliku Eestiga", mille asetab viimasele kohale 60% küsitletutest.

Seda on näha ka jooniselt 1.8, kus on esitatud rahvussuhete erinevate vormide keskmised eelistused kolme uuringu andmetel.

Mitte-eestlaste esimeseks eelistuseks on integratiivne "Mitmerahvuseline Eesti"(selle variandi toetamine on enam kui 10% võrra kasvanud), teisena märgitakse sagedamini eesti-vene segakultuuri tekkimist "Uue Eesti" näol ja ka Eesti rahvusriiki.

Tervikuna vaadates on eelistused integratiivse arengu suhtes soodsad, mitte-eestlastele on see esimene, ja eestlastele teine eelistus (ka "Läänelikku Eestit" võib integratiivseks nimetada, ehkki seal tekib eestlaste ja mitte-eestlaste ühtekuuluvustunne n.ö. väliste tegurite - uus immigratsioon- tõukel).

Samas on eelistused püsivad muutumatuna aastaid, mis viitab ühelt poolt sellele, et inimeste teadvuses eksisteerivaid eeldusi integratiivseks arenguks pole suudetud ära kasutada. Teisalt aga ei ole ka realselt toimuv integratsiooniprotsess suutnud inimestes teadvuses juurdunud hoiakuid (näiteks rahvusriigi eelistamist eestlaste puhul) kuivõrd muuta.

Nagu eespool nägime, pidas ligi 80% eestlastest Eesti jaoks parimaks variandiks "Rahvuslikku Eestit", 2/3 mitte-eestlastest aga "Mitmerahvuslikku Eestit". Kui võtta vaatluse alla nii esimene kui ka teine eelistus, saame juba mitmekesisema orientatsioonide tüpologia. Eestlaste puhul (vt. tabel 1.5) tekib neli tüüpi, millest kolm on seotud "Rahvusliku Eesti" eelistamisega kas esimeses või teises järjekorras. Lisanduv teine orientatsioon annab siin ka rahvuslikule variandile erineva värvingu.

Tabel 1. 5. Eestlaste eelistatavad rahvussuhete tüübid (1 ja 2 eelistuse alusel)

Orientatsioon rahvussuhete tüüpile	1994	%	1997	%	2002	%
1. Rahvuslik-mitmerahvuseline	53		49		47	
2. Rahvuslik-läänelik	26		29		33	
3. Rahvuslik-muud variandid	16		13		11	
4. Muud variandid	5		9		9	
Küsitlute arv	664	100%	674	100%	660	100%

Ligi pool eestlastest (47%) näeb rahvusriigi ehitamise perspektiivi kõrval ka integratiivse arengu teed, mida iseloomustab "Mitmerahvuseline Eesti". Üks kolmandik eestlastest seab rahvusliku arengusuuna kõrvale "Lääneliku Eesti" kujunemise, mida iseloomustab kultuuriline globaliseerumine, inglise keel ja afro-asiatlik immigratsioon. 11% on eestlaste seas neid, kellel "Rahvusliku Eesti" eelistamine seostub muude rahvussuhete tüüpidega (elkõige "Uus Eesti" või "Jaotunud Eestiga"), ja 9%-l ei ole "Rahvuslik Eesti" esimese kahe eelistuse seas.

Aastate lõikes on nende tüüpide proportsioonid püsivad samuti suhteliselt stabiilsena, vaid mõnevõrra on vähenenud rahvuslik-mitmerahvuselise, ning tõusnud rahvuslik-lääneliku orientatsiooni osakaal.

Eestlaste eelistuste tüüpide võrdlemiseks saab kasutada tabelis 1. 6. toodud andmeid.

Tallinn esineb sagedamini (30%) nende eestlaste elupiirkonnana, kelle esimese kahe eelistuse seas ei ole "Rahvuslikku Eestist". Neid eestlasi aga, kellel rahvusriigi eelistamine kombineerub muude (s.o. ei mitmerahvuselise ega lääneliku) orientatsioonidega, elab rohkem mujal Eestis (83%) ja vähem Tallinnas. Kirde-Eesti eestlased on suhteliselt sagedamini eelistanud 1. ja 4. , s.o. rahvuslik-mitmerahvuselist või muid "mitterahvuslikke" kombinatsioone.

Tabel 1. 6. Eestlaste eelistatavad rahvussuhete tüübid seoses elupiirkonna, vanuse ja mitte-eesti tutvuskonna olemasoluga

	Rahvuslik-mitmerahvuseline	Rahvuslik-läänelik	Rahvuslik-muud	Muud variandid	Kokku
Tallinn	24	21	12	30	22
Kirde-Eesti	16	7	5	12	12
Muu Eesti	60	72	83	58	66
Kokku %	100	100	100	100	100
Küsitluid	311	218	73	60	662
Keskmine vanus aastates	44	41	41	38	42
Mitte-eestlasi tutvavate seas, keskmine (1-enamik, 4-ei ole)	3,4	3,5	3,6	3,2	3,4

Rahvuslik-integratiivse orientatsiooni (1) kandjad on keskmiselt kõige vanemad, mitterahvuslike suundumuste kandjad aga kõige nooremad. Viimastel on ka kõige rohkem kontakte mitte-eestlastega (nii tutvavate, kui ka sugulaste ja töökaaslaste hulgas). Vähem on kontakte mitte-eestlastega 3 orientatsiooni puhul, kus "rahvuslik" kombineerub muude variantidega.

Soo, hariduse, sissetuleku ja vene keele oskusega eestlaste eelistuste tüübid ei seostu. Võib arvata, et nägemused Eestile sobivatest rahvussuhetest on eestlaste puhul suuresti hoiakulise iseloomuga, eestlaste hoiakud aga (nagu ka varasemad uuringud on näidanud) ei seostu eriti sotsiaal-demograafiliste taustatunnustega.

Mitte-eestlaste puhul eristub esimese ja teise eelistuse alusel neli suuremat orientatsioonide tüüpi (vt. tabel 1.7).

Kõige sagedamini (1/3 mitte-eestlastest) seostub "Mitmerahvuselise Eesti" eelistamisega "Uus Eesti", mida iseloomustab uue eesti-vene segakultuuriga elanikkonna kujunemine. Üks viiendik muulastest peab integratiivse rahvussuhete mudeli kõrval heaks lahenduseks ka rahvusriigi kujunemist. Võrdset 13% on nii neid mitte-eestlasi, kelle eelistuseks on "Mitmerahvuselise Eesti" kõrval "Venelik Eesti ja neid, kes eelistavad "Läänelikku Eestit". 20% mitte-eestlastest eelistab kahe esimesena 'muid' variante, kusjuures vaid 3% esindab siin integratiivset arenguteed.

Tabel 1.7. Mitte-eestlaste eelistatavad rahvussuhete tüübid (1 ja 2 eelistuse alusel)

Orientatsioon rahvussuhete tüüpidele	1994	%	1997	%	2002	%
1. Mitmerahvuseline-uus (segakultuur)	32		35		33	
2. Mitmerahvuseline- (eesti)rahvuslik	32		24		22	
3. Mitmerahvuseline-venelik	8		8		13	
4. Mitmerahvuseline-läänelik	5		5		13	
5. Mitmerahvuseline-muud variandid	3		4		3	
6. Muud variandid	20		24		17	
Küsitlute arv	364	100%	485	100%	342	100%

Uuringutega hõlmatud mitte-eestlaste orientatsioonide struktuur (kahe eelistuse alusel) on kaheksa aasta jooksul püsinud küllaltki sarnasena, vähenenud on "Mitmerahvuselise Eesti" pooldamisega kaasnev "Rahvusliku Eesti" eelistamine, suurenenud aga "Veneliku" ja "Läaneliku" kaasorientatsiooni osakaal.

Vaadeldes mitte-eestlaste eelistusi kodakondsuse lõikes selgub (vt. tabel 1. 8), et Eesti kodakondsus on rohkem esindatud 2 ja 4 tüübi puhul (rahvuslik ja läanelik osientatsioon), rahvuslikku orientatsiooni esineb vähem kodakondsuseta isikutel, Venemaa kodanikud eelistavad sagedamini venelikku ja harvemini läanelikku suundumust rahvussuhetes.

Tabel 1. 8. Mitte-eestlaste eelistatavad rahvussuhete tüübid kodakondsuse lõikes

Kodakondsus	Mitmerahvuseline-uus	Mitmerahvuseline-rahvuslik	Mitmerahvuseline-venelik	Mitmerahvuseline-Läanelik	Mitmerahvuseline-muu	Muud	Kokku
mitte-eestlane, Eesti kodanik	42	63	34	59	27	42	47
kodakondsuseta	35	20	36	30	64	36	32
Venemaa kodanik	23	17	30	11	9	23	20
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Kokku arv	111	71	44	44	11	53	334

Piirkondlikult on (eesti) rahvusriigi pooldajate seas vähem Tallinnas ja rohkem mujal Eestis elavaid muulasi (vt tabel 1.9). Muudes Eesti piirkondades pooldatakse samas vähem "Venelikku Eestit". Ida-Virumaa muulasi on rohkem (40%) nende hulgas, kes ei eelista mitmerahvuselist Eestist (1. või 2. valikuna).

Tabel 1.9. Mitte-eestlaste eelistatavad rahvussuhete tüübid piirkonna lõikes

Piirkond	Mitmerahvuseline-uus	Mitmerahvuseline-rahvuslik	Mitmerahvuseline-venelik	Mitmerahvuseline-Läanelik	Muud	Kokku
Tallinn	45	32	49	43	38	43
Ida-Virumaa	25	31	33	24	40	29
Muu Eesti	30	37	18	33	22	28
Kokku %	100	100	100	100	100	100

Mitmerahvuselise kõrval "Venelikku Eestit" eelistavad, aga ka rahvuslikku Eestit pooldavad mitte-eestlased on keskmiselt vanemad (vt. tabel 1. 10). Rahvuskeskne orientatsioon on seega iseloomulik mõnevõrra vanematele inimestele. "Läaneliku" orientatsiooniga muulased omavad keskmiselt suuremat sissetulekut. Eesti rahvusriiki eelistavate mitte-eestlaste seas on 72% naisi (kel on ka sagedamini sõpruttavaid eestlaste hulgas) ning kes paremini oskab eesti keelt. Nende muulaste hulgas aga, kes ei eelista integratiivset rahvussuhete arengut ("Muud"), on 61% mehi, ja kõige halvemini eesti keelt oskajad.

Tabel 1.10. Mitte-eestlaste eelistatavad rahvussuhete tüübid vanuse, sissetuleku, soo ja keeleoskuse lõikes

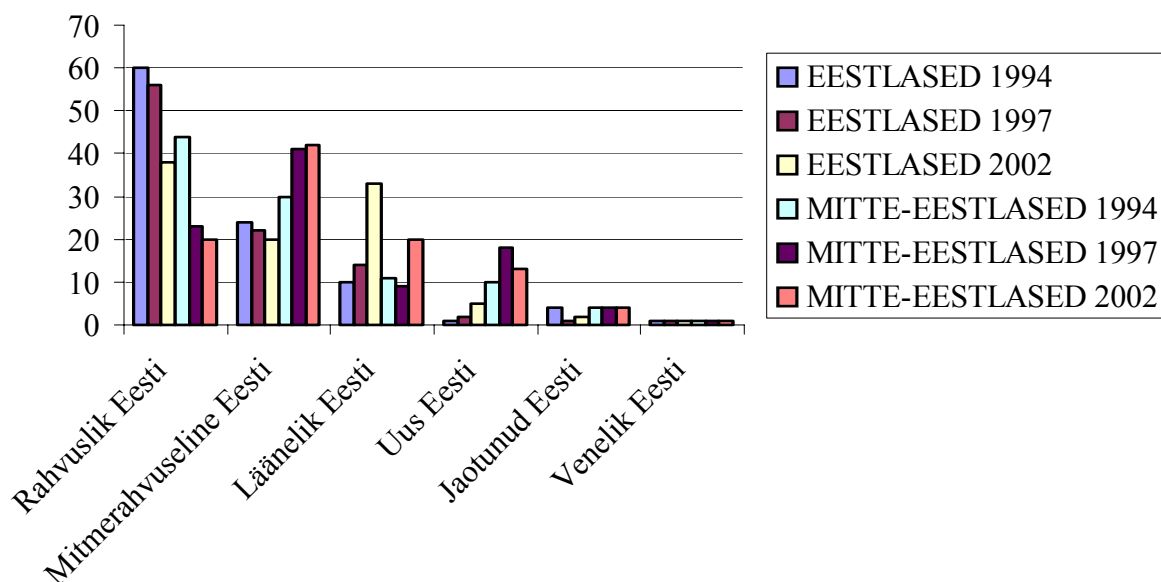
Kodakondsus	Mitmerahvuseline-uus	Mitmerahvuseline-rahvuslik	Mitmerahvuseline-venelik	Mitmerahvuseline-Läänelik	Mitmerahvuseline-muu	Muu	Kokku
Keskmine vanus aastates	41	45	49	40	40	42	43
Sissetulek pere liikme kohta (keskmine pall)	3,6	3,7	4,1	4,5	5,2	4,1	3,9
Meeste osakaal vastajate seas %	47	28	50	48	36	61	45
Suhtlemisoskus eesti keeles, keskmine pall (1-hea, 4-ei oska)	2,5	2,4	2,8	2,6	2,6	3,0	2,6

Nimetatud kolmes uuringus paluti küsitletutel märkida ka, milline rahvussuhete vorm realiseerub tulevikus **kõige tõenäolisemalt**. Nagu jooniselt 1. 9. näha, on eestlaste seas viimase 5 aasta jooksul oluliselt langenud "Rahvusliku Eesti" kujunemisse uskujate hulk (see on aga endiselt ka 2002 aastal kõige sagedasem vastus 38%), tõusnud aga "Lääneliku Eesti" tõenäoliseks pidajate osakaal (2002 - 33%). Mõnevõrra on aastate jooksul langenud samuti "Mitmerahvuselise Eesti" prognoosimine (2002 - 20%).

Mitte-eestlaste puhul toimus suurem langus "Rahvusliku Eesti" mudeli realiseerumisse uskujate seas juba aastatel 1994-1997, samal ajal tõusis integratiivse "Mitmerahvuselise Eesti" prognoosijate osakaal. 2002 aastaks oli ennustajaid vastavalt 20% ja 42%. Viimasel viiel aastatel on mitte-eestlaste seas vähenenud "Uue Eesti" ja suurenenud "Lääneliku Eesti" tõenäoliseks pidajate hulk (2002 vastavalt 13% ja 20%) .

Seega on rahvussuhete kõige tõenäolisema variandi prognoosimisel toimunud aastate jooksul suuremad muutused kui variantide eelistamise puhul, mis kinnitab veelkord seda, et muutused teadvuses toimuvad aeglasemalt võrreldes tegelikkuses toimuvate muutustega (millele prognoos suuremal määral tugineb).

Joonis 1.9. MILLINE RAHVUSSUHETE ARENGUVARIANT ON KÕIGE TÕENÄOLISEM

Lõpuks vaatame, kuidas prognoosivad rahvussuhete arengut erinevaid rahvussuhete vorme eelistavad tüübid. Üldiselt peegelduvad eelistused ka ootustes. Eestlaste puhul (vt. tabel 1.11) prognoosib rahvuslik-mitmerahvuseline eelistuse tüüp keskmisest sagedamini mitmerahvuselist, aga ka rahvuslikku Eestit, rahvuslik-läänelik sagedamini läänelikku arenguteed (53%), ja "rahvuslik-muud variandid" kombinatsioon "Rahvuslikku Eestit" (54%).

Tabel 1.11. Eestlaste rahvussuhete eelistuste seosed tõenäoliselt oodatavaga

Kõige tõenäolisem variant	Rahvuslik-mitmerahvuseline	Rahvuslik-läänelik	Rahvuslik-muud	Muud Variandid	Kokku
Rahvuslik Eesti	43	35	54	5	38
Mitmerahvuseline Eesti	31	7	8	27	20
Uus Eesti	3	3	4	18	5
Läänelik Eesti	20	53	24	40	33

Mitte-eestlaste eelistustüüpidest 'mitmerahvuseline-venelik' prognoosib eriti rohkesti mitmerahvuselist varianti, kuna "veneliku Eesti" realiseerumine on ilmselt vähetõenäoline (tabel 1.12). "Mitmerahvuseline-läänelik" on ootuspäraselt sagedamini märkinud oma eelitusvariante, samuti "mitmerahvuseline-rahvuslik" tüüp. Huvitav on, et "Muude variantide" tüübi puhul on üheks sagedasemaks prognoosiks "Läänelik Eesti" (30%).

Tabel 1.12. Mitte-eestlaste eelistuste seosed tõenäoliselt oodatavaga

Kõige tõenäolisem variant	Mitmerahvuseline-uus	Mitmerahvuseline-rahvuslik	Mitmerahvuseline-venelik	Mitmerahvuseline-Läänelik	Muud variandid	Kokku
Rahvuslik Eesti	14	37	11	7	26	20
Mitmerahvuseline Eesti	47	46	56	51	11	42
Uus Eesti	17	5	20	9	16	13
Läänelik Eesti	18	12	13	31	30	20

Seega võib öelda, et ehkki prognoosid tuginevad eelistustega võrreldes suuremal määral reaalsele arengutele ühiskonnas, mõjutavad eelistused siiski küllalt tugevalt prognoose.

4. Integratsiooni pidurdavate hoiakute seosed rahvussuhete tüübi eelistustega

Eestlaste IPH indeks seostub kõige tugevamalt "Rahvusliku Eesti" eelistamisega ($r = 0,25$), mitte-eestlaste IPH aga "Veneliku Eesti" eelistamisega ($r = 0,32$). Mida tugevam on rahvuslik orientatsioon, seda tugevam on ka IPH - see kehtib nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste puhul (vt. ka tabelid 1. 2 ja 1.4).

Eestlaste (1. ja 2. eelistuse alusel) eelistatavate rahvussuhete tüüpide keskmised IPH indeksi väärtused osutusid järgmisteks:

Tabel 1.13. Erinevaid rahvussuhete tüüpe eelistavate eestlaste keskmine IPH

Eestlaste orientatsioon rahvussuhete tüüpidele	Keskmine IPH väärtus
1. Rahvuslik-mitmerahvuseline	2,64**
2. Rahvuslik-läänelik	3,15**
3. Rahvuslik-muud variandid	2,85*
4. Muud variandid	1,67***

*täärnide arv näitab, mitmest teisest tüübist antud tüüp oluliselt ($p < 0,05$) erineb

Kõige tugevam IPH on eestlastel, kes lisaks "Rahvusliku Eesti" pooldamisele eelistaksid ka "Lääneliku Eesti" kujunemist, kõige nõrgem aga neil, kelle esimene eelistus ei ole "Rahvuslik Eesti" (4). Suhteliselt nõrgem on IPH ka "Rahvusliku Eesti" järel "Mitmerahvuselise Eesti" eelistajatel (1).

Mitte-eestlaste tüüpide IPH väärtused olid järgmised (vt. tabel 1.14). Nii "Veneliku" kui ka "Uue" Eesti eelistamine koos "Mitmerahvuselise Eestiga" järel seostub tugevama IPH-ga. Nõrgema IPH annab "Rahvusliku Eesti" eelistamine koos "Mitmerahvuselise Eestiga" (2) ja ka "Muude variantide" rühm, milles "Mitmerahvuseline Eesti" eelistusena ei esine (6).

Tabel 1. 14. Erinevaid rahvussuhete tüüpe eelistavate mitte-eestlaste keskmine IPH

Mitte-eestlaste orientatsioon rahvussuhete tüüpidele	Keskmine IPH väärtus
1. Mitmerahvuseline-uus (segakultuur)	3,72***
2. Mitmerahvuseline- (eesti)rahvuslik	2,52**
3. Mitmerahvuseline-venelik	3,76***
4. Mitmerahvuseline-läänelik	2,96**
6. Muud variandid	2,71**

*täärnide arv näitab, mitmest teisest tüübist antud tüüp oluliselt ($p < 0,05$) erineb

Seega võib öelda, et kui (eesti) rahvuslik orientatsioon seostus eestlaste puhul tugevama IPH-ga, siis mitte-eestlaste puhul näitab see nõrgemat IPH-d.

Seda kinnitavad ka kõige tõenäolisema rahvussuhete variandi valiku seosed IPH indeksiga (vt. tabel 1.15). "Rahvusliku Eesti" tõenäoliseks pidamine tähendab eestlaste puhul tugevaimat ja mitte-eestlaste puhul nõrgeimat keskmist IPH-d.

Tabel 1.15. Erinevaid rahvussuhete arenguvariante tõenäoliseks pidavate eestlaste keskmine IPH indeksi väärtus

Kõige tõenäolisem rahvussuhete variant	Eestlaste keskmine IPH	Mitte-eestlaste keskmine IPH
Rahvuslik Eesti	2,96**	2,61**
Mitmerahvuseline Eesti	2,42*	3,43*
Läanelik Eesti	2,65*	3,09
Uus Eesti	2,92	3,22*

*täärnide arv näitab, mitmest teisest tüübist antud tüüp oluliselt ($p < 0,05$) erineb

5. Integratsiooni pidurdavate hoiakute sõltuvuse lineaarne mudel.

Järgnevalt koostame, kasutades lineaarse regressiooni meetodit, IPH sõltuvuse mudeli eespool käsitletud teguritest nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste jaoks. IPH indeks sõltuva tunnuseks kujutab endast loendustulemust, kasutatavad sõltumatud tunnused on samuti kas loendustulemused või dihotomiseeritud hinnangulised tunnused. Seega peaksid nad vastama regressioonanalüüsi nõuetele. Regressioonimudel annab iga oluliseks osutunud sõltumatu tunnuse jaoks kaalu ehk beeta-koefitsiendi, millega ta sõltuvat tunnust mõjutab. Mudelit iseloomustab "Adjusted R Square", mis näitab, kui suure osa sõltuva tunnuse varieeruvusest antud mudel seletab. Kasutati regressioonanalüüsi meetodit "Enter".

Eestlaste IPH regressioonanalüüsi tulemused on antud tabelis 1. 16 ja mitte-eestlaste tulemused tabelis 1. 17 .

Tabel 1.16. Eestlaste IPH lineaarne sõltuvus teistest teguritest (regressioonanalüüs meetodiga Enter, Adjusted R Square = 0,30)

IPH	Nõrk	Tugev	Beeta koefitsient
Konfliktid eri rahvuste vahel on paratamatud	Ei ole nõus	Nõus	0,19*
Erineva kultuuriga rahvad rikastavad ühiskonda	Nõus	Ei ole nõus	0,16*
Kas õpetada eesti koolides vene kirjandust ja kultuuri	Jah, pigem jah	Ei ole vaja	0,16*
"Rahvuslik Eesti" eelistusena	2-6 kohal	1 kohal	0,15*
Poliitilise sallivuse indeks	Kõrge	Madal	0,15*
Elukoht	Mujal Eestis	Tallinnas	0,14*
Venemaalt lähtuva ohu tajumise indeks	Madal	Kõrge	0,13*
Tööjõu saabumist Venemaalt	Soodustada	Piirata	0,12*

tuleks			
Töötab transpordi, side, kaubanduse, politsei ja päästeameti sfääris	Ei	Jah	0,11*
Mitte-eestlasi töökaaslaste seas	Üle veerandi	Vähem/ei ole	0,07*
Venemaa telekanaleid	Vaatab	Ei vaata	0,04
Töötab teenindaja, keskastme spetsialisti või alluvatega spetsialistina	Ei	Jah	0,05

*beeta koefitsient usaldusväärne tasemel $p < 0,05$

Eestlaste kõrgemat IPH-d ennustab suurem valmisolek rahvuslikeks konfliktideks, kultuurilise ja poliitilise sallivuse vähesus, rahvuslik orientatsioon rahvussuhete tüübi eelistamisel ja Venemaalt lähtuva ohu suurem tajumine ning tõrjuv suhtumine sealt tulevasse sisserändesse. Objektiivsetest tunnustest tulevad IPH mudelis esile elukohana Tallinn ja töötamine transpordi, side, kaubanduse, politsei ja päästeameti sfääris.

Tabel 1.17. Mitte-eestlaste IPH lineaarne sõltuvus teistest teguritest (regressioonanalüüs meetodiga Enter, Adjusted R Square = 0,33)

IPH	Nõrk	Tugev	Beeta koefitsient
Rahvusliku ebavõrdsuse tajumise indeks	Madal	Kõrge	0,25*
Elukoht	Mujal Eestis	Tallinnas või Ida-Virumaal	0,21*
"Venelik Eesti" eelistusena	5-6 kohal	1-4 kohal	0,16*
Vajaduste rahuldatus	Madal	Kõrge	0,16*
Poliitiline orientatsioon	Parempoolne	Vasakpoolne	0,15*
Haridus	Muu üldharidus	Kõrgem või kesk-eriharidus	0,16*
Kodakondsus	Eesti	Ei ole Eesti	0,14*
Suhtleb eesti keeles	Hästi/keskmiselt	veidi/ei oska	0,09
Räägib eesti keeles	Iga nädal	Harvem/ei räägi	0,04
vanus	Noorem	vanem	0,05
Eestis sündinud	Jah	Ei	0,02
Kokkupuuted eestlastega	Mitmes sfääris	Vähesed	0,03

*beeta koefitsient usaldusväärne tasemel $p < 0,05$

Mitte-eestlaste tugevamat IPH-d ennustab kõrgendatud rahvusliku ebavõrdsuse tajumine, madal vajaduste rahuldatus tase ja vasakpoolne poliitiline orientatsioon. Rahvussuhete tüübina eelistavad tugeva IPH kandjad sagedamini venelik-nõukogudelikku mudelit ja ise elavad nad pigem omakeelses keskkonnas (Tallinnas või Ida-Virumaal).

Eesti keele oskus, eesti keele kasutamise sagedus ja kontaktid eestlastega ei ole olulised mitte-eestlaste IPH-d mõjutavad tegurid, küll aga on seda erihariduse olemasolu ja Eesti kodakondsus.

6. Kokkuvõte ja järeldused.

Integratsiooni pidurdavad hoiakud väljendavad ühelt poolt eri rahvusrühmadesse kuuluvate inimeste kollektiivseid (eristunud rahvusliku või keelelise tunnuse alusel), grupilisi (eristunud sotsiaal-majandusliku huvi alusel) ja individuaalseid huve. Teiselt poolt väljendab IPH individuaalse iseloomuga teadmisi ja kogemusi ning teisalt sotsiaalset representatsiooni ehk rahva hulgas levinud kollektiivseid ettekujutusi ja suhtumisi. Seetõttu on IPH-d suhteliselt püsivad ja ilmnevad paljude inimeste vastustes.

IPH-d moodustavad süsteemi, nad on omavahel seotud ja mõjutatud teistest hoiakutest. Ent on ka objektiivseid tegureid, mis soodustavad selliste hoiakute püsivust. Mitte-eestlastel võib neid leida rohkem, eestlaste puhul aga vähem. Ühelt poolt IPH mõjutab integratsiooniprotsessi iseloomu, teiselt poolt on aga ise selle protsessi üheks väljundiks. Kui eestlaste IPH-d on paljuski pärit "laulva revolutsiooni" aegadest ja võimendusid 90-te aastate keskel valitsenud ideoloogiast, siis mitte-eestlaste IPH väljendavad ka hinnanguid lähiajaloo toimunud sündmustele. Teguritest, mis mõjutavad IPH-d, tõusevad eestlaste juures esile kultuurilise ja poliitilise sallivuse näitajad, mitte-eestlaste puhul aga vajaduste rahuldatus ja ebavõrdsuse tajumine. Kodakondsus (Eesti kodakondsuse omamine või mitte-omamine) on mitte-eestlaste IPH mudelis tugevam tegur kui eesti keele oskus ja eesti keeles suhtlemine. See kinnitab veelkord varasematest uuringutest tehtud järeldust, et just kodakondsus poliitilise kapitalina vahendab mitte-eestlaste puhul integratsiooni reaalselt kapitaliseeritust ja integratsiooniteadvust.³

IPH seostuvad tugevamalt just oma rahvuskultuuri domineerimise eelistamisega rahvussuhetes (eestlastel "Rahvusliku Eesti" eelistamine ja mitte-eestlastel venelik-nõukogudeliku Eesti eelistamine). Kui rahvussuhete eelisvariandid ei ole eestlastel ja mitte-eestlastel aastatega palju muutunud, siis kõige tõenäolisema arenguvariandi prognoosimisel on märgata nihkeid "Lääneliku Eesti" valiku suurenemise suunas, mida võib pidada prointegratiivseks hoiakuks (vt. lisa tabel L1. 6). "Mitmerahvuselise Eesti" ja "Lääneliku Eesti" prognoosijate hulk kokku ületab eestlaste puhul "Rahvusliku Eesti" tuleviku ennustajate hulka. Mitte-eestlaste prognoosides domineerib samuti nimetatud kombinatsioon. Seega on Eesti elanikud oma ennustustes palju integratsioonialtimald kui oma hoiakutes.

Tugev IPH takistab eelkõige teiste rahvusrühmade huvide mõistmist ja kompromisside leidmist integratsioonipoliitikas, vähemal määral pärsvad need hoiakud individuaalseid kontakte teisest rahvusest inimestega (eespool nägime, et IPH on nõrgalt seotud eestlaste ja mitte-eestlaste omavaheliste kontaktidega).

IPH keskmise tugevuse ja tugeva IPH kandjate arvukuse vähenemine on käsitletav nii integratsiooni positiivse tulemusena kui ka vajaliku eeldusena edasise integratsiooni edukaks kulgemiseks. Väikesedki nihked jäikade hoiakute pehmenemise suunas on märgiks, et integratsioon kulgeb ka süviti, et sidusus suureneb ka gruppidevahelistes

3

Kruusvall, J.(2002). Social Perception and Individual Resources of the Integration Process. In: M. Lauristin & M. Heidmets (eds.) *The Challenge of the Russian Minority*, Tartu: Tartu University Press.

suhetes. Eriti vajalik on IPH vähenemine noore põlvkonna sotsialiseerimisel, sest kollektiivseid kujutlusi reprodutseeritakse paljuski läbi kasvatuse ja hariduse. Ja IPH, nagu eespool nägime, ei sõltu palju vanusest - kõrge IPH-ga inimesi on nii vanemate kui ka nooremate hulgas.

IPH vähenemisele aitaks kaasa üldine ideoloogiline suundumus sallivusele rahvussuhetes, üleskutse teineteise seisukohtade ja probleemide teadvustamisele ning mõistmisele. Kollektiivsete kujutluste teisenemisel on oluline osa massiteabevahenditel, nii seal väljendatavatel suhtumistel kui ka sellel, millest meedia räägib või ei räägi.

LISAD

Tabel L 1.1. Küsimustele antud vastused, millede loendamisel saadi vajaduste rahuldamatuse indeks

Teie perel ei jätku raha :	Eestlased %	Mitte-eestlased %
Enam-vähem korralikuks toiduks	14	14
Ajalehtede tellimiseks	40	51
Riiete ostmiseks	37	52
Tervise taastamiseks	29	44
Sportimiseks	36	42
Eluasemekulude katmiseks	12	29
Lähisugulaste toetamiseks ja abistamiseks	49	64
Korteri sisustamiseks või sisustuse uuendamiseks	55	72
Kestvukaupade ostmiseks või asendamiseks	52	68
Meelelahutuseks ja harrastusteks	45	53
Auto ostmiseks	62	67
Enesetäiendamiseks	43	49
Reisimiseks	68	72
Lastele hea hariduse andmiseks	28	38
Lastele neid arendavateks tegevusteks	23	35
Uue eluaseme soetamiseks	55	64
Muu kinnisvara soetamiseks	58	64

Tabel L1.2. Küsimustele antud vastused, mille loendamisel saadi Venemaalt lähtuva ohu tajumise indeks

Venemaalt lähtub ohtu "suurel" või "teataval" määral ...	Eestlased
Eesti iseseisvusele	50
Eesti majanduslikule arengule	68
Eesti liitumisele Euroopa Liiduga	45
Eesti liitumisele NATO-ga	58
Mitte-eestlaste integratsioonile Eesti ühiskonda	45
Mitte-eestlaste mainele ja usaldusväärsele eestlaste silmis	40

Tabel L1.3. Küsimustele antud vastused, millede loendamisel saadi poliitilise sallivuse indeks

Järgmistes riigiasutustes peaks mitte-eestlasi olema kuni 10% või üldse mitte	Eestlased %
Riigikogus	60
Valitsuses	64
Kohalikes omavalitsustes	56
Politseis	48
Kaitseväes	47
Riigiettevõtete juhtkondades	53

Tabel L1.4. Küsimustele antud vastused, millede loendamisel saadi mitte-eestlastega/eestlastega kokkupuutesfääride hulga indeks

Ei ole mitte-eestlasi/eestlasi ...	Eestlased %	Mitte-eestlased %
Sugulaste hulgas	70	79
Sõprade, lähedaste tuttavate hulgas	36	54
Lähemate töö- või õpingukaaslaste seas	48	64
Naabrite seas	38	57
Äri- ja koostööpartnerite hulgas	73	77

Tabel L1.5. Küsimustele antud vastused, millede loendamisel saadi poliitilise orientatsiooni indeks

Küsimustele antud vastused, millede loendamisel saadi poliitilise orientatsiooni indeks	Selliselt vastanud eestlaste %	Selliselt vastanud mitte-eestlaste %
Riik peab "kindlasti" kindlustama igale töövõimelisele ühiskonnaliikmele töö	38	59
Ülikooliharidus peab "kindlasti" olema tasuta	50	66
Riik peab "kindlasti" kindlustama kõigile vanureile piisava pensioni	54	66
Need, kelle sissetulekud on suuremad, peavad maksma rohkem makse	67	71
Riigi- või munitsipaalomanduses peaksid täielikult olema ...		
Suurettevõtted	38	55
Maavarad	85	91
Maa	26	52
Elektrijaamad	82	88
Raudtee	79	89
Sadamad	71	83
Koolid	61	71
Haiglad	60	73
suurelamud	21	40

Tabel L1.6. Küsimustele antud vastused, millede loendamisel saadi rahvusliku ebavõrdsuse tajumise indeks

Mitte-eestlastel ei ole ("enamasti" + "sagedamini") samade eelduste korral võrdseid võimalusi saavutada järgmisi eesmärke	Mitte-eestlased %
Saada erialast tööd	64
Saada tööle riigiasutusse	75
Saada juhtivale ametikohale	77
Saavutada edu äritegevuses	36
Saavutada edu poliitikas	76
Saada kõrgemat haridust	39
Saada sama töö eest kõrgemat palka	73
Saada sotsiaaltoetusi	28

EESTLASTE JA MITTE-EESTLASTE SALLIVUSTÜPOLOOGIA.

Iris Pettai

1. SALLIVUS: TÕRJUMISEST MEIE-TUNDENI

Viimasel kümnendil Eestis rahvussuhetes toimunud muudatused on igati positiivsed. Kui 90ndate alguses anti muulastele selgelt mõista, et on parem kui nad Eestist lahkuksid, siis praegu tegelevad kümned institutsioonid ja organisatsioonid eesotsas riigiga muulaste sulatamisega Eesti ühiskonda.

Eestlaste ja mitte-eestlaste vastastikune sallivus on viimasel kümnendil kiiresti kasvanud. 1993ndal aastal hindas 2/3 eestlastest ja 3/4 mitte-eestlastest rahvussuhteid teravateks. Aastaks 2002 on konfliktid rahvussuhete pinnal muutunud praktiliselt olematuks. Viimase paari aasta jooksul on neid isiklikult kogenud vaid 3 – 4% elanikkonnast. Kasvanud on ka vastastikune sallivus, mille üheks tundemärgiks on elu- ja mõttelaadide sarnasemaks muutumine, seda täheldavad pooled mitte-eestlastest ja viiendik eestlastest. Igal aastal lisandub uusi eesti keele oskajaid, 44% mitte-eestlaste hinnangul oskavad nad eesti keelt piisavalt, et Eestis elades hakkama saada (1994ndal aastal andis sama vastuse 24%).

Ja siiski oleks ennatlik väita, et Eestis on eestlaste ja mitte-eestlaste vahelist sallivust piisavalt, et luua Eestist stabiilne heaoluriik. Stabiilsuse tagamiseks Eesti tüüpi rahvusriigis on sallivusteoreetikute hinnangul oluline, et erinevad rahvused vastastikku üksteist tunnustaks.¹ Paraku pole rahvussuhted Eestis veel jõudnud vastastikkuse väärtustamise faasi, mis tähendab endiselt isoleerituse püsimist.

Eesti ja vene kogukonnad elavad ja tegutsevad endiselt paljuski omaette, omades väheseid kokkupuutepunkte. Jätkuvalt töötavad eestlased valdavalt eesti ja mitte-eestlased vene firmades. Segafirmased, kus mitte-eestlaste osakaal peegeldaks nende tegelikku osa ühiskonnas või elukohas, on vähe. Endiselt on suur osa mitte-eestlastest väljaspool Eesti informatsiooni süsteemist, saamata paljuski aru, mis ühiskonnas nad elavad ja miks on siin elu just nii korraldatud.

Sallivusprotsessi võib jaotada viide faasi:

- I Tõrjumine, eitamine**
- II Passiivne sallivus**
- III Teadlik sallivus**
- IV Aktiivne sallivus**
- V Ühtsus (meie) tunne**

Viimastel aastatel korraldatud monitooringute tulemused võimaldavad väita, et nii eestlased kui mitte-eestlased on valdavalt läbinud vastastikkuse tõrjumise faasi, kus valitses usaldamatus ja konfliktus. Millises sallivuse arengufaasis eestlased ja mitte-eestlased aastal 2002 asuvad, on raske vastata, tuginemata sallivustüpoloogiale. Inimeste sallivusvõime on väga erinev ja seega jaotuvad eestlased ja mitte-eestlased kogu sallivuse arenguskaala ulatuses (vt joonis 1).

Tõrjumisfaasis on 19% eestlastest (iseloomulik tüüp – rahvusäärmuslane) ja 14% mitte-eestlastest (iseloomulik tüüp tõrjuv mitte-eestlane). Mõlemal tüübil on omad põhjused teisi rahvuseid umbusaldada ja neist distantseeruda. Rahvusäärmuslane tunneb muret ja kannab

¹ Walzer, M. (1998). *Sallivus*. Avatud Eesti Fond, 47.

endas vastutust eestluse säilumise pärast. Tõrjuv mitte-eestlane pole suutnud (aga ka soovinud) kohanduda eestlaste ja Eesti ühiskonnaga.

Passiivse sallivuse faasis asub 28% eestlastest (iseloomulik tüüp on vähetolerantne eestlane) ja 21% mitte-eestlastest (iseloomulik tüüp on vähetolerantne mitte-eestlane). Passiivse sallivuse faas on algava tolerantsuse esimene vorm, mis paljuski meenutab vastastikust talumist, kusjuures distants teise rahvuse suhtes on endiselt suur. Suhted piirduvad minimaalsete kontaktidega ja on hädapärased. Vähetolerantne eestlane on küll suutnud oma välises käitumises ületada tõrjuva ja eitava suhtumise mitte-eestlastesse, kuid sisemiselt on ta umbusaldav ja ettevaatlik. Vähetolerantne eestlane on seisukohal, et liigne sallivus muulaste suhtes on ohtlik ja eestlastel tuleb ka edaspidi olla domineeriv pool.

Vähetolerantne mitte-eestlane on suutnud vaid vormiliselt (pealiskaudselt) kohanduda Eesti riigi nõuetega: ära õppida eesti keele, saada Eesti kodanikuks jne. Samas on ta küllaltki ettevaatlik ja umbusaldav Eesti arengu ja eestlaste suhtes.

Teadliku sallivuse faasis on 33% eestlastest (iseloomulik tüüp pragmaatiline eestlane) ja 19% mitte-eestlastest (iseloomulik tüüp pragmaatiline mitte-eestlane). Teadlik sallivus on kvalitatiivselt uus faas, mis tugineb mõistmisele ja arusaamisele. Pragmaatilise eestlase umbusaldus ja ohutunne mitte-eestlaste vastu on märksa madalam kui tõrjuval ja vähetolerantse tüübil. Ta on valmis teatud kompromissideks ja järeleandmisteks muulaspoliitikas. Samas on negatiivsed hoiakud ja hirmud sedavõrd tugevad, et avatus mitte-eestlaste suhtes on siiski vähene ja pinnapealne.

Pragmaatiline eestlane suhtleb muulastega tingimusel kui see on talle tasuv ja kasulik. Pragmaatiline mitte-eestlane on märksa enam kohandunud Eesti ühiskonna ja eestlastega kui tõrjuv ja vähetolerantne tüüp. Ta on rohkem kursis Eestis toimuvaga, ei loo enda ja eestlaste vahele teadlikku distantsi. Tüüp on pragmaatilise orientatsiooniga ja suhtleb eestlastega kui see on talle igas suhtes kasulik.

Aktiivse sallivuse faasi on jõudnud 20% eestlastest (iseloomulik tüüp empaatiline eestlane) ja 33% mitte-eestlastest (iseloomulik tüüp empaatiline mitte-eestlane). Aktiivne sallivus eeldab vastastikust austust ja lugupidamist ning tugineb teineteise vastastikusel väärtustamisel. Empaatilise eestlase jaoks tähendab muulaste väärtustamine neile põhiõiguste (majanduslikud, sotsiaalsed, poliitilised) tagamist sõltumata kodakondsusest. Empaatilisel eestlasel on tunduvalt vähem segavaid eelarvamusi ja stereotüüpe muulaste suhtes kui teistel eestlastel, nad on avatud võrdväärseks suhtlemiseks ja koostööks.

Empaatiline mitte-eestlane on sujuvalt Eesti ühiskonda integreerunud ja tal puuduvad barjäärid eestlastega suhtlemisel. Empaatiline mitte-eestlane toetab Eesti arenguprioriteete.

Ühtsus (meie) tunde faasi on jõudnud vaid mitte-eestlased. Iseloomulik tüüp on tugevalt eestistunud mitte-eestlane – 13%. Paljud tüübi esindajad on üle võtnud nii eestlaste mõtlemis- kui käitumistaadi ja seega võib tüüpi pidada praktiliselt eestistunuks. Tüübile on väga olulised Eesti ühiskonna väärtused ja arenguprioriteedid.

Tüübid	Rahvus-äärmuslane (19%)	Vähetolerantne eestlane (28%)	Pragmaatiline eestlane (33%)	Empaatiline eestlane (20%)	
	<ul style="list-style-type: none"> • Soov, et muulased lahkuksid Eestist • Soov ise Eesti riiki üles ehitada ja juhtida • Kõrge usaldamatus muulaste suhtes 	<ul style="list-style-type: none"> • Leppimine muulaste Eestisse elama jäämisega • Minimaalne ja distantseeritud kontakteerumine muulastega 	<ul style="list-style-type: none"> • Soov olla leplikum, teha mõningaid järeleandmisi kodakondsuspoliitikas • Soov muulasi integreerida • Soov alustada dialoogi eestlased – muulased (= võime süveneda muulaste probleemidesse) 	<ul style="list-style-type: none"> • Arusaam, et Eesti arenguks on oluline rakendada muulaste potentsiaal • Arusaam, et muulaste arenguks tuleb kõrvaldada kõik barjäärid 	<ul style="list-style-type: none"> • Arusaam, et eestlaste roll on olnud liiga domineeriv • Arusaam, et muulased peavad vastutama Eesti ühiskonna arengu eest samavõrd kui eestlased
FAASID					
Tüübid	Tõrjuv mitte-eestlane (14%)	Vähetolerantne mitte-eestlane (21%)	Pragmaatiline mitte-eestlane (19%)	Empaatiline mitte-eestlane (33%)	Tugevalt eestistunud mitte-eestlane (13%)
	<ul style="list-style-type: none"> • Soovimatus kohanduda eestlaste ja Eesti ühiskonnaga • Soov elada eraldatult oma maailmas 	<ul style="list-style-type: none"> • Soov ära õppida eesti keel • Vormiline soov integreeruda 	<ul style="list-style-type: none"> • Teadlik soov integreeruda • Informeeritus ja huvi Eestis toimuva vastu • Lojaalsus, valmisolek täita Eesti kodanikule esitatavaid nõudeid 	<ul style="list-style-type: none"> • Eestikeskse maailmavaate kujunemine • Kõrge hinnang eestlaste väärtustele ja püüdlustele • Austus Eesti riigi ja eestlaste vastu 	<ul style="list-style-type: none"> • Vastutus Eesti ja eestlaste käekäigu pärast • Püüe anda oma parim Eesti arenguks

Joonis 1. Sallivuse areng Eestis

Mitte-eestlaste sallivus on arenenud intensiivsemalt kui eestlaste sallivus, sest ligi pooled mitte-eestlased on jõudnud kõrgematesse (aktiivse sallivuse ja ühtsus (meie) tunde) faasidesse. Eestlastest asub viiendik aktiivse sallivuse faasis. Põhiosa eestlastest asetuvad oma sallivuse poolest kas passiivse (vähetolerantne eestlane –28%) või teadliku sallivuse faasis (pragmaatiline eestlane –33%). Kaks aastat tagasi korraldatud rahvussuhete monitooring andis analoogilise pildi sallivustüpoloogiast Eestis. Siit võib järeldada, et püsivad sallivustüübid on Eestis välja kujunenud ja et edaspidised muudatused on aeglase iseloomuga.

Järgnevates osades antakse põhjalikum ülevaade eestlaste ja mitte-eestlaste tüpoloogiast.

2. EESTLASTE SALLIVUSTÜPOLOOGIA

Sallivustüpoloogia selgitamiseks lähtusin järgmistest tunnuskriteeriumitest:

- ◆ **Avatus suhtlemiseks** – valmisolek töötada segakollektiivis, elada ühes linnas, majas koos mitte-eestlastega, elada segaperekonnas.
- ◆ **Empaatiavõime mitte-eestlaste suhtes** – valmisolek mõista mitte-eestlaste probleeme, soov neid aidata.
- ◆ **Mitte-eestlaste väärtustamine** – suhtumine mitte-eestlastesse kui võrdväärsetesse ja Eesti riigile vajalikesse inimestesse.
- ◆ **Ohutunne ja barjäärid muulaste suhtes** – kuivõrd usaldatakse ja omatakse kindlustunnet muulaste suhtes.
- ◆ **Valmisolek anda põhiõigused** (majanduslikud, sotsiaalsed, poliitilised) **kõigile Eestis elavatele inimestele.**

Laias laastus võib eestlaste kogukonna sallivuse alusel jaotada kahte suurte rühma: sallivad – 53% ja tõrjuvad – 47%. Mõlemas rühmas on juhttüüp selgelt eristatavate omadustega välja kujunenud, kes aktiivselt esindab kas sallivat- või tõrjuvat mõtlemisviisi ja sellele vastavat käitumist. Juhttüüpide kõrval on nn. üleminekutüübid, kellede puhul nii sallivus kui tõrjumine avalduvad pehmemalt ja märksa pinnapealsemalt.

SALLIVAD EESTLASED²

Jaotuvad kahte tüüpi:

A	Empaatilised eestlased	-	20%
B	Pragmaatilised eestlased	-	33%

Mõlemad tüübid:

- ◆ On suutnud muulaste suhtes ületada tõrjumisbarjääri;
- ◆ On avatud suhtlemiseks ja ühistegevuseks;
- ◆ Rohkem kui pooltel on hea vene keele oskus;
- ◆ Tõrjuvatest eestlastest rohkem toetavad mitte-eestlaste osalemist riigijuhtimisorganites;
- ◆ Pooldavad märksa rohkem kui tõrjuvad eestlased, et kõigil elanikel oleksid majanduslikud, sotsiaalsed ja poliitilised põhiõigused Eestis elamisel.

Tüüp A. Empaatiline eestlane – 20%.

Suhtub muulastesse tunduvalt positiivsemalt kui teised tüübid. Iseloomulik on avatus ja kõrge suhtlemisvalmidus.

Iseloomulikud jooned.

² Tüüpe iseloomustavad tabelid on esitatud lisan 1.

- ◆ 100%-liselt valmis töötama või õppima ühes kollektiivis muulastega;
- ◆ 2/3 on valmis elama muulastega ühes linnas (vallas), vaid 11% ei teeks seda mingil juhul. Pooled oleks nõus elama segaperes, mingil juhul ei läheks segaperre elama 14%;
- ◆ 2-3 korda enam kui teiste tüüpide seas on neid, kes pooldavad põhiõiguste andmist kogu elanikkonnale;
- ◆ 2 korda enam kui vähetolerantsed tüübid, toetab mitte-eestlaste osalemist riigijuhtimisorganites;
- ◆ Kuigi tüüp on aktiivselt salliv, ei tagane ta eesti keele nõudest kodakondsuse andmisel: 58% arvates ohustab Eesti kodakondsuse andmine muulastele eesti keele eksamita eesti keele püsimist;
- ◆ Pooled kardavad, et muulaste olemasolu aitab kaasa kuritegevusele ja narkomaania levikule, kolmandik näeb ohtu prostitutsiooni kasvule. Siiski on tüübi ohutunne muulaste suhtes märksa madalam kui teistel tüüpidel. Vaid 14% arvab, et muulased on ohuks Eesti riigi arengule, 24% hinnangul on muulased ohuks Eesti rahvuse säilumisele.

Sotsiaaldemograafiline portree.

- ◆ Tüüp esindab nooremaid inimesi. 53% tüübi esindajatest on alla 40ne aastased;
- ◆ Kõrgem haridustase. Põhiharidusega inimesi on vaid kolmandik. Iga kuues omab kõrgharidust;
- ◆ Madal pensionäride osakaal. Pensionäre on vaid 13% tüübi esindajatest. Palgatöötajad moodustavad 50%. Tööliseid on 37%. Juhte ja spetsialiste on 47%. Kokku moodustavad valgekraed 45%;
- ◆ 2/3 tüübi esindajatest elab linnas, pooled elavad suurtes linnades;
- ◆ Tulud on keskmisel tasemel, pooltel piisab raha normaalseks elamiseks.

Kokkuvõtteks.

Empaatiline eestlane on aktiivselt tolerantne ja muulasi väärtustav. Valmisolek ühistegevuseks on kõrge. Tüüp on avatud ja salliv muulaste suhtes ja seda mitte üksnes valmisolekult koos töötada ja lähestikku elada vaid ka soovilt tagada muulastele põhiõigused (majanduslikud, sotsiaalsed, poliitilised) Eestis elamisel sõltumata kodakondsusest. Siiski ei ole ka tüüp A tolerantsuse musternäide ja ohutunne muulaste suhtes on olemas, kuigi tunduvalt väiksem kui teistel tüüpidel. Empaatilistel eestlastel on vähem eelarvamusi ja stereotüüpe kui teistel tüüpidel. Sallivuse aluseks on isiklik positiivne kogemus (töötamine segakollektiivis ja aktiivne suhtlemine muulastega). Kuigi barjäärid ja ohutunne on mõningal määral olemas, kaalub positiivne suhtumine need üle.

Tüüp B. Pragmaatiline eestlane – 33%.

Tüüp on praktiline ja kaalutlev. Kui muulastega suhtlemine on tasuv ja kasulik, on ta selleks valmis. Esialgu puudub sellesse tüüpi kuuluvatel motiiv olla rohkem salliv ja avatud. Tüüp ei poolda vastasseisu (ei tõrju muulasi otseselt), kuid ei näe ka põhjust aktiivseks sallivuseks ja empaatiaks.

Iseloomulikud jooned.

- ◆ Tüübi esindajad on töötamiseks segakollektiivis nõus vaid soodsatel tingimustel: Pooled omavad mitte-eestlaste seas sõpru, äri- ja töökaaslast, pooled on nõus elama muulastega ühes linnas soodsatel tingimustel, 15% ei teeks seda mingil juhul. Segaperes oleks nõus soodsatel tingimustel elama kolmandik, mingil juhul ei oleks nõus neljandik;

- ◆ Nõuded eesti keele oskuse suhtes kodakondsuse andmisel on märksa kõrgemad kui empaatilisel eestlasel: 73% arvates ohustab Eesti kodakondsuse andmine muulastele eesti keele eksamita eesti keele püsimist;
- ◆ Ohutunne muulaste suhtes on kõrgem kui empaatilistel eestlastel. Pooled näevad muulastes ohtu kuritegevuse laienemisele ja narkomaania ning prostitutsiooni levikule;
- ◆ Põhiõiguste andmist kõigile Eesti elanikele pooldab 28%, olles teiselkohal empaatilise eestlase järel selles küsimuses. Ka pooldab tüüp märksa enam kui vähetolerantsed tüübid mitte-eestlaste osalemist riigi juhtimisorganites.

Sotsiaaldemograafiline portree.

- ◆ Tüüp on nooremaealine. 53% on kuni 40ne aastased. 50ne aastaseid ja vanemaid on viiendik;
- ◆ Tüüp on küllaltki haritud. Kõrgharidust omab 17%, kesk- või kesk-eriharidust omavad pooled, 28% on põhiharidus;
- ◆ Kõrge juhtide ja spetsialistide osakaal. 47% on tüübi esindajate seas juhte ja spetsialiste, töölisi on 37%;
- ◆ Tööliseltselt hõivatuselt on tüüp sarnane tüübile A: vähe on pensionäre, kõrge on õpilaste osakaal, pooled on palgatöötajad;
- ◆ 60% elab linnas, suurtes linnades elab 43%;
- ◆ Tulud on keskmisest kõrgemad, 53% saavad lubada endale normaalset elatustaset.

Kokkuvõtteks.

Kuigi tüüp on märksa sallivam muulaste suhtes kui tõrjuvad eestlased, on negatiivsed hoiakud ja hirmud ka selles rühmas sedavõrd tugevad, et avatus muulaste suhtes on pinnapealne. Muulastesse suhtutakse ettevaatlikult ja ühistegevusse lülitatakse vaid ratsionaalsetel kaalutlustel ja igati soodsatel tingimustel. Tüübi empaatiavõime on märksa madalam kui tüübil A. Pragmaatiline eestlane ei ole valmis võrdväärseks suhtlemiseks ja kooseluks muulastega. Antud rühma võib lugeda üleminekutüübiks, kes on üle saanud tõrjumisbarjäärist muulaste suhtes, kuid ei kiirusta esialgu avatud ja sõbralike suhete loomisega. Sallivus võib kasvada kui tekib rohkem positiivseid suhtlemiskogemusi.

TÕRJUVAID EESTLASEID.

Jaotuvad kahte tüüpi:

C	Vähetolerantsed eestlased	-	28%
D	Rahvusäärmuslased	-	19%

Mõlemad tüübid:

- ◆ Näevad muulastes ohtu eesti keele ja kultuuri säilimisele;
- ◆ Püüavad muulaste suhtes säilitada kindlat distantsi, eemalduda neist võimalikult kaugemale;
- ◆ Pooldavad muulaste “karmikäelist” kohtlemist Eestis;
- ◆ Pooldavad, et eestlastel oleks rohkem õigusi ja võimalusi Eestis elades kui mitte-eestlastel;
- ◆ Valdavad tunduvalt kehvemini vene keelt kui sallivad tüübid.

Tüüp C. Vähetolerantne eestlane – 28%

Tüüp on küllaltki tõrjuv muulaste suhtes, kuid erinevalt rahvusäärmuslastest ei avaldu tõrjumine nii selgelt ja üheselt. Kui rahvusäärmuslased ei ole mingil tingimusel nõus

muulastega koos töötama, siis vhetolerantne eestlane on selleks nõus vaid äärmise vajaduse korral.

Iseloomulikud jooned.

- ◆ Vähene vamisolek ka muude kontaktide suhtes mitte-eestlastega: 33% ei oleks mingil tingimusel nõus elama koos muulastega ühes linnas (vallas), kus suur osa elanikkonnast on muulased, 55% teeks seda vaid äärmise vajaduse korral. Kolmandik ei läheks mingil tingimusel elama peresse, kus mitmed liikmed on mitte-eestlased, pooled teeks seda vaid äärmise vajaduse korral;
- ◆ Peab ohtlikuks kodakondsuse andmist eesti keele oskuseta: 67% arvates ohustab Eesti kodakondsuse andmine muulastele eesti keele eksamita eesti keele püsimist;
- ◆ Ohutunne muulaste suhtes on kõrge. 2/3 kardab, et muulaste olemasolu aitab kaasa narkomaania, poolte hinnangul kuritegevuse ja prostitutsiooni kasvule;
- ◆ Vaid 15% tüübi esindajatest annaks põhiõigused kogu elanikkonnale (3 korda vähem kui tüüp A ja 2 korda vähem kui tüüp B);
- ◆ 48% hinnangul ei peaks valitsuses olema ühtegi mitte-eestlast, neljandiku hinnangul ka mitte Riigikogus ja kolmandiku hinnangul isegi mitte kohalikes omavalitsustes.

Sotsiaaldemograafiline portree.

- ◆ Tüüp on nooremaealine. 39% moodustavad kuni 29 aastased ja neljandiku 30 – 49 aastased. Kokku on kuni 49 aastaseid 2/3;
- ◆ Madal haridustase. 34%l on põhiharidus, vaid 11%l kõrgharidus;
- ◆ Tüübis on kõrge osakaal valgekraedel. Kontoris töötavaid inimesi on tüübis pooled, juhte ja spetsialiste on 42%. Pensionäre on 14%;
- ◆ 47% elab maal (rohkem kui A ja B tüübis), kolmandik elab suurtes linnades;
- ◆ Tulud on kõrgeimad. 2/3 saab omale lubada normaalset elatustaset.

Kokkuvõtteks.

Tüüp on muulaste suhtes tõrjuv ja soovib hoida kindlat distantsi, kuid erinevalt rahvusäärmuslastest ei välista ta äärmise vajaduse korral koos töötamist ja elamist teiste rahvustega. Siia kuuluvad ei suuda muulasi väärtustada ja dramatiseerivad üle ohte, mida muulased neile sisendavad, kartes eestluse püsimise aga ka elukeskkonna sotsiaalse kvaliteedi langemise pärast. Tüüp ei ole küll sedavõrd eestlaste ja eestluse keskne kui rahvusäärmuslased, kuid neile tundub, et liigne tolerantsus on ohtlik ja eestlastel tuleb hoida domineerivat positsiooni riigis ka edaspidi.

Tüüp D. Rahvusäärmuslased – 19%

Tüübi esindajad idealiseerivad etniliselt puhast Eestit, kus peaksid elama üksnes eestlased.

Iseloomulikud jooned.

- ◆ Tüüp on aktiivselt tõrjuv teiste rahvuste suhtes, kes Eestis elavad: suhtlemist muulastega püüab igati vältida. Ei olda mingil juhul nõus töötama muulastega koos ühes kollektiivis. 80% tüübi esindajatest ei läheks mingil juhul elama linna (valda) kus suurem osa elanikest on mitte-eestlased. 91% ei oleks mingil tingimusel nõus elama muulastega ühes majas (kvartalis või külas). 90% ei oleks mingil tingimusel nõus elama segaperekonnas;
- ◆ Vaatamata tõrjuvale suhtumisele on igal kolmandal kas töökaaslasi või äripartnereid mitte-eestlaste seas. Tihedalt suhtleb mitte-eestlastega siiski vaid 2-4%;
- ◆ Iseloomulik on kõrge ohutunne kodakondsuse andmisel eesti keele oskuseta. 3/4 arvates ohustab Eesti kodakondsuse andmine muulastele eesti keele eksamita eesti keele säilimist;

- ◆ Kõrgema ohutundega muulaste suhtes kui teised tüübid. 3/4 arvates on muulaste olemasolu ohuks kuritegevuse ja narkomaania kasvule, 2/3 arvates prostitutsiooni levikule;
- ◆ Pooled tüübi esindajatest pooldavad, et paljud majanduslikud, sotsiaalsed ja poliitilised õigused peaksid Eestis kuuluma vaid eestlastele;
- ◆ 46% arvates ei peaks mitte-eestlased osalema valitsuses; kolmandik jätkaks mitte-eestlased välja ka Riigikogust ja kohalikest omavalitsustest.

Sotsiaaldemograafiline portree.

- ◆ Tüüp on vanemaeline. 2/3 tüübi esindajatest on keskealised ja vanemad (üle 40ne aastased). Kuni 29 aastaseid on tüübis vaid viiendik.
- ◆ Tüüp on vähe haritud, pooltel on vaid põhiharidus. Kõrgharidus on ainult igal kümnendal;
- ◆ Kõrge pensionäride ja tööliste osakaal. Pensionäre on 37%, palgatöötajaid on kolmandik. Töoga hõivatud inimestest moodustavad sinikraed 49%, valgekraesid on 51%;
- ◆ 47% elab maal, suurtes linnades elab vaid kolmandik.

Kokkuvõtteks.

Rahvusäärmuslased eristuvad teistest tüüpidest selgelt aktiivselt tõrjuva hoiakuga muulaste suhtes. Erinevalt vähetolerantselt eestlasest (C) on tüüp huvitatud täielikust distantseerumisest. Tüübi esindajad tahavad muulasi kohelda võimalikult karmikäeliselt ja domineerivalt kuni selleni, et jätaksid nad ilma paljudest põhiõigustest Eestis elamisel.

Järeldusi.

Eestlaste sallivustüpoloogia iseloomustab sallivusprotsessi arengut Eestis. Asjaolu, et rahvusäärmuslikke vaateid kandvaid eestlasi on vaid viiendik, viitab suhteliselt kõrgele sallivusnivoole.

Rahvusäärmuslane (19%) on aateline tüüp, kes tunneb muret ja arvab kandvat vastutustunnet eesti keele ja kultuuri säilumise, aga ka Eesti riigi julgeoleku pärast. Tüübi hinnangul peaksid Eestis elama vaid etnilised eestlased, sest vaid nii on nende arvates võimalik säilitada eestlust. "Rahvusäärmuslased" pooldavad hierarhiliselt üles ehitatud Eestit, kus põhirahvusel (eestlastel) on tunduvalt rohkem õigusi ja võimalusi oma elu korraldada ja end realiseerida kui teistel rahvustel.

Rahvusäärmuslasele vastandub positiivse suhtumisega empaatiline eestlane (20%), kes oma olemasoluga aitab stabiliseerida rahvusvahetkordi Eestis ja otsida kompromisslahendusi kodakondsus- ning integratsioonipoliitikas. Empaatiline eestlane lähtub võrdväärse kohtlemise printsiipidest, püüab austada ja lugu pidada kõikidest inimestest sõltumata nende rahvusest, kodakondsusest ja keeleoskusest.

Nende kahe tüübi vahele mahub mitu üleminekütüüpi. Vähetolerantsed (28%) suhtuvad muulastesse pigem tõrjuvalt kui sallivalt. Vähetolerantne on passiivne tüüp, kes püüab end rahvusprobleemidest distantseerida põhimõttel: Mina elan oma elu, las muulased elavad oma elu. Nad ei soovi muulastega suhelda, kuid äärmise vajaduse korral võivad seda ka teha. Tunnetades muulasi suure ohuna Eesti riigi julgeolekule, eesti keelele ja kultuurile, pooldavad nad muulaste karmikäelist kohtlemist ja rangeid nõudeid kodakondsuse andmisel.

Teine üleminekutüüp, pragmaatiline eestlane (33%), on pigem salliv kui tõrjuv muulaste suhtes. Tüüp lähtub ratsionaalsetest kaalutlustest: soodsatel tingimustel on nõus muulastega koos töötama, elama jne.

Sallivusprotsessi areng sõltub tulevikus sellest, millises suunas arenevad üleminekutüübid, kas empaatia kasvu või rahvusäärmuslike vaadete suunas. Kui jätkub praegune integratsiooniideoloogia, mis püüab lähendada eestlasi ja mitte-eestlasi ning vähendada eestlaste ohutunnet, võib prognoosida pragmaatilise eestlase tüübi kasvu vähetolerantsete kahanemise arvel. Aateliste tüüpide (empaatiline eestlane ja rahvusäärmuslane) osakaal jääb ilmselt pikemaks perioodiks stabiilseks.

3. MITTE-EESTLASTE SALLIVUSTÜPOLOOGIA.

Sallivustüpoloogia selgitamiseks lähtusin järgmistest kriteeriumitest:

- ◆ **Avatus suhtlemiseks** – valmisolek töötada segakollektiivis, elada ühes linnas ja majas koos eestlastega;
- ◆ **Reaalsed suhted eestlastega** – eestlaste seas sõprade, töö- või õpingukaaslaste, äri- ja koostööpartnerite, majanaabrite omamine;
- ◆ **Empaatiavõime eestlaste suhtes** – suutlikkus mõista eestlaste elu- ja mõttelaadi, pidada seda enda omaga sarnaseks;
- ◆ **Valmisolek kohanduda Eesti riigi nõuetega** – ära õppida eesti keel, sooritada kodakondsuseksam;
- ◆ **Valmisolek tunnustada eestlaste püüdlusi** – säilitada oma kultuur ja keel, säilitada Eesti sõltumatu ja iseseisva riigina;
- ◆ **Valmisolek tunnustada Eesti riigi rahvusvahelisi prioriteete** – astuda Euroopa Liitu, NATOsse;
- ◆ **Valmisolek elada multikultuurises keskkonnas** – tajuda teiste kultuuride positiivset mõju oma kultuurile.

Määravaks kriteeriumiks tüpoloogia väljatöötamisel sai valitud avatus koostööks, kuna just valmisolek töötada koos eestlastega segakollektiivis aitab sallivustüüpe selgelt eristada.

Tüpiseerimise tulemusel jaotub mitte-eestlaste kogukond viide tüüpi:³

A	Tugevalt eestistunud mitte-eestlased	-	13%
B	Empaatilised mitte-eestlased	-	33%
C	Pragmaatilised mitte-eestlased	-	19%
D	Vähetolerantsed mitte-eestlased	-	21%
E	Tõrjuvad mitte-eestlased	-	14%
	Kokku:		100%

Tüpoloogias võib eristada nn äärmuslikke juhttüüpe: tüüp A – tugevalt eestistunud ja tüüp E – tõrjuvad mitte-eestlased. Tugevalt eestistunud tüüp on nõ sallivuse musternäide, kellele vastandub tõrjuv tüüp, kes püüab enda ja eestlaste vahele luua selget distantsi. Äärmuslike tüüpide vahele mahuvad üleminekutüübid (B, C, D), kellede puhul eestlaste sallivus või tõrjumine avalduvad pehmemalt. Sallivate mitte-eestlaste osakaal on 2/3 ja nad esindavad kolme esimest tüüpi (A, B ja C). Vähetolerantsete ja tõrjuvate osakaal on kolmandik ja nad esindavad tüüpe D ja E.

³ Tüüpe iseloomustavad tabelid on esitatud lisa 2.

Tüüp A. Tugevalt eestistunud mitte-eestlane – 13%.

Tegemist on tüübiga, kel praktiliselt puuduvad barjäärid eestlastega suhtlemisel, kes on väga avatud ja koostöövalmis. Tüüp on sedavõrd eestlastele lähedale jõudnud, et teda võib pidada praktiliselt eestistunuks.

Iseloomulikud jooned.

- ◆ Teistest tüüpidest tunduvalt parem eesti keele oskus. 80% valdab eesti keelt heal või keskmisel tasemel;
- ◆ 71% peab oma elu- ja mõttelaadi eestlastega sarnaseks. 11% tüübi esindajatest peab end isegi eestlasteks, 39% Eesti venelasteks, 29% baltlasteks, 20% põhjamaalasteks;
- ◆ Tüübi esindajate seas on kõrgeim osakaal Eesti kodanikke, ka nende lastel on Eesti kodakondsus sagedamini kui muulastel keskmiselt;
- ◆ 91% omab häid sõpru-tuttavaid, 85% äripartnereid eestlaste seas, igal teisel tüübi esindajal moodustavad eestlased vähemalt poole suhtlemisringkonnast;
- ◆ Pooldab Eesti arenguprioriteete. 2/3 toetab Eesti astumist Euroopa Liitu, kolmandik (suurim osakaal) ühinemist NATOga. 87% toetab Eesti jäämist sõltumatuks riigiks. Vaid 5-11% arvavad, et Eesti peaks ühinema SRÜ või Venemaaga;
- ◆ Iseloomulik on tugev Lääne orientatsioon. 45% sooviks tulevikus aegajalt elada mõnes Lääne riigis, 7% läheksid alatiseks Läände elama.

Sotsiaal-demograafiline portree.

- ◆ Rohkem kui pooled on Eestis sündinud (57%), kolmandik on Eestis elanud pikemat aega;
- ◆ Tüüp on kõige noorem, 54% on alla 40ne aastased, kuni 29 aastaseid on suurim osakaal – 37%;
- ◆ Haridustasemelt on tüüp keskmisel tasemel, kolmandik on põhiharidusega, 52% on kesk- või keskeriharidus;
- ◆ Siin on madalaim pensionäride osakaal (vaid 7%), palgatöötajaid on 53%, valgekraesid 46%, sinikraesid 50%. Kõrge on üliõpilaste ja õpilaste osakaal – 17%;
- ◆ Tüüp on suurte linnade keskne, 59% elab Tallinnas;
- ◆ Kõrgeimad tulud – 36% omab tulusid üle 2 000 krooni kuus 1 inimese kohta;
- ◆ Suhteliselt normaalset elatustaset saab omale lubada 2/3 tüübi esindajatest, mis on suurim osakaal teiste tüüpidega võrreldes.

Kokkuvõtteks.

Tüüp on kõige paremini eestlastega kohandunud. Üheks eelduseks on olnud heal tasemel eesti keele oskus. Tüübil on eestlaste hulgas hulgaliselt häid sõpru, tuttavaid, töökaaslasi jt. Tüüpi võib lugeda praktiliselt eestistunuks, sest 71% mõtleb ja käitub nagu eestlased ja nad kasvatavad ka oma lapsi samas vaimus. 50% sooviks, et nende lapsed eestistuks (võtaks üle eestlaste kultuuri ja kombed). Hea kohandumisvõime on viinud selle tüübi teistest paremale majandusjärjele, võimaldanud avara suhtlemisvõrgustiku, kus on nii eesti kui vene äriinimesi, juhte, spetsialiste jt.

Tüüp B. Empaatiline mitte-eestlane – 33%.

Tüüp on üsnagi sujuvalt Eesti ühiskonda integreerunud ja tal puuduvad eestlastega suhtlemisel barjäärid. Püüab aktiivselt eestlastega suhelda paljudes eri valdkondades. Empaatiline mitte-eestlane on positiivselt meelestatud ka Eesti tuleviku suhtes ja toetab Eesti arenguprioriteete.

Iseloomulikud tunnused.

- ◆ Tüübi esindajatel on keskmisest paremal tasemel eesti keele oskus. Kolmandikul pole eesti keelega üldse probleeme ja pooled saavad hakkama nii lugemise kui kirjutamisega;
- ◆ 67% määratlevad end kui venelased või Eesti venelased, neljandik kui mõne muu rahvuse esindajad. Iga kolmas määratleb end baltlasena, 12% eurooplasena;
- ◆ Eesti kodanike osakaalu poolest nii täiskasvanute kui laste seas on tüüp teisel kohal pärast tüüpi A;
- ◆ Eestlastega suhtleb vähem kui tüüp A kuid märksa rohkem kui teised tüübid. Vaid neljandikul pole eestlaste seas sõpru, tuttavaid või töökaaslast. Tihedamad suhted eestlastega on 16%l;
- ◆ Tüüp on eestlastega hästi kohandunud ja 41% arvavad, et nende elu- ja mõttelaad on eestlastega sarnased;
- ◆ Pooldab Eesti arenguprioriteete. 66% (suurim osakaal) pooldab astumist Euroopa Liitu, 18% NATOsse. 81% peab oluliseks säilitada Eesti sõltumatu ja iseseisva riigina. Vaid 7-8% arvavad, et Eesti peaks ühinema SRÜga või olema Venemaa osa;
- ◆ Tüüp on tugeva Lääne orientatsiooniga. 33% sooviksid tulevikus aegajalt elada mõnes Lääne riigis, 9% läheksid alatiseks Läände elama.

Sotsiaal-demograafiline portree.

- ◆ Ligikaudu pooled on Eestis sündinud, 37% on Eestis elanud üle 20 aasta;
- ◆ Tüüp on nooremaealine, 58% on alla 40aastased;
- ◆ Haridustasemelt ületab keskmiseid näitajaid. Madalaim osakaal on põhiharidusega inimesi (17%), 68% omavad kesk- või keskeriharidust;
- ◆ Madal on pensionäride osakaal (9%), palgatöötajaid on 46%, valgekraesid on 46% ja sinikraesid 50%. Tüübile on iseloomulik kõrge töötute ja koduste inimeste osakaal (25%);
- ◆ Tüüp on enam-vähem võrdselt jaotunud Tallinna (43%) ja Kirde-Eesti linnade (49%) vahel;
- ◆ Tulud on keskmisel tasemel võrreldes teiste tüüpidega. 43%l piisab raha enam-vähem normaalseks äraelamiseks.

Kokkuvõtteks.

Empaatiline mitte-eestlane on avatud aktiivseks suhtlemiseks eestlastega. Nad otsivad võimalusi, et omada eestlaste seas nii sõpru-tuttavaid kui töö- ja ärikaaslasti. Tüüp on hästi integreerunud Eesti ühiskonnas, on positiivse ellusuhtumisega ja vaid vähesel määral Venemaa ideoloogilise mõju all. Tugevalt eestistunud mitte-eestlasest eristab tüüpi suurem orienteeritus oma rahvusidentiteedi säilitamisele ja mõnevõrra väiksem avatus eestlaste suhtes.

Tüüp C. Pragmaatiline mitte-eestlane – 19%.

Tüüp on praktilise orientatsiooniga ja valib eestlastega suhtlemise ja koos töötamise vaid sel juhul, kui see on tasuv ja talle kasulik. Võrreldes tüüpidega A ja B ei ole pragmaatiline mitte-eestlane samavõrd avatud eestlaste suhtes ja aktiivselt suhteid otsiv.

Iseloomulikud tunnused.

- ◆ Tüübi eesti keele oskus on keskmisel tasemel ja jääb mõnevõrra alla B tüübi keeleoskusest. Kolmandik saab eesti keelega hästi hakkama, 41% suudab suhelda, 44% ka kirjutada eesti keeles;

- ◆ 2/3 tüübi esindajatest määratleb end venelasena või Eesti venelasena, neljandik mõne muu rahvuse esindajana. Iga kolmas peab end eurooplaseks (suurim osakaal tüüpide seas), neljandik baltlasteks;
- ◆ Eesti kodakondsuse omamise poolest (nii endal kui lastel) on keskmisel positsioonil. Väärtustab Eesti kodakondsust, eelistab seda Venemaa kodakondsusele;
- ◆ Tüübil on vähem suhteid eestlastega kui tüüpidel A ja B. 35% ei oma sõpru-tuttavaid, töökaaslasi eestlaste seas. Neljandik suhtleb tihedalt eestlastest töö- või ärikaaslastega;
- ◆ 47% peab oma elu- ja mõttelaadi eestlastega sarnaseks, 45% erinevaks;
- ◆ Pooldab Eesti prioriteete: astumist Euroopa Liitu (60%), keskmisest kõrgem on NATOsse astumist toetajate arv (21%). Erinevalt tüüpidest A ja B toetab viiendik Eesti ühinemist nii SRÜ kui Venemaaga;
- ◆ Rohkem kui teised tüübid, suhtleb äriinimeste ja juhtidega (31%);
- ◆ 39% tüübi esindajatest on Lääne orientatsiooniga. Neljandik elaks aegajalt mõnes Lääne riigis, 12% koliks Läände alatiseks elama.

Sotsiaal-demograafiline portree.

- ◆ Rohkem kui pooled (57%) on Eestis sündinud, 16% on Eestis elanud üle 20 aasta;
- ◆ Tüüp esindab valdavalt keskealisi ja vanemaid mitte-eestlasi, 55% on üle 40 aasta vanad;
- ◆ Haridustase on keskmine, neljandikul on põhiharidus; 61%l kesk- või keskeriharidus;
- ◆ Madal pensionäride osakaal (10%). Suurim palgatöötajate (56%) ja õpilaste (18%) osakaal. 2/3 on sinikraed, kolmandik on valgekraed.
- ◆ Tüüp on rohkem esindatud Kirde-Eesti linnades (50%), Tallinnas elab 38%.
- ◆ Tüübi tulud on keskmisel tasemel. Igal teisel jätkub raha, et normaalselt ära elada.

Kokkuvõtteks.

Pragmaatiline tüüp on keskmiselt kohandunud Eesti ühiskonnas, tema avatus eestlastega suhtlemiseks on märksa piiratum kui tüüpidel A ja B. Tüübi pragmaatilisus avaldub ka selles, et ta on üheaegselt orienteeritud nii itta kui läände. Samas ei ole tüüp Venemaa ideoloogiast sedavõrd mõjutatud kui vähetolerantne ja tõrjuv tüüp. Pragmaatiline tüüp lähtub paljuski ärilistest huvidest. Eesmärgiks on ära kasutada Eesti soodsat asendit ida ja lääne vahel. On tähelepanuväärne, et kolmandik peab end juba praegu eurooplasteks, 12% põhjamaalasteks.

Tüüp D. Vähetolerantne mitte-eestlane – 21%.

Tegemist on tüübiga, kes on märksa vähemal määral kui tüübid A, B ja C kohandunud Eesti riigiga ja eestlastega. Tüüp on umbusaldav ja püüab eestlastega distantsi hoida. Kui see on hädavajalik, on siiski suuteline töötama eestlastega ühes kollektiivis, elama ühes majas jne.

Iseloomulikud tunnused.

- ◆ Tüübi eesti keele oskus on allapoole keskmist taset, eesti keeles suudab suhelda probleemideta vaid iga kuues, kirjutada iga seitsmes tüübi esindaja;
- ◆ 62% peab end kas venelaseks või eesti venelaseks, 24% baltlaseks. On tähelepanuväärne, et 16% (suurim osakaal) peab end nõukogude inimeseks;
- ◆ Eesti kodakondsuse omajate osakaal nii täiskasvanute kui laste hulgas jääb alla keskmist taset;
- ◆ Püüab hoida eestlastega teadlikku distantsi. Sõpru, tuttavaid ja töö- või õpingukaaslasi eestlaste hulgas on vaid pooltel. Tihedamad suhted eestlastega on vaid igal kaheksandal;
- ◆ Oma elu- ja mõttelaadi peavad rohkem kui pooled (54%) eestlaste omast erinevaks;
- ◆ Valdav osa (53%) vähetolerantsetest arvab, et Eesti astus 1940ndal aastal vabatahtlikuna N Liitu. Vaid neljandik on seisukohal, et toimus okupeerimine;

- ◆ Iga teine tüübi esindaja pooldab Eesti astumist Euroopa Liitu, 17% toetab NATOsse astumist. Kuigi 81% arvab, et Eesti peaks olema iseseisev ja sõltumatu riik, pooldab 30% Eesti ühinemist ka SRÜga ja 18% leiab, et Eesti võika olla Venemaa osa. Igale viiendale meeldiks kui Eesti pöörduks tagasi sotsialistliku valitsemiskorra juurde;
- ◆ Viiendik on huvitatud tulevikus aegajalt mõnes Lääne riigis elamisest, vaid 2% koliks Läände alatiseks elama.

Sotsiaal-demograafiline portree.

- ◆ Iga teine on Eestis sündinud. Neljandik on Eestis elanud üle 20 aasta;
- ◆ Tüüp on vanemaalisem, 58% on vanemad kui 40 aastat. Igal viies tüübi esindaja on ületanud 60nda eluaasta piiri;
- ◆ Haridustase jääb allapoole keskmist, iga kolmas on põhiharidusega. Kõrgharidusega inimesi (14%) on vähem kui teistes tüüpides;
- ◆ Pensionäride osakaalult (18%) on teisel kohal pärast tõrjuvat tüüpi. Tüübis on valgekraesid ja sinikraesid enamvähem võrdselt;
- ◆ Elab valdavalt (55%) Kirde-Eesti linnades, Tallinnas elab 38%;
- ◆ Tulud jäävad mõnevõrra allapoole keskmist taset, toimetulekuraskusi nendib 55% tüübi esindajatest, et osta elementaarseid toidu- ja rõivakaupu.

Kokkuvõte.

Väheterantsel tüübil on suured kohanemiskasused Eesti riigiga ja eestlastega. Paljuski on need kohanemiskasused tingitud N Liidu aegsetest hoiakutest ja arusaamadest. Väheterantne tüüp suhtub ettevaatlikult ja distantsiga eestlaste tegemistesse, püüdes jääda võimaluse korral vahetutest kontaktidest ja suhtlemisest kõrvale. Tüüp umbusaldab paljuski nii Eesti arenguid kui ka lääneriikides toimuvat.

Tüüp E. Tõrjuv mitte-eestlane – 14%.

Tegemist on tüübiga, kes on kõige halvemini kohandunud iseseisva Eesti riigiga ja eestlastega. Tüüp idealiseerib nõukogudeaegset imperiumi reeglitele allutatud Eestit, on eestlaste suhtes tõrjuv ja umbusaldav, püüab vältida tihedamat suhtlemist.

Iseloomulikud tunnused.

- ◆ Kehv eesti keele oskus. Heal tasemel oskab eesti keelt iga kümnes. Vaid 6% suudab ka kirjutada eesti keeles;
- ◆ 37% peab end Eestis elades venelaseks, 28% Eesti venelaseks. Eestlaseks ei pea end ükski. 12% tunnetavad, et nad on nõukogude inimesed. Eurooplase või põhjamaalasega tunnetab end 3-4%;
- ◆ Eesti kodakondsus on vähestel. Suurim on Venemaa kodanike osakaal. Ka tõrjuva tüübi laste seas on kõige väiksem Eesti kodanike osakaal;
- ◆ Tõrjuv tüüp distantseerub eestlastest teadlikult. Pooled ei suhtle eestlastega üldse ja vaid 16% märgib, et neil on eestlaste seas palju sõpru-tuttavaid. Vaatamata vähesele suhtlemisele väidab 40% tüübi esindajatest, et neil on eestlastega sarnane elu- ja mõttelaad;
- ◆ Tunduvalt vähem kui teised tüübid, toetab Eesti rahvusvahelisi prioriteete, 43% on selle poolt, et Eesti astuks Euroopa Liitu, vaid 6% pooldab NATOga ühinemist. Kolmandik tahaks, et Eesti oleks SRÜ liige ja Venemaa osa;
- ◆ Tüüp esindab nõukogude imperiumiaegset mõtlemisviisi. 60% arvab, et Eesti astus vabatahtlikult N Liidu koosseisu, vaid 25% arvab, et toimus okupatsioon. 43% tüübi

esindajatest arvab, et Eestil tuleks tagasi pöörduda sotsialistliku valitsemiskorra juurde. 29% näeks meelsasti Eestit SRÜ liikmena ja 30% Venemaa osana;

- ◆ Lääne orientatsioon tüübil praktiliselt puudub. Vaid 5% oleks nõus aeg-ajalt mõnes Lääne riigis elama.

Sotsiaal-demograafiline portree.

- ◆ Vaid 22% on Eestis sündinud, $\frac{3}{4}$ on elanud Eestis üle 20 aasta;
- ◆ Tüüp esindab vanemaealisi inimesi, $\frac{3}{4}$ on üle 50 aastased;
- ◆ Haridustasemelt on tüüp kontrastne. Ühelt poolt on suur osakaal põhihariduse omajatel (33%), teiselt poolt on tüüpide seas kõrgeim kõrgharidusega isikute osakaal (20%);
- ◆ Kõrgeim pensionäride osakaal (56%). Palgatöötajaid on vaid 29%, hõivatutest on ülekaalus sinikraed (65%), valgekraesid on kolmandik;
- ◆ Esindatud on valdavalt Kirde-Eesti linnade elanikud (60%);
- ◆ Tulud on madalaimad, vaid neljandikul jätkub raha normaalseks äraelamiseks.

Kokkuvõtteks.

Tõrjuv tüüp pole tahtnud ega ka suutnud integreeruda Eesti ühiskonda ja kohanduda eestlastega. Tal on selleks palju barjääre, alates kehvast keeleoskusest, vähestest kontaktidest eestlastega, aga ka jätkuvast nõukogudeaegsest mõtlemisviisist. Kuigi valdav osa tüübist (73%) pooldab, et Eesti on sõltumatu ja iseseisev ja paljud toetavad Eesti astumist Euroopa Liitu (43%), ei suuda enamik tüübi esindajatest uueneva Eestiga kaasa tulla ja idealiseerivad endiselt N Liidu aegset Eestit.

Järeldusi.

Mitte-eestlaste sallivustüpoloogia võimaldab hinnata, kuidas mitte-eestlased kohanduvad ühelt poolt Eesti riigi nõuetega, teiselt poolt eestlaste kultuuri ja elulaadiga. Mitte-eestlaste sallivusnivood eestlaste suhtes võib hinnata üsnagi kõrgeks.

2/3 moodustavad nn sallivad tüübid (tugevalt eestistunud, empaatiline ja pragmaatiline mitte-eestlane), kes on üsnagi edukalt Eesti ühiskonnas hakkama saanud ja kes on eestlaste suhtes avatud suhtlemiseks ja koostööks. Sallivatel tüüpidel on kujunenud arusaam, millises riigis nad elavad, millised on selle riigi reeglid ja nõuded. Nad aktsepteerivad Eesti riigi arenguprioriteete ja võib täheldada, et neil hakkab kujunema eestikeskne maailmavaade.

Vähesallivad tüübid moodustavad mitte-eestlaste seas kolmandiku, nendeks on vähetolerantne ja tõrjuv tüüp. Tegemist on tüüpidega, kellel on suured raskused ja barjäärid kohandumiseks Eesti ühiskonnaga. Nad pole suutnud (soovinud) ära õppida eesti keelt, omandada Eesti kodakondsust, nende tutvusringkonnas on vähe eestlasi. Nad on ettevaatlikud, umbusaldavad paljude Eesti arengute suhtes, idealiseerides N Liidu aegset Eestit. Vähesallivad tüübid on tugevalt Venemaa ideoloogilise mõju all, jälgides pidevalt Venemaa TV kanaleid.

Kui Eestis jätkub praegune integratsioonipoliitika, võib prognoosida sallivate tüüpide osakaalu kasvu vähesallivate tüüpide arvel.

EESTLASTE SALLIVUSTÜPOLOOGIA. Tabelid.

Tabel 1. Mitte-eestlaste osakaal on Eestis kolmandik rahvastikust. Kui suur peaks olema mitte-eestlaste osatähtsus järgmistes riigiasutustes?

(%-des)

	TÜÜP A Empaati- line	TÜÜP B Pragmaati- line	TÜÜP C Vähe- tolerantne	TÜÜP D Rahvus- äärmuslane
Riigikogus				
▪ Vähemalt neljandik	19	13	12	10
▪ 10% või veelgi vähem	36	43	41	38
▪ Ei peaks üldse olema	14	16	25	31
▪ Ei peaks sõltuma mitte-eestlaste arvust	31	28	22	21
Valitsuses				
▪ Vähemalt neljandik	16	9	8	4
▪ 10% või veelgi vähem	27	34	25	28
▪ Ei peaks üldse olema	22	29	48	46
▪ Ei peaks sõltuma mitte-eestlaste arvust	35	28	19	22
Kohalikus omavalitsuses				
▪ Vähemalt neljandik	20	15	11	11
▪ 10% või veelgi vähem	28	34	31	29
▪ Ei peaks üldse olema	15	19	31	36
▪ Ei peaks sõltuma mitte-eestlaste arvust	37	32	27	24

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 2. Millistel Eesti elanikel peaksid Teie arvates põhimõtteliselt olema õigused saada pangalaenu, osta maad, saada riigipensioni jne.?

(Kokku 15 sotsiaalset, majanduslikku ja poliitilist õigust, mis on indekseeritud ühte tunnusesse)

(%-des)

	TÜÜP A Empaati- line eestlane	TÜÜP B Pragmaati- line eestlane	TÜÜP C Vähe- tolerantne eestlane	TÜÜP D Rahvus- äärmuslane	KOKKU
▪ Kõigil elanikel	42	28	15	15	100
▪ Ainult Eesti kodanikel	27	31	22	20	100
▪ Ainult eestlastel	13	18	22	47	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2001.

Tabel 3. Kas teiste rahvuste olemasolu Eestis aitab kaasa...

(%-des)

	TÜÜP A Empaati- line	TÜÜP B Pragmaati- line	TÜÜP C Vähe- tolerantne	TÜÜP D Rahvus- äärmuslane
Kuritegevuse laienemisele				
▪ Jah, tugevalt	49	53	54	73
Narkomaania levikule				
▪ Jah, tugevalt	47	56	62	76
Prostitutsiooni levikule				
▪ Jah, tugevalt	35	45	48	63

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2001.

Tabel 4. Hinnang vene keele oskusele.

(%-des)

	TÜÜP A Empaati- line	TÜÜP B Pragmaati- line	TÜÜP C Vähe- tolerantne	TÜÜP D Rahvus- äärmuslane
▪ Saab aru suulisest kõnest				
- hästi	58	53	28	25
- keskmiselt	30	35	50	45
▪ Oskab lugeda				
- hästi	47	38	25	20
- keskmiselt	36	41	47	36
▪ Suudab suhelda				
- hästi	47	40	23	20
- keskmiselt	37	40	44	43
▪ Oskab kirjutada				
- hästi	31	22	19	11
- keskmiselt	40	43	39	30

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 5. Vanuseline struktuur.

(%-des)

	TÜÜP A Empaati- line	TÜÜP B Pragmaati- line	TÜÜP C Vähe- tolerantne	TÜÜP D Rahvus- äärmuslane
▪ 15 – 19.aastased	11	8	14	8
▪ 20 – 29.aastased	24	23	25	12
▪ 30 – 39.aastased	18	22	14	12
▪ 40 – 49.aastased	19	25	13	18
▪ 50 – 59.aastased	16	13	18	10
▪ Vanemad	12	7	16	40
KOKKU:	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 6. Hariduslik struktuur.

(%-des)

	TÜÜP A Empaati- line	TÜÜP B Pragmaati- line	TÜÜP C Vähe- tolerantne	TÜÜP D Rahvus- äärmuslane
▪ Põhiharidus	31	28	34	49
▪ Kesk- ja keskeri haridus	54	55	55	41
▪ Kõrgharidus	15	17	11	10
KOKKU:	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 7. Tööalane hõivatus.

(%-des)

	TÜÜP A Empaati- line	TÜÜP B Pragmaati- line	TÜÜP C Vähe- tolerantne	TÜÜP D Rahvus- äärmuslane
▪ Palgatöötaja	50	56	51	33
▪ Tööandja (omanik) või üksikettevõtja	5	9	6	2
▪ Pensionär	13	9	14	37
▪ Õpilane, üliõpilane	16	13	15	8
▪ Töötu	9	9	6	16
▪ Muu	7	4	8	4
KOKKU:	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 8. Ametialane jaotus.

(%-des)

	TÜÜP A Empaati- line	TÜÜP B Pragmaati- line	TÜÜP C Vähe- tolerantne	TÜÜP D Rahvus- äärmuslane
▪ Lihttööline	17	10	15	20
▪ Oskustööline	20	19	23	18
▪ Teenindaja	12	19	11	11
▪ Kontoritöötaja	3	6	9	11
▪ Spetsialist	32	38	36	33
▪ Juht	15	7	6	7
▪ Muu	1	1
KOKKU:	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 9. Tulu 1 pereliikme kohta.

(%des)

	TÜÜP A Empaati- line	TÜÜP B Pragmaati- line	TÜÜP C Vähe- tolerantne	TÜÜP D Rahvus- äärmuslane
▪ Kuni 1 000 krooni	25	21	16	18
▪ 1 001 – 2 000 krooni	38	34	38	60
▪ 2 001 – 3 500 krooni	24	26	25	15
▪ Üle 3 500 krooni	13	19	21	7
KOKKU:	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 10. Hinnang pere majanduslikule olukorrale.

(%des)

	TÜÜP A Empaati- line	TÜÜP B Pragmaati- line	TÜÜP C Vähe- tolerantne	TÜÜP D Rahvus- äärmuslane
▪ Meil pole piisavalt raha isegi toidu jaoks	9	7	3	15
▪ Jätkub raha toidu jaoks kuid riiete ostmine on juba raske	36	37	33	50
▪ On piisavalt raha toidu ja riiete jaoks, saame veidi säästa	29	28	36	24
▪ Me võime endale lubada osta mõningaid kalleid kaupu	22	25	26	10
▪ Raske öelda	4	2	2	...
KOKKU:	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 11. Elukoht.

(%-des)

	TÜÜP A Empaati- line	TÜÜP B Pragmaati- line	TÜÜP C Vähe- tolerantne	TÜÜP D Rahvus- äärmuslane
▪ Linn	62	60	53	53
▪ Maa	38	40	47	47
KOKKU:	100	100	100	100
▪ Tallinn	28	24	21	15
▪ Teised linnad	33	35	32	38
▪ Alevikud, külad	39	41	47	47
KOKKU:	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

MITTE-EESTLASTE SALLIVUSTÜPOLOOGIA. Tabelid.

Tabel 1. Kas te olete Eestis sündinud ja kui pikalt te olete Eestis elanud?

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Eestis sündinud	57	48	57	49	22
▪ Eestis elanud kuni 20a	28	29	27	26	4
▪ Eestis elanud üle 20a	15	23	16	25	74
KOKKU:	100	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 2. Kui palju on inimeste seas, kellega lähemalt kokku puutute, eestlasi?

(Vastused skaalapunktiledele enamuse + umbes pooled %des)

	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Töö- või õpingukaaslased	43	16	23	8	6
▪ Sõbrad, lähedased tuttavad	48	16	13	11	16
▪ Naabrid	46	27	22	17	4
▪ Äri- ja koostööpartnerid	21	6	14	13	1

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 3. Hariduslik struktuur.

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Põhiharidus	31	17	23	30	33
▪ Keskkharidus	52	68	61	56	47
▪ Kõrgharidus	17	15	16	14	20

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 4. Vanuseline struktuur.

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Kuni 19 aastased	17	13	13	11	4
▪ 20-29 aastased	20	20	16	10	4
▪ 30-39 aastased	17	25	16	21	9
▪ 40-49 aastased	20	23	23	23	7
▪ 50-59 aastased	19	11	23	15	17
▪ 60 aastased ja vanemad	7	8	9	20	59
KOKKU:	100	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 5. Tulu 1 pereliikme kohta.

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Kuni 1 000 krooni	27	20	19	22	12
▪ 1 001 – 2 000 krooni	37	50	51	46	68
▪ 2 001 – 3 500 krooni	33	24	19	30	15
▪ Üle 3 500 krooni	3	6	11	2	5
KOKKU:	100	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 6. Hinnang pere majanduslikule olukorrale.

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Meil pole piisavalt raha isegi toidu jaoks	10	9	7	8	11
▪ Jätkub raha toidu jaoks kuid riiete ostmine on juba raske	27	45	41	47	64
▪ On piisavalt raha toidu ja riiete jaoks, saame veidi säästa	34	24	38	30	16
▪ Me võime endale lubada osta mõningaid kalleid kaupu	27	19	11	15	9
▪ Raske öelda	2	...	3	1	...
KOKKU:	100	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 7. Millega te tegelete?

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Tööandja	8	5	7	10	2
▪ Palgatöötaja	53	46	56	47	29
▪ Pensionär	7	9	10	18	56
▪ Üliõpilane, õpilane	17	15	18	14	5
▪ Töötu	10	15	8	6	6
▪ Kodune	5	10	3	5	2
KOKKU:	100	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 8. Kellena te töötate?

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatile	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Lihttööline	19	17	8	10	15
▪ Oskustööline	4	28	49	27	36
▪ Teenindaja	27	12	10	12	14
▪ Kontoritöötaja	4	5	3
▪ Spetsialist	27	30	23	32	21
▪ Juhtivtöötaja	15	8	3	15	14
▪ Muu variant	4	...	4	4	...
KOKKU:	100	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 9. Kas te valdate piisavalt hästi eesti keelt, et Eestis elada?

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatile	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Täiesti piisavalt	29	17	27	12	7
▪ Üldiselt piisavalt	34	26	22	12	41
▪ Üldiselt ebapiisavalt	17	36	40	43	29
▪ Täiesti ebapiisavalt	20	18	11	33	23
KOKKU:	100	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 10. Hinnang eesti keele oskusele.

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatile	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Saab aru suulisest kõnest					
- hästi	59	36	32	20	10
- keskmiselt	27	23	20	22	18
▪ Oskab lugeda					
- hästi	56	35	32	23	19
- keskmiselt	25	29	31	24	10
▪ Suudab suhelda					
- hästi	54	26	26	16	9
- keskmiselt	22	20	15	17	14
▪ Oskab kirjutada					
- hästi	36	25	20	14	6
- keskmiselt	42	32	24	22	17

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 11. Kellena te end Eestis elades tunnete?

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Eesti venelasena	39	37	31	39	28
▪ Venelasena	17	30	32	23	37
▪ Eestlasena	11	6	3
▪ Muu rahvuse esindajana	25	23	23	12	13
▪ Baltlasena	29	34	22	24	14
▪ Eurooplasena	17	12	33	10	3
▪ Põhjamaalasena	20	5	12	2	4
▪ Nõukogude inimesena	2	4	2	16	12

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 12. Kas peate oma elu- ja mõttelaadi eestlaste omast...

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Erinevaks	27	33	45	55	40
▪ Sarnaseks	71	41	47	42	40
▪ Ei oska hinnata	2	26	8	3	20
KOKKU:	100	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 13. Kas te tahaksite, et Eesti oleks...

	(%des)				
	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Euroopa Liidu liige	62	66	60	50	43
▪ NATO liige	32	18	21	17	6
▪ SRÜ liige	11	8	19	30	29
▪ Venemaa osa	5	7	18	18	30
▪ Iseseisev sõltumatu riik	87	81	86	81	73

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 14. Kas Eesti astus vabatahtlikult 1940ndal aastal N Liitu või okupeeriti? (%des)

	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Vabatahtlikult	29	40	37	53	60
▪ Okupeeriti	43	32	38	27	25
▪ Raske öelda	28	28	25	20	15
KOKKU:	100	100	100	100	100

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Tabel 15. Kuivõrd nõustute väidetega Eesti riigi valitsemise kohta?

(kindlasti + pigem nõus %des)

	TÜÜP A Eestis- tunud	TÜÜP B Empaati- line	TÜÜP C Prag- maatiline	TÜÜP D Vähe- tolerantne	TÜÜP E Tõrjuv
▪ Me peaksime pöörduma sotsialistliku valitsemiskorra juurde	13	12	13	19	43
▪ Eesti riiki tuleks valitseda kõva käega, anda korra tagamiseks rohkem otsustusõigust jõustruktuuridele	24	29	26	36	25
▪ Eestis tuleks vähendada Riigikogu ja suurendada presidendi võimu	56	55	65	56	53
▪ Me peaksime jääma praeguse valitsemiskorra juurde	41	44	44	38	27

Allikas: Rahvussuhete monitooring 2002.

Töö, sissetulek ja toimetulek: integratsiooni sotsiaal-majanduslik tagapõhi

Marje Pavelson

1. Töövõimalused kui integratsiooni taustsüsteem

Ühiskonna integratsiooni oluliseks teguriks on võimaluste võrdsus töö sfääris ning sellest tulenev sotsiaal-majandusliku staatuse kujunemine. Püsivad erisused sissetulekutes ja põhivajaduste rahuldamises ei soodusta sidusust erinevate rahvusrühmade vahel ning tekitavad paratamatult vastasseise, mille hinnangud omandavad poliitilise värvingu. Vaevalt on põhjust arvata, et võrdsus oleks see ideaal, mida eraomandil põhinev turumajanduslikult orienteeritud ühiskond võiks või peaks taotlema. Samas on üldisel tasandil hädavajalik teadvustada kõigi inimeste eluga toimetuleku võimalusi ning pakkuda keskkonda, mis soodustaks individuaalse heaolu tõusule ja vabale eneseteostusele suunatud strateegiate kujundamist. Eesti olukorra teeb selles suhtes keeruliseks siinsete etniliste rühmade ajaloolise päritolu, nende geograafilise paiknemise ja traditsiooniliste tegevusaladega seotud probleematika. Muutunud poliitilises ja majandussituatsioonis ilmnevad ka rohkem kui 10 aasta taguste protsesside ja struktuuride järelkajad ja seda nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste valikutes, käitumises ja hinnangutes. Majanduslik seisund, heaolu tase või töö-olud leiavad mõtestamist varasema kogemuse pinnal ning lahendusi iseenda ja "teiste" probleemidele otsitakse sõltuvalt sellest jõudude vahekorrast, mis praeguseks on kujunenud.

Eestis on järjest süvenenud majanduslik kihistumine ning suure osa inimeste jaoks on vaesusrisk üks suuremaid ja hirmutavamaid. Hinnates eestlaste ja mitte-eestlaste vaesusega ohustatust, võib väita, et Eestis eksisteerib pigem jagatud vaesus kui saavutuslikkusest sõltuv jagatud jõukus. Selle taustaks on etniliste rühmade seni eraldiolevad tegevusalad ja ametid, jätkuvalt segmenteeritud tööturg ja elupaigaga seonduv majanduslik ja sotsiaalne tõrjutus. Konkurentsivõime parematele töökohtadele on eestlased seni olnud edukamad, mille garantiiks on osutunud suurem valmisolek muutusteks ning kohanemisvõime uute suhete ja struktuuridega.

Samas venelaste valdav enamus esitab riigile kui institutsioonile enam funktsionaalseid nõudmisi kui seda teevad eestlased. Nii eelistaks suuretegevõtteid riigi- või munitsipaalomandis näha rohkem kui pool küsitletud mitte-eestlastest (38 % eestlastest) ning kuigi strateegilise tähtsusega rajatiste või maavarade omanikuna näevad mõlemad rühmad pigem riiki kui eraomanikku, iseloomustab mitte-eestlasi suurem orienteeritus riiklikule regulatsioonile.

Võrdsuse taotlused on omanikueelistuste kõrval märgatavad ka jätkuvas tasuta hariduse nõudes ning kollektiivsetes ootustes riigi kui töövõimalustega kindlustaja (tööpakkuja) suhtes. Kuigi arusaam, et riik peab kindlustama igapäevase töö, on endiselt mitte-eestlastele iseloomulik (kindlaid pooldajaid ligi 60% eestlaste 38% vastu), võib ometi täheldada sellise arvamuse teatavat nõrgenemist nende arvel, kes isiklikku

vastutust ja aktiivsust tööturul on nägema hakanud, mis veel viie aasta eest kuigivõrd pooldajaid ei leidnud.

Varasem ja praegune kogemus on muutuste mõtestamisel dominantne tegur, mistõttu erinevad nii individuaalsed strateegiad kui ka tulevikuvisionid. Kui lähtuda kasvõi rahvusliku Eesti, lääneliku Eesti ja uue, multikultuurilise Eesti erinevaist eelistustest, ning arvestades teatud rühma (küsitlusandmeil viiendiku) mitte-eestlaste nostalgiat varasema majanduskorra järele, on ootuspärane, et majandusliku ebavõrdsuse ja vaesusriski problemaatikat teadvustatakse poliitilise ebavõrdsuse ning ebaõigluse sõnavaras, mis integratsiooniprotsessi kummaltki poolt ei soodusta. Mikrosotsiaalsed praktikad majandusväljal, mis sisaldavad tõrjutuse kogemust, on seepärast püsivaks rahulolematuse allikaks.

Samas ei ole põhjust arvata, et eestlaste puhul sellelaadseid kogemusi ei esine: tööpuudus ja regionaalse arengu ebahütlus, vaesuse äärmuslike vormide levik, ebasoodsa elukohaga seotud tõrjutus maapiirkondades ja madala kapatsiteediga subjektide jaoks sünnitab ka eestlaste poliitilist võõrandumist, mille tegurite seas diskuteeritav etniline kuuluvus või suhtlemisoskused eesti keele vahendusel paraku puuduvad ning Eesti riigi rahvuspoliitika ühekülgsuse või võrdsuse problemaatika asemele astuvad võimalikud ebaõigluse diskursused.

Majandusliku situatsiooni eripära Eestis seondub struktuursete muutustega erastamisprotsessi käigus ja tulemusena, mis seniste põhiliste majandusharude – tööstuse ja põllumajanduse mahtusid oluliselt vähendasid ja seal rakendatud tööjõudu jõuliselt ümber paigutasid. Et linnades elavad mitte-eestlased ja maaelanikest eestlased seejuures oma seniseid töökohti kaotasid, kujunes kiiresti ümber hõivestruktuur ja nii maal kui linnades leviv tööpuudus tekitas olukorra, kus nii varasemad hõivatud kui uued tööturule astujad seisid silmitsi vajadusega kahanevale arvule töökohtadele aktiivselt konkureerida või ise endale töökohti luua.

Selles situatsioonis osutusid edukamateks suurema kohanemisvõime, paremate teadmiste ja oskustega või muude kapatsiteete kujundavate eelduste ja valmisolekuga subjektid. Et paremas olukorras olid haritud, noored ja erinevaid “kapitale”, sealhulgas piisavat sotsiaalset kapitali omavad töövõtjad, kujunesid riskirühmadeks need, kel vajalik edu-garantii puudus.

Peamiselt tööstuses juba traditsiooniliselt hõivatud mitte-eestlased ja madala haridustasemega eestlased, kes olid seni rakendust leidnud põllumajanduses või teeninduses, jäid nimetatud kapitalide puudumise tõttu konkurentsist välja. Sunnitud mobiilsus tööturul ja erastamisprotsessi käigus tööst kõrvaljäänute arvukus tekitas situatsiooni, milles hakkas kujunema tänaste pikaajaliste töötute arvukas riskirühm. Mitte-eestlaste teisedki tööalase valmisoleku ja konkurentsivõime negatiivsed parameetrid nagu riigikeele või võõrkeelte mittevaldamine, separaatsete kooskondade raames kujunenud sotsiaalse sidemetevõrgu ühekülgsus ja põlvkondlikult tundmatu kogemus eraalgatuslikuks majanduskäitumiseks osutusid puudusteks, mis nende uutes oludes kohanemist oluliselt raskendas. Ebasoodsate seisundite sünteesina kujuneski mitte-eestlaste töötuse (ja vaesusriskist ohustatuse) fenomen: kogu taasiseseisvumisele järgnev periood pakub kõrgemaid töötusnäitajaid eeskätt mitte-eestlastele, kes on järjest domineerinud ka registreeritud töötute hulgas, mille

tagapõhjaks on tänaseni kestev ootus riikliku sekkumise järele töökohtade loomise ja lisamise näol.

Tööpuuduse eripäraks on olnud mitte-eestlastest töötute kõrgem haridustase eestlastega võrreldes ja silmapaistvalt suured raskused noorte tööle asumisel. Selle põhjused on eeskätt senise venekeelse hariduse sisus ja eriti keeleoskuse nappuses. Esimese integratsioonimonitooringu (IM) küsitlusandmeid ja dekaadi trendide jälgimine kinnitab, et tööeas mitte-eestlaste soodne haridusstruktuur ei ole realiseerunud tööhõivena, hõivatud mitte-eestlaste tegevusalad on suhteliselt püsivad ning seda, et eestlased ja mitte-eestlased on jätkuvalt eraldatud ka ametialaselt. Mitte-eestlaste rakendumine tööliste ja teenindajatena ning eestlaste paigutumine spetsialistide ja juhtide ametitesse on olnud aastate lõikes püsiv tendents, mis valgekraede ameteid üha rohkem eestlastega, sinikraede omi aga mitte-eestlastega täidab.

Reaktsioonina nendele protsessidele erineb suhtumine töövõimalustesse: eestlased on tööalaselt mobiilsemad ja vastavad enam tööturu väljakutsetele, mitte-eestlased püüavad oma töökohti säilitada, sest uue töö leidmine osutub keeruliseks. Seetõttu on töö mitte-eestlaste jaoks pigem elatusvahend kui eneserealisatsioonivõimalus või arengukeskkond.

2. Töö ja selle hinnangud

Eestlaste ja mitte-eestlaste seisund tööturul on erinev ka praegu. Samas on töö ja selle korralduse muutused lootustandvaks protsessiks tööhõive struktuuri mõjurina. Tööturu segmenteeritus väheneb professionaalide turusegmendi arenguga, protsessikeskne töökorraldus toob teravamalt päevakorda pädevuse probleemi, mis tähendab sisulist muutust personali valikul ja koolituses. Ühtsed nõuded ja mõõdetav konkurentsivõime erinevate ametikohtade komplekteerimisel suurendab mitte-eestlaste võimalusi liikuda “igamehe-tööturult” professionaalide tööturule, mis juba praegu toimib väliskapitaliga rajatud suurema innovatsioonivalmidusega ettevõtluses. Samas on mitte-eestlaste hõivemäär langenud enam kui eestlaste oma (eestlastest on hõivatud 56,5 ja mitte-eestlastest 53,9% tööjõust), kusjuures mitte-eestlaste töötusmäär on üle 50% eestlaste omast kõrgem (vastavalt 16,9 ja 10,4%). Mitteaktiivseid tööealisi on eestlaste seas enam (õppijad, kodused, heitunud). Töötusmäär on esmakordselt viimase dekaadi vältel langenud, kuigi rahvusrühmiti on töötusmäära proportsioonid säilinud endisel kujul.

Jätkub tertsiaarsektoris hõivatute arvuline kasv ja põllumajanduses rakendatute kahanemine. Ilmneb töötlevas tööstuses hõivatute arvu aeglane kasvutrend, kusjuures tööstuses rakendunud mitte-eestlaste arv ületab kolmandikku kõigist selle rühma hõivatutest. Püsib mitte-eestlaste üle-esindatus tööstuses ja veonduses ning eestlastega võrdne osakaal ehituses ja hotellinduses, hariduses ja teaduses. Kaubanduses ja teeninduses leiab rakendust suurem osa eestlastest kui mitte-eestlastest ning panganduses ja kinnisvaravahenduses on mitte-eestlased tunduvalt alaesindatud, kuigi aeglast kasvutendentsi on märgata. Avalikus halduses on mitte-eestlasi stabiilselt vähe, mis süvendab mitte-eestlaste arvamust selle tegevusvaldkonna kättesaadavuse piiramisest antud rühmale. Tervishoius seevastu kahaneb hõivatud mitte-eestlaste osa (vt. lisa 3.1).

Ka **ametialade** lõikes on hõivestruktuur suhteliselt püsiv, kuigi integratsiooni seisukohalt ebasoodne. 60% hõivatud mitte-eestlastest täidavad tööiskohti ja 40%

vastavalt madalamate või kõrgemate valgekraede ametiposte. Eestlaste puhul on proportsioon vastupidine (vt. lisa 3.2). Ka kaubanduses ja teeninduses, kuhu tööleasujate hulk kasvab, täidavad mitte-eestlased madalamaid ametkohti, mida kajastavad töörahulolu hinnangud ja palgatasemetes erisused.

Märgatav on kahe monitooringu-küsitluse vahelisel perioodil mitte-eestlastest juhtide ja keskastme spetsialistidena rakendatute osakaalude kahanemine kuigi tippspetsialistide osa on kõigi mitte-eestlastest hõivatute hulgas mõnevõrra kasvanud., mis kinnitab haridus- ja koolitusfaktori kasvavat mõju.

Oluliselt on kasvanud pingitööliste ja operaatoritena rakendatud mitte-eestlaste osa oskustööliste rühmas, kuid samas on tunduvalt suurem osa mitte-eestlastest kui eestlastest leidnud rakendust liht- või abitöölisena. Lihttööliste töökohtade arv näib töökohtade üldises struktuuris suurenevat, mis makromajanduslikust aspektist on ebasoodne ning reflekteerib tööandjate taotlust palgata tööjõudu võimalikult madala palgaga.

Kuigi mitte-eestlastest hõivatute seas on III taseme haridusega (keskeri- või kõrgharidusega) isikuid statistika andmeil rohkem kui eestlaste hulgas, oleks ootuspärane kõrgemat haridustaset omavaid mitte-eestlasi märksa enam näha valgekraede ametis. Eestlaste ülesindatus kõrgharidust eeldavais ametirühmades aga kasvab ning võib arvata, et mitte-eestlaste konkurentsivõime nendele ametikohtadele on jätkuvalt problemaatiline. Samas ka töörahulolu näitajad on endiselt paremad eestlastel ning mitte-eestlaste hinnangud praegusele tööle rohkem kui kaks korda madalamad kui eestlaste omad. Kui eelmise IM küsitluse andmeil oli keskmisest oluliselt madalam mitte-eestlastest oskustööliste töörahulolu, siis käesolev küsitlus toob esile kaubanduses ja teeninduses hõivatute (eeskätt teenindajate) märgatava rahulolu languse ning oskustööliste hinnangute tõusu.

Kokku on mitte-eestlastest rohkem või vähem tööga rahulolematud 43% (eestlastest 17%), kusjuures rahulolematuse märgatav süvenemine võrreldes eelmise IM küsitluse andmetega on iseloomulik teenindajatele (68% rahulolematuid) ja lihttöölistele (69% rahulolematuid), kelle kõrval samas ametis rakendatud eestlaste hinnangud on silmapaistvalt paremad. Nii on eestlastest teenindajaist 92% oma tööga rahul. Ka eestlastest lihttöölistest on kaks kolmandikku tööga rohkem või vähem rahul, kuigi nende palgad nagu edaspidi käsitletud, on mitte-eestlaste omadest madalamad. Mõnevõrra on paranenud töörahulolu oskustööliste rühmas, kus rahulolematuid on keskmisel tasemel ning rahulolijate osakaal tõusnud.

Kirjeldatud muutused viitavad vajadusele töökorralduse ja palgatasemetega seotud probleemistikku täiendavalt uurida. Et teenindaja või lihttöölisena rakendumine on venelaste jaoks sageli sundvalik ning hõivatus teeninduses ei kindlusta enamasti keskmistki palgataset, on madalad hinnangud tööle põhjendatud. Ka torkab silma, et teenindajate haridustase on nende enda arvates ja sageli ka tegelikult märksa kõrgem, kui töö selles ametis nõuab. Et aga töökohti on vähe, ollakse nõus vähepakkuv töö vastu võtma, mis aga peagi oodatud rahuldust ei anna. Et ka teenindajate palgatase pole kuigivõrd kõrge (ja mitte-eestlaste puhul eriti), on rahuloluks vähe põhjust. Et palk on vaieldamatu töörahulolu mõjur, kuigi ilmselt mitte ainus, peegeldab järgmine tabel (vt. tabel 3.1).

Tabel 3.1. Erineva töörahulolu astmega eestlaste ja mitte-eestlaste keskmised netosissetulekud* (kroonides)

Rahulolu tööga	Eestlased	Mitte-eestlased
-väga rahul	4559	4402
-küllaltki rahul	4126	3617
-mitte eriti rahul	3029	3108
-üldse ei ole rahul	2253	1915
Kõik	3966	3497

Kuigi isiklike netosissetulekute võrdlemine näitab vaid erinevuste trendi ning tinglikud palganumbrid ei kattu võimaliku palga suurusega, järgib rahulolu üsna kujukalt sissetulekute liikumist ning peegeldab neid erisusi, mis tegelikes palgatasemetes esinevad. Samas kinnitab hõivatute sissetulekute analüüs küllalt piiratud erinevust eestlaste ja mitte-eestlaste poolt saadavas sissetulekus. See tähendab, et probleem pole enam niivõrd kättesaadava palga diferentsides kuivõrd ebasoodsas ameti ja hõivestruktuuris, millele lisandub veel mittetöötajate (töötute, pensionäride, õppijate) osakaalulised erinevused, mis toimivad enamasti mitte-eestlaste kahjuks. Järelikult võiks olukord paremuse suunas muutuda, kui mitte-eestlastel oleks reaalne võimalus saada tööd või konkureerida parematele töökohtadele. Praegu aga näib palgast enam häirivat mitte-eestlasi valikuvõimaluste piiratus, mis sõltub nii elukohast (Ida-Virumaa) kui ka jätkuvast mittevastavusest kohaliku tööturu nõuete ja mitte-eestlasest töövõtja tööalase kapatsiteedi vahel.

Ilmselt eelistab eestlasest tööandja ka võimalusel palgata eestlast, eriti juhul, kui sisulist konkurssi ametikohale ei toimu. Sel juhul saab määravaks töövõtja sotsiaalne kapital ning kui sobiva ettevalmistusega eestlastest töövõtjaid on konkreetse ametikoha täitmiseks küllaldaselt. Ka on mitte-eestlaste töökohad endiselt vähem kaitstud, mida kinnitavad küsitlusandmed: 51% mitte-eestlastest ja 17% eestlastest arvab, et mitte-eestlastel on ka praegu suurem oht töötuks jääda. Koguni 87% mitte-eestlastest ja 52% eestlastest peab venelaste seisundit oma töökohal vähem stabiilseks. Et ka uue töökoha leidmine on mitte-eestlastele suurem probleem, on ebarahuldava töösituatsiooniga, sealhulgas madala palgaga leppimine suurele osale hõivatud mitte-eestlastest paratamatus.

3. Kus on mitte-eestlastel tulusam töötada?

Keskmete netosissetulekute võrdlus tegevusalade ja ametite lõikes näitab hõivatud eestlaste ja mitte-eestlaste erinevaid võimalusi tööturul. Ka peegeldab sissetulekute

erinevus tegevusalade lõikes seda, millistes valdkondades on eestlased haaranud paremad positsioonid, tõrjudes mitte-eestlasi vähemtasustatavatele ametikohtadele või vähemedukatesse ettevõtetesse.

Tabel 3.2. Hõivatud eestlaste ja mitte-eestlaste keskmised netosissetulekud tegevusalade lõikes

Tegevusala	Eestlased	Mitte-eestlased
-põllumajandus, metsandus, kalandus*	3053	3533
-tööstus	3767	3508
-energeetika, gaasi- ja veevarustus*	3954	2923
-ehitus	5323	4027
-transport, side	4128	3892
- pangandus, kindlustus, kinnisvara	5072	2750
-jae- ja hulgikaubandus, teenindus	4141	3387
-muud äriteenused*	4595	3434
- haridus, teadus	3305	3296
-avalik haldus	4334	3005
- politsei, piirivalve	4158	...

* mitte-eestlasi antud rühmas vähem kui 10

** Kasutame indikaatorina mitte palka, vaid keskmist sissetulekut kuus, mis sisaldab hõivatute puhul peaaesjalikult netopalka (75% kõigist küsitluteest on märkinud palga põhisissetuleku allikaks)

Tabeli 2 andmeil on mitte-eestlaste poolt teenitav rahaline tulu eestlastega võrreldes madalam pea kõigil tegevusaladel, kusjuures ainult kalanduse arvel edestavad nad eestlasi, kes on hõivatud põllumajanduses. Suhteliselt sarnane on hariduses ja teaduses rakendatute ning tööstuses ja veonduses hõivatute sissetulekutase. Tööstuse puhul on see ootuspärane, kuna oskus- ja pingitööliste ning tehnikaspetsialistide hulgas on kas valdavalt või märkimisväärselt mitte-eestlasi. Suurimad on aga tulude erinevused panganduses ja kinnisvaravahenduses, kus mitte-eestlasi tegutseb vähe ning kaubanduses - teeninduses, kus paremad ametipositsioonid on eestlaste käes. Kui eestlastele on kasulik töötada panganduses, ehituses või avalikus halduses, siis mitte-eestlastest saavad kogu omakeelse kontingendi keskmist taset ületavat sissetulekut vaid ehituses rakendatud, kuigi ka siin jäävad nad tulutasemelt eestlastest maha. Kõige halvemad positsioonid on mitte-eestlastel seal, kus eestlasi töötab rohkem: panganduses ja muudes olulistes ärivaldkondades.

Samas erinevad sissetulekud ka ametirühmade lõikes: tööliste ja madalamate valgekraede ametites vähem, keskastme valgekraede ja juhtide osas aga rohkem. Et linnades teenivad lihttöölised paremini kui maal, on mitte-eestlastest lihttöölise palgad kõrgemad kui sama positsiooniga eestlastel ning sarnane diferents on märgatav ka tippjuhtide puhul, kes töötavad nn. vene ettevõtetes. Samas on spetsialistide (ka tippspetsialistide) netosissetulekud eestlaste omadest madalamad (tabel 3), mis tõenäoselt seletub ettevõtte tüübiga, kus nad on hõivatud.

Tabel 3.3. Eestlaste ja mitte-eestlaste keskmine netosissetulek ametirühmade lõikes

	Eestlased	Mitte-eestlased
Abitööline, lihttööline	2295	3087
Oskustööline	3686	3038
Teenindaja	2788	2737
Kontoritöötaja*	3221	2852
Keskastme spetsialist	4234	3654
Spetsialist, kes ei ole juht	4421	3750
Spetsialist, kellel on alluvad	6440	4963
Asutuse või allüksuse juht*	6271	7176

* mitte-eestlasi antud rühmas alla 10

Suured sissetulekute erinevused ametirühmade lõikes on eestlaste kasuks valgekraede rühmades, kusjuures vaid kahes piir-rühmas: lihttööliste ja juhtide puhul ületavad mitte-eestlaste netosissetulekud eestlaste omad. Et ametipalgad tegevusalade ja firmade lõikes oluliselt erinevad, võib oletada mitte-eestlastest valgekraede paigutumist ettevõttesse, kus palgatase ei ole kõrgemate seas. Samas on näiteks teenindajate palgatase suhteliselt sarnane, erinev rahulolu aste aga võib kajastada muulaste jaoks suuremaid sotsiaalseid pingeid neil tööaladel.

Kokkuvõttes võib väita, et majandusharu (tegevusala) ei mõjusta eriti palju eestlaste sissetulekut ja annab nõrga seose venelaste sissetulekute tasemega, küll aga mõjustab eestlaste isiklikku netosissetulekut täidetav ametikoht. Mitte-eestlaste puhul on seos ametikoha ja teenitava tulu vahel ebaoluline.

Eestlaste poolt teenitu sõltub tema elupaigast – kusjuures määravaks on see, kas ta elab Tallinnas või mitte, vähem on oluline, kuid pakub siiski arvestatavat seost ka fakt, kas ta elab ja töötab maal või linnas. Ka mitte-eestlaste puhul etendab teatava mõjuri rolli elukoht, kuid seos on nõrgem kui eestlastel. Tallinnas elamine ja töötamine ei tee mitte-eestlast veel jõukaks, pigem on diferentsid eestlastega suuremad ning töötuse ja vaesuse risk suurem tänu kõrgematele tööturunõuetele ja kõrgematele elamiskuludele (nt. eluasemekulud).

4. Töötus: erinevused rahvusrühmades

2001. aastal oli Eestis 83 tuhat töötut, neist 38 tuhat ehk 46% olid mitte-eestlased.¹ Töötusmäär on tööpuuduse tekkimisest peale olnud mitte-eestlastel kõrgem kui eestlastel ning vahe on kasvanud, mitte kahanenud. Eri rahvustest töötute põhiline erinevus on nende haridustasemes. Kui eestlastest töötud on enamasti madala haridustasemega või madalate erialaste teadmiste ja oskustega, siis mitte-eestlastest töötutest on veerand kolmanda taseme haridusega. Nimetatud haridustasemega tööealiste mitte-eestlaste töötusmäär moodustab 13 protsenti, samal ajal kui eestlastest töötute hulgas on III taseme haridusega isikute osakaal kaks korda madalam ja selle haridusrühma töötusmäär ulatub vaid 4 protsendini.

¹ Tööjõud 2001. ESA. Tallinn, 2002: 120-121

Et nii suur hulk haritud mitte-eestlasi on osutunud töötuks ning nagu eelpool märgitud, rakendunud märksa madalamat haridust eeldavil ametikohtadel, on vene töötuse eripära, mis kinnitab hariduse vähest efektiivsust.

Maapiirkondade kõrge eestlaste tööpuudus on iseloomulik peamiselt põhiharidusega rühmale, kelle töötusmäär on ainsana võrreldav vähem haritud mitte-eestlaste omaga (vastavalt 21% eestlastel ja 22% mitte-eestlastel). Haridus ei taga mitte-eestlastele tööhõivet samal määral kui eestlastele.

Küsitlusandmetel on töötuse põhjused eestlaste ja mitte-eestlaste jaoks erinevad: kui eestlased näevad töötuks jäämise peamise põhjusena vähest haridust, siis mitte-eestlased eesti keele mittevaldamist; haridust ja tööoskusi peetakse töökoha saamiseks küllaldaseks.

Kui töötutest eestlastest on 92% varasemad töölised või teenindajad (küsitlusandmeil kaks kolmandikku töölised), siis mitte-eestlastest töötutest oli samavõrd endisi töölisi, kuid lisaks veel varasemaid spetsialiste, juhte või kontoriametnikke. Eestlased on aktiivsemad töötajad, mitte-eestlased aga Eestis silmapaistvalt madala töötö abiraha taotlejad (ja küsitlusandmeil ka selle saajad), seega sagedamini registreeritud töötud kui seda on maapiirkondades elavad, tihti inertsed ja oskusteta, piiratud kultuurilise kapitaliga ning tõenäoselt ka vähese tööhuviga eestlastest töötud. Seepärast on maal leviv pikaajaline töötus enam tüüpiline eestlastele, nagu ka töötusloobumine ja sotsiaalabi toel kujunev elustiil. Kui eestlased osutuvad töötuks seetõttu, et tööd nende elupiirkonnas pole ja nende madal kapatsiteet ei võimaldagi neil taas tööturule astuda, siis mitte-eestlaste puhul lisandub veel asjaolu, et nad jäävad konkurentsivõimelike töökohadele eestlastele alla ning nende valikud on sagedamini sundvalikud võimalike kehvapoolsete töökohade vahel. See erinevus seletab suures osas ka erinevat suhtumist töösse ja töökoha omamisse, töötuks jäämisse ja töötö olemisse.

Siit kasvavad välja ka seni hõivatute orientatsioonid uue töökoha leidmisele juhul, kui senine tööt mistahes põhjusel kaotatakse. Eestlased on tunduvalt lootusrikkamad kui mitte-eestlased uue töökoha leidmise suhtes lähipiirkonnast või mujalt Eestist, mitte-eestlased näevad võimalikku uut töökohat sagedamini väljaspool Eestit: kas Venemaal (44%) või mujal välismaal (35%). Mitte-eestlaste huvi välismaal töötamise vastu on suurem kui eestlastel ning eriti on huvitatud välismaale töötö suundumisest vähemkindlustatud ja majanduslikus kitsikuses olevad potentsiaalsed töövõtjad. Eestlaste puhul on olukord vastupidine. Kui eestlane arvab võimalikuks ja vajalikuks välismaale töötö minna, siis on tegemist pigem paremini kindlustatud ja enamharitud töövõtjaga, kes reeglina on ka paremini informeeritud oma võimalustest töötö saada valitud riigis.

Praegused töötud aga hindavad oma olukorda küllalt objektiivselt: hariduse nappuse üle töövõimaluste piirajana kurdavad valdavalt keskealised eesti mehed, kelle haridustase piirneb põhiharidusega, töökogemuste nappus takistab töötö leidmast peamiselt kuni 30-aastaseid mõlemast soost eestlasi, eesti keele oskuse puudumine on aga suhteliselt kõrgema haridustasemega (keskeri- ja kõrgharidusega) töötöte mitte-eestlaste probleem, millele lisandub ka teiste võõrkeelte mittevaldamine võrdselt nii nooremas vanusrühmas (kuni 30-aastased) kui ka üle 40 aastaste puhul.

Keeleoskamatus teadvustavad oma töövõimaluste vähendajana sagedamini naised kui mehed.

Võimete või tööoskuse vähesust ei peeta töötuse põhjusena kuigivõrd oluliseks, seevastu kõik töötud sõltumata rahvusest tähtsustavad heade soovitajate rolli töökoha saamisel, mis kinnitab sotsiaalse kapitali tähenduslikkust kõigi nende jaoks kes töökohta vajaksid. Miks toetavat võrgustikku praegustel töötutel pole, on eestlaste ja mitte-eestlaste puhul erinevalt põhjendatav: maapiirkondadesse sulgunud või linnades vaid teiste omataolistega suhtlevad, sageli pikaajalised töötud on sotsiaalselt tõrjutud või tõrjutuks saamas, mis nende marginaalsust ühiskonnas süvendab.

Töötutest mitte-eestlastest on viiendik arvamusel, et neil oleks kindlasti võimalik tööd saada, kui nad oleksid eestlased (56% ei ole sellega nõus) ja 17% peavad nende võimalikke valikuid soovivaks ja avardavaks teguriks Eesti kodakondsust (43% ei ole nõus). Viimast arvamust avaldavad sagedamini madalama haridusega mitte-eestlastest töötud sõltumata vanusest, kõrgharitud töötud sellega ei nõustu.

5. Sissetulekud

Küsitletute seas on alla poole neid, kes määratlevad end palgatöötajana (47% eestlastest ja 46% mitte-eestlastest). Ülejäänud – pensionärid, õppurid, kodused või töötud on mõlemas rühmas pea võrdselt esindatud, vaid pensionäride ja eriti mittetöötavate pensionäride osakaal on mitte-eestlaste hulgas mõnevõrra suurem.

Juba eelmine IM küsitlus näitas süvenevat pensionile siirdujate trendi mitte-eestlaste hulgas ning see tendents jätkub, toimides mitte-eestlaste rühma keskmiste sissetulekute kahanemise suunas.

Positiivse tendentsina ilmneb küsitlusandmeil eraettevõtte omanike ja üksikettevõtjate osakaalude ühtlustumine eestlaste ja mitte-eestlaste rühmades. Võib väita, et põhitegevusalade lõikes on vaadeldavad rühmad üsna sarnased. Erinevused ilmnevad pigem sissetulekute tasemes ja struktuuris.

Isiklik netosissetulek, mida eelpool käsitleti hõivatute näitel, mõõdab kõigi küsitletute osas tunduvalt pikemal skaalal mõlema rühma kasutuses olevat majanduslikku kapitali, mis Eestis toimunud muudatusi ja tugevat majanduskasvu trendi arvestades on üsna tagasihoidlik.

Tabeli andmeil on individuaalse sissetuleku dominantrühm 1001...2000 krooni, millesse koonduvad nii pensionärid kui madalapalgalised töötajad. Sissetulekud rahvusrühmades **ei erine** skaala madalamas osas (kuni 2000 krooni) küll aga on problemaatiline skaala ülemine osa: eestlaste seas on kõrgema sissetuleku saajaid tunduvalt enam, kuigi nende osakaal eestlaste põhiosaga võrreldes on tegelikult tühine. Valdav osa uuritud kontingendist (44%) on vaesusriski ohus, mida kinnitab ka tulustruktuur pereliikme kohta, mis kordab ühtlast jaotumist.

Tabel 3. 4. Eestlaste ja mitte-eestlaste isiklike netosissetulekute struktuur (%)

Sissetulek (kuus) kroonides	Eestlased	Mitte-eestlased	Kokku
kuni 1000	12	12	12
kuni 2000	32	32	32
2001...4000	23	27	26
4001...6000	12	10	11
6001...8000	5	3	4
üle 8000	6	2	4
Puudus sissetulek	10	14	12
kokku	100	100	100

Kui hinnata, milliste mõjurite toimesfääris individuaalsete netosissetulekute struktuur kujuneb, siis eestlaste rühmas mõjustab jaotumist vanus ja alles seejärel haridus. Keskmised sissetulekud erinevad oluliselt ka regiooniti ja elukohatüüpide lõikes.

Sissetulekud on madalad maal ja kõrgemad linnas, eriti Tallinnas, kus sissetulekute (palkade) diferents eestlaste ja mitte-eestlaste vahel on teravaim. Vanusrühmades kujuneb järgmine jaotus (vt. tabel 5).

Tabel 3. 5. Eestlaste ja mitte-eestlaste keskmised netosissetulekud vanusrühmades (kroonides)

Vanusrühm	Eestlased	Mitte-eestlased
15-19 aastat	1109	980
20-29	3489	2299
30-39	3735	3031
40-49	3364	3327
50-59	3067	2761
60-74	2056	1919

Sissetulekud võrdsustuvad 40-49 aastaste rühmas, mil eestlaste jooksvad tulud võrreldes kahe eelmise vanusrühmaga hakkavad langema ning osutuvad taas ligilähedaseks pensionieas. Eriti suured on diferentsid eestlastega mitte-eestlaste nooremates rühmades, kelle konkurentsivõime on madalam kui vanematel rahvuskaaslastel, kes oma töökohti teadlikult ja intensiivselt säilitavad. Järelikult peab paika hinnang, et noortel mitte-eestlastel tuleb konkureerida nii vanema põlvkonna venelastega kui omaealiste eestlastega, milles nende suhteliselt kõrge haridustase neid veel ei aita, tulevikus aga ilmselt küll.

Et haridus kui sissetulekuid suurendav tegur ei ole kaugeltki nii efektiivne kui see on eestlaste jaoks, kinnitab tabel 6.

Tabel 3. 6. Eestlaste ja mitte-eestlaste keskmised sissetulekud haridusrühmades (kroonides)

Haridus	Eestlased	Mitte-eestlased
Põhiharidus ja vähem	1782	1676
Keskharidus	3025	2568
Kõrgharidus	5323	3691

Kõrghariduse efektiivsus on mitte-eestlaste jaoks madal ning see puudutabki eelkõige nooremaid tööelisi, kelle tööturule tulek on keeruline kahekordse konkurentsi tõttu. Et see aset leiab, tõestab ka madalamate haridustasemetega suhteliselt suurem efekt sissetulekutes, mille taga on töökogemuse ja –oskuste kompenseeriv mõju eeskätt tööliskohtadel rakendumisel. Nii on eestlastega võrreldes kõrgemad sissetulekud neil, kes omavad kutseharidust (mis keskharidust ei anna), sealhulgas neil, kes vanuses üle 40 aasta ja rakenduvad tööstuses liht- või oskustöölisena (selle rühma keskmine netosissetulek moodustab 2080 krooni, sama haridusega eestlastel 1857 krooni).

Kõrgeim netosissetulek on tallinlastel, kusjuures diferents eestlaste ja mitte-eestlaste vahel on ligilähedaselt 25% ehk oluliselt suurem kui mujal Eestis (teistes linnades ja maal), kus see ei ületa 18-22 protsenti eestlaste kasuks. Hinnates Tallinna sisest diferentsi eestlaste ja mitte-eestlaste individuaalsetes sissetulekutes, on märgatav selle diferentsi **vähene mine**, mille fooniks on saadavate palkade teatav lähenemine ja universaalsete toetuste ja abirahade (pension, lastetoetus) jaotumine võrdsetel alustel, mis meie poolt mõõdetud netosissetulekuid samuti mõjustab.

1996. aastal olid erinevused Tallinna palkades tunduvalt suuremad (kolmandiku tasemel) ning ka 1999. aasta tööjõu-uuringu andmeil olid palgavahed olulisemad¹. Ida-Virumaal, kus individuaalsed netosissetulekud on madalaimad, ületab mitte-eestlaste sissetulek eestlaste oma. Ka on maal, kus vaesus on suurem, võrreldavad isiklikud netosissetulekud rahvusrühmiti homogensemad (tabel 7).

Isikliku netosissetuleku struktuuride võrdlus näitab eestlaste tugevat kihistumist ning diferentside jätkuvat süvenemist piirühmade vahel. Mitte-eestlaste sissetulekud on ühtlasemalt jaotunud ning sõltuvalt eestlaste vaesema osa edasisest vaesumisest eestlastega sarnastunud. Erinevus püsib suhteliselt vähesearvuliste jõukatega võrreldes, kes aga ei kujuta endast kaugelgi Eesti “mainstreami”, vaid pigem end etteerinud ja oma tulusid tugevalt kasvatanud väikese osakaaluga elitaarset kontingenti. Hästikindlustatud mitte-eestlaste osakaal on veelgi piiratum, kuigi nende sissetulekute mõõtmine küsitlusvalimi andmeil on nende vähest esindatust arvestades keeruline. Võib aga arvata, et nad ei jää jõukuse astmelt eestlastest maha, vaid pigem

¹ vt. M. Pavelson. Eesti tööturu segmenteeritus ja selle sotsiaalsed tagajärjed. TTÜ kaheksakümnes aastapäev. Tallinn, 2000: 101-106

Tabel 3. 7. Eestlaste ja mitte-eestlaste keskmised isiklikud netosissetulekud elukoha tüübi järgi (kroonides)

Elukoha tüüp	Eestlased	Mitte-eestlased
- Tallinn	3854	2904
- Ida-Virumaa	2296	2445
- muu Eesti	2736	2130
- teised linnad (peale Tallinna)	2944	2335
- alevikud, külad	2492	2048
- linn	3292	2611
- maa	2492	2048

ületavad neid. On tõenäoline, et lähitulevikus eestlaste sisene polarisatsioon võib veelgi suureneada, mis loob uudse fooni rahvusrühmade sotsiaal-majanduslikule ebavõrdsusele ja selle teadvustamisele. Omaette küsimus on kindlasti vaatlusaluste rühmade tegelik seisund omandi mahu ja turuväärtuse järgi, mille poolest eestlased mitte-eestlasi tõenäoliselt edestavad.

Sissetulekud pereliikme kohta (TP) on teine oluline indikaator, mille abil mõeldakse eestlaste ja mitte-eestlaste sotsiaal-majanduslikku seisundit. Statistika järgi ületas küsitluse toimumise ajal keskmine tulu pereliikme kohta Eestis 2000 krooni, kokkuleppeline vaesuspiir oli veidi alla 1500 krooni. TP struktuur on järgmine (vt. tabel 8)

Tabel 3. 8. Eestlaste ja mitte-eestlaste TP (%)

Sissetulek (TP) kroonides	Eestlased	Mitte-eestlased
Kuni 100	19	20
1001...1500	20	25
1501...2000	23	27
2001...3500	23	22
Üle 3500	15	6
kokku	100	100

Küsitlusandmeil on 60% eestlaste ja 70% mitte-eestlaste sissetulekud (TP) alla Eesti keskmise ja vastavalt 39 ja 45% küsitletuist saavad tulu alla vaesuspiiri. Kõige madalama TP-ga rühmade osakaal on vähenenud ja kõrgema TP-ga rühma kuulub eestlastega võrreldes üle kahe korra vähem mitte-eestlasi.

Kui asendada TP täpsema, toetusi ning abirahasid sisaldava netosissetulekuga pereliikme kohta, siis ilmneb, et **eestlastele** on tüüpilised madalad sissetulekud maal, tunduvalt eristub Tallinn kõrgema sissetulekuga. Ka on kõrgemad sissetulekud iseloomulikud linnaperedele, kus kuni 1000 kroonise TP-ga on kaks korda vähem peresid kui maal ning üle 3500 kroonise TP-ga vastavalt poolteist korda rohkem. Kõrgemate sissetulekutega juhivad Tallinn ja Pärnu, tugev on kihistumine kõigis maakonnakeskustes, eriti Tartus.

Mitte-eestlaste pered eristuvad oluliselt madalama TP-ga Narvas ja Sillamäel, suuremad tuludiferentsid võrreldes eestlastega ilmnevad Tallinnas (analoogiliselt isikliku sissetulekuga). Tartus näiteks ei mõjasta rahvus TP taset ning tugev kihistumine iseloomustab nii eestlasi kui venelasi. Kui jätta tähelepanuta kõrge tulutasemega rühmade sisene proportsioon eestlaste kasuks, siis ei ole erinevused perede sissetulekutes nii suured kui seda on isikliku netosissetuleku diferentsid.

Samas on tulu pereliikme kohta väga tundlik näitaja, kui lähtuda sellest, millised on perede vajadused ning milline subjektiivne rahulolu majandusliku olukorraga. Rahulolu majandussituatsiooniga reflekteerib küllalt täpselt sotsiaal-majandusliku staatuse võimalikke muutusi.

Oma praeguse majandusliku olukorraga on eestlastest rohkem või vähem rahul 36%, mitte-eestlastest vaid 26%. Rahulolematuid on eestlaste seas 63% ja mitte-eestlaste hulgas 73% ning võib järeldada, et majandusliku olukorra hinnang on võrreldes eelmise IM küsitluse tulemustega mõnevõrra langenud.

34% küsitletuist hindab, et nende majanduslik olukord on 5 aasta jooksul paranenud ja 33%, et see on halvenenud. Ka paranenud/halvenenud skaalal mõõdetuna on majandusliku olukorra hinnangute taustaks vaesemate jätkuv vaesumine, samaks on jäänud keskmise sissetulekuga rühmade positsioon. Mitte-eestlaste rühmas on mõnevõrra paranenud vaesemate perede seisund (vt. tabel 9).

Tabel 3. 9. Majandusliku seisundi muutuste hinnang 5 aasta eest ja pärast seda

	5 aasta jooksul on majanduslik seisund...		5 aasta pärast on majanduslik seisund....	
	Paranenud	Halvenenud	Paranenud	Halvenenud
Kodakondsus				
Eestlane, Eesti kodanik	39	20	41	13
Mitte-eestlane, Eesti kodanik	22	40	31	16
Kodakondsuseta	30	32	18	18
Venemaa kodanik	18	43	16	31
Kõik	34	33	35	15

Kui eelmine IM tõi esile mitte-eestlastest Eesti kodanike sotsiaal-majandusliku seisundi märgatava positiivse trendi, siis käesolev uuring viitab kodakondsuseta ja Vene kodakondsusega isikute seisundi teatavale paranemisele. See tendents väljendub nii isikliku netosissetuleku kasvus kui ka pere majandusliku olukorra subjektiivses hinnangus. Et oluline osa oskustöölisi on kodakondsuseta, võib ka nende töörahulolu tõusu käsitleda selles kontekstis.

Oma majandusliku seisundiga rahul või rahulolematute sissetulekud pereliikme kohta on esitatud tabelis 3.10.

Tabel 3.10. Rahulolu majandusliku olukorraga ja keskmine sissetulek pereliikme kohta (kroonides)

Rahulolu aste	Eestlased	Mitte-eestlased
Täiesti rahul	4159	3335
Küllaltki rahul	2723	2315
Mitte eriti rahul	1828	1703
Üldse ei ole rahul	1274	1325

Tabeli andmeil on kõigi rahulolematute keskmised sissetulekud alla üldise keskmise ning piirühmade sissetulekud oluliselt erinevad (eriti eestlaste puhul). Mitte-eestlaste madalam ja ühtlasem tulutase kajastub ka rahulolu näitajates – täieliku rahulolu jaoks piisab vähemast ning keskmised sissetulekud üldse varieeruvad eestlastega võrreldes vähem.

Kokkuvõttes tunnistavad sissetulekud pereliikme kohta taas eestlaste jätkuvat majanduslikku diferentseerumist, kuid samas ka nende edumaad mitte-eestlaste ees. Eriti ilmneb see edumaa Tallinnas, kuhu on koondunud enamikindlustatud eestlased (vt. tabel 3.11) ning kus mitte-eestlased samaaegselt on kõige rohkem kihistunud.

Tabel 3.11. Eestlaste ja mitte-eestlaste netosissetulek pereliikme kohta sõltuvalt elukoha tüübist (kroonides)

Elukoha tüüp	Eestlased	Mitte-eestlased
Tallinn	2785	1933
Ida-Virumaa	1438	1443
Muu Eesti	1865	1680
Linn	2262	1764
Maa	1704	1352

On silmnähtav, et mitte-eestlaste keskmised sissetulekud pereliikme kohta jäävad kõikjal maha ametlikust statistilisest Eesti keskmisest ning Ida-Virumaal sõltumata rahvusest alla kokkuleppelise vaesuspiiri. Järelikult on tegelikkus mõneti erinev sellest, mida näitavad tulude jaotumise ametlikud andmed.

6. Vajadused ja võimalused

Kui eelpool käsitleti sissetulekuid, nende erinevusi ja muutust, siis mistahes sissetulekud on vaid baas aktuaalsete vajaduste rahuldamiseks. Leviv vaesus piirab võimalusi ja takistab valikuid. Rahulolematuse majandusliku situatsiooniga, ebavõrdsuse ja ebaõigluse tajumine on vähem seotud konkreetsete palganumbrite või sissetuleku suurusega kui võimalustega oma vajadusi rahuldada. Et mitte-eestlaste töövõimalused on eestlastega võrreldes halvemad ning sissetulekute tase jääb samuti tagasihoidlikuks, siis püüdsime mõõta, kuivõrd erinevad on võrreldavate rühmade võimalused esmavajaduste rahuldamiseks. Ka eelmises IM küsitluses rakendatud skaala, millega mõõdeti sissetuleku ostujõudu, andis käesoleval juhul järgmise tulemuse (tabel 12).

Tabel 3. 12. Ostuvõime hinnanguline struktuur rahvusrühmades (%) ja keskmised sissetulekud (TP)

Kulutuste piirangud ja võimalused	Eestlased	Mitte-eestlased	TP Eestlased	Kroonides Mitte-eestlased
Raha ei jätku toidu jaoks	9	9	1098	986
Raha jätkub toidu, kuid mitte riiete jaoks	39	46	1525	1527
Raha ei jätku kallite kaupade jaoks (võimalus säästa)	29	27	2258	1911
Võime lubada ka kallimaid kaupu	21	16	2863	2611
Võime osta, mida iganes soovime*	1	1	2424	2450
Raske öelda	1	1
Kokku	100	100		

* nii eestlasi kui mitte-eestlasi vähem kui 10

Esimene rühm on kaheldamatult süvavaesed, kelle riiklik toetamine on hädavajalik. Paraku saab sotsiaalabi (toimetulekutoetust) alla poole sellest rühmast. Võrreldes eelmise IM küsitlusega on rühma osakaal stabiilne, kuid selle liikmete sissetulekute tase on langustendentsiga, ka on eestlasi sellesse rühma langenud mõnel määral rohkem kui mitte-eestlasi

Teine rühm on jäänud stabiilseks mitte-eestlaste seas ja kahanenud eestlaste hulgas (eelmise küsitluse andmeil oli rühma osakaal 46%).

Säästuvõimalusega, kuid kalleid kaupu seni mitte osta jõudev rühm on eestlaste puhul stabiilne, mitte-eestlaste kontingendis aga kahanenud järgmise rühma kasvu arvel.

Kallimaid kaupu endale lubada võiv rühm on mõlemas rahvusrühmas suurenenud ning viimane rühm on endiselt väikesearvuline, kuigi ebaoluliselt kasvanud mitte-eestlaste arvel.

Et hinnata aktualiseeruvaid vajadusi, uuriti antud juhul 17 erinevat vajadust ning nende rahuldamise võimalust skaalal “raha selleks jätkub ... ei jätku” välistades need, kellele konkreetne vajadus aktuaalne ei ole. Oluliselt aktuaalse vajadusena eristus eluasemekulude katmine, mis lülitati majandusliku seisundi hinnangu¹ analüüsi. Uus jaotumine on esitatud tabelis 13, kus võrreldakse ka hinnangurühmade seisundit vajaduste rahuldamatuse indeksi² alusel.

Tabel 3. 13. Eestlaste ja mitte-eestlaste võimaluste hinnang (%) ja keskmine VRI hinnangurühmades

Võimaluste hinnang	Eestlased n = 649	Mitte- eestlased n = 337	VRI Eestlased	VRI Mitte- eestlased
Raha ei jätku toidule ega eluasemele	5	10	13,3	13,8
Raha ei jätku kas toidule või eluasemele	15	22	10,3	11,5
Raha ei jätku riiete ostmiseks	30	28	9,2	10,2
Raha ei jätku kallite kestvuskauapade ostmiseks	28	23	5,5	6,4
Raha jätkub ka kallimatele kaupadele	22	17	2,5	3,0
Kokku	100	100	7,1	8,8

¹ edaspidi “võimaluste hinnang”

² pere vajaduste rahuldamatuse indeks (VRI) on konstrueeritud mõõdetavate piirangute (raha ei jätku) järgi 17 vajaduse lõikes skaalal 0 ... 17, kusjuures mida suurem on VRI, seda väiksem on võimalus rahuldada erinevaid vajadusi ja vastupidi, madal VRI tähistab suuremaid võimalusi vajaduste rahuldamiseks

Tabelis 3.13 esitatu viitab mitte-eestlaste piiratud võimalustele aktuaalseid esmavajadusi rahuldada (3 esimest rühma). Võimaluste hinnangu järgi on vaesus iseloomulik poolele küsitletud eestlastest ja 58 protsendile mitte-eestlastest. Vajaduste rahuldatus varieerub enam kui 10 skaalapunkti piires. Eestlastel on küll enam võimalusi, kuid erinevus rahvusrühma sees on suurem kui rühmade vahel.

VRI on kõrge madalate sissetulekute puhul, kusjuures mitte-eestlaste (linnaelanike) vajaduste rahuldamine sõltub enam sissetuleku suurusest kui eestlaste puhul.

Tabel 3.14. Eestlaste ja mitte-eestlaste keskmine sissetulek pereliikme kohta ja VRI

Sissetulek (krooni)	Eestlased	Mitte-eestlased
Kuni 1000	10,6	12,2
1001 ... 1500	8,2	9,5
1501 ... 2000	7,5	9,0
2001 ... 3500	6,4	7,8
Üle 3500	4,0	3,0

Võrreldes vajaduste rahuldamatust elukoha tüübi järgi, ilmneb kõrge VRI väikelinnades erinev aktuaalsete vajaduste struktuur ning vajaduste rahuldamise tugev diferents eestlaste ja mitte-eestlaste vahel eestlaste kasuks Tallinnas ja Narvas/Sillamäel mitte-eestlaste kasuks. Suhteliselt madal on VRI väärtused maal, mis viitab osa eestlaste majanduslikule tõrjutusele: mitmed linnas tähenduslikud vajadused ei ole maal isegi aktuaalsed. Võrreldes eestlaste ja mitte-eestlaste seisundit, ilmnevad eestlaste suuremad võimalused kulutada raha meelelahutusele, reisimisele, laste haridusele. Kinnisvara sh. uue eluaseme soetamine on seevastu mõlemale rahvusrühmale probleemne.

Vältimatute kulutuste (toidule, riieale, eluasemele) kõrval jätkub eestlastel sagedamini võimalusi lastele parema hariduse andmiseks (12% venelaste 7% vastu), meelelahutuseks (8% venelaste 1% vastu) ja reisimiseks (3% venelaste 1% vastu). Tulemuseks on laiem skaala rahuldavaid vajadusi ning erinevate (teiseste) vajaduste suurem aktuaalsus, eriti linnades elavate eestlaste jaoks.

Järeldused

- Sageli poliitiliselt tõlgendatavad ebavõrdsuse ilmingud eestlaste ja mitte-eestlaste majandusliku seisundi võrdlemisel on seotud majanduslike protsesside ja institutsioonide toimimisega. Venelaste töötus on suuresti tingitud Eesti tööturu seisundist ja töökohtade arvu (tööpakkumise) piiratusest. 1999. aastaga võrreldes on kahanenud töökohtade arv 40000 võrra, mis paratamatult teravdab konkurentsi olemasolevatele töökohtadele. Lahendus saab olla vaid tööturu arengutes ja aktiivses tööturupoliitikas, mida oleks pidanud arendama juba varem. Tõstmist vajaks töötü abiraha, pidurdamaks loobumist tööotsimisest, mis on iseloomulik nii eestlastele kui mitte-eestlastele.
- Mitte-eestlaste palgad, sissetulekud ja majanduslik kindlustatus tervikuna on madalam kui eestlaste oma. Samas on jätkuv kihistumine enam diferentseerinud eestlasi ning sedakaudu lähendanud rahvusrühmade seniseid sissetuleku- ja palgatasemeid nende madalamas ja keskmises osas.
- Kuna enamkindlustatud ja kohanemisvõimelisemad inimesed suhtuvad mõistvalt integreerimisvajadusse, on heaolu tõus eeskätt poliitilise integratsiooni soodustaja. Praegustes oludes puudub aga otsene seos majandusliku staatuse ja integratsioonivalmiduse vahel, kuna rahvusrühmad mõtestavad toimuvaid (majandus)protsesse erinevalt. Ka on suurema sotsiaalse kapitaliga eestlased konkurentsivõimelisemad tööturul. Konkurents töökohtadele eriti avalikus sektoris tõenäoliselt tugevneb ning mitte-eestlaste kapasiteet suureneb tänu hariduse ja koolituse arengutele.
- Vaesus Eestis on seotud elukoha tüübiga, mis mõjustab ka mitte-eestlaste seisundit ja elustiili. Ootused majanduslike muutuste ja heaolu tõusu suhtes on erinevatest rahvustest eestimaalastel sarnastunud, kuigi võimalused oma strateegiaid realiseerida on mitte-eestlastel piiratumad. Ühiskonnas tervikuna tugevneb isikukeskne ja saavutuslik heaolu eesmärgistamine, mis üha enam hõlmab ka mitte-eestlasi. Samas on ka tõrjutus ja vaesus muutunud üha enam 'isiklikuks asjaks', millest väljapääsuks on vähe lootust saada ühiskonna tuge.
- Eestlaste suhteliselt kõrgemad sissetulekud võimaldavad peale esmavajaduste rahuldamise realiseerida ka muid individuaalseid huve. Seetõttu on eestlaste individuaalsed strateegiad suunatud laiemale ringile vajadustele, mis eristab ka nende elustiile.
- Eesti majandussituatsioonis toimuvad regulaarsed hinnamuutused, mille tagajärjeks on näiteks eluasemekulude kasv või arstiabi ja ravimite kättesaadavuse vähenemine, mis tabavad esmajoones mitte-eestlasi, arvestades nende eestlastest

suuremat osakaalu erastatud korterite omanike seas, pensionäride ja töötute hulgas. Seepärast peaks ebasoodsate muutuste toime leevendamiseks kavandama täiendavaid riiklikke abinõusid. On ebaloogiline taotleda samaaegselt sotsiaal-majanduslikku integratsiooni ja tekitada majanduslikult enam haavatavate mitte-eestlaste jaoks täiendavat “ebasoodsate asjaolude kumuleerumist.”

- Venekeelse hariduse järkjärguline ülekasvamine eestlastega ühtseks ja võrdselt kättesaadavaks ning võimalikult mitmekülgselt arendusinstituutsiooniks on ainuvõimalik viis mitte-eestlaste tööalaseid ja toimetuleku kapatsiteete suurendada.

Lisa 3. 1. Hõivatud rahvuse ja tegevusala järgi (%)

Tegevusala	Eestlased	Mitte-eestlased	Kokku
Põllumajandus	9	1	6
Kalandus	...	1	...
Mäetööstus	...	2	1
Töötlev tööstus	19	33	23
Energeetika ja veevarustus	1	4	2
Ehitus	7	7	7
Kaubandus ja teenindus	16	11	15
Hotellid, restoranid	3	3	3
Veondus, laondus, side	8	12	9
Finantsvahendus	1	...	1
Kinnisvara, üürimine	7	6	7
Avalik haldus	7	3	6
Haridus	9	8	9
Tervishoid	6	4	5
Muud	6	5	6
Kokku	100	100	100

Allikas: *Tööjõud 2001*, Tallinn ESA 2002, lk 68.

Hõivatud rahvuse ja ametiala järgi (%)

Ametiala	Eestlased	Mitte-eestlased	Kokku
Seadusandjad, kõrgemad ametnikud	14	7	12
Tippspetsialistid	15	8	13
Keskastme spetsialistid	15	11	14
Ametnikud	5	5	5
Teenindus- ja müügitöötajad	12	11	12
Põllumajanduse ja kalanduse oskustöölised	4	1	3
Oskus- ja käsitöölised	13	22	15
Seadme- ja masinaoperaatorid	11	19	14
Lihttöölised	10	16	12
Relvajõud	1
Kokku	100	100	100

Allikas: *Tööjõud 2001*, Tallinn ESA 2002, lk 78.

EESTIVENELASTE KEELEOSKUS : ARENGUD JA MUUTUSED

Ivi Proos

Mitte-eestlaste integreerumine Eesti ühiskonda on küsimus, millele pööratakse jätkuvalt tähelepanu. Välisanalüütikud jälgivad tähelepanelikult, kuidas Eesti ühiskond saab hakkama riigi muukeelsete alaliste elanike integreerimisega. See on üks kaudne indikaator, mille kaudu antakse hinnang demokraatia arengule Eestis.

Integratsioon on sedavõrd keeruline sotsiaalne protsess, et pole lihtsat ja kõigile ühtviisi arusaadavat integratsiooni mõistet. Integratsiooni seletusi on erinevaid ja paraku mõistavad eestlased ja mitte-eestlased integratsiooni sageli erinevalt. Täpsem oleks öelda, et eestlased ja venelased, keda on valdav osa mitte-eestlaste kooslusest, mõistavad integratsiooni prioriteete erinevalt ja panevad sellesse mõistesse erisuguse tähenduse.

Eestlaste ja rahvusvähemuste erinevates arusaamades integratsioonist peegeldub nende seisundi erinevus ühiskonnas ning sellega seotud huvid ja ootused. Teisalt aitab eri arusaamade püsimisele kaasa eesti- ja venekeelse meedia eraldatus, mis on küll viimasel ajal vähenenud. Kuid ka sel juhul kajastavad eestikeelsed väljaanded integratsiooni probleeme eesti autorite nägemust, vene väljaanded aga vene autorite seisukohti,¹ kinnistades sel viisil kollektiivseid ettekujutusi.

Keeleoskuse tähendus

Eestlased mõtestavad mitte-eestlaste integreerumist küllalt lihtsa arusaamana. Valdav osa eestlastest peab integratsiooniks seda, kui palju Eestis elavatest mitte-eestlastest omandab eesti keele oskuse vähemalt suhtlemistasandil. Eestlastele näib, et mida suurem osa Eestis elavatest muulastest oskab eesti keelt, seda rohkem on nad integreerunud ja seda kergem on mitte-eestlastel Eestis hakkama saada. Eestis elavate muulaste eesti keele oskuse nõue on selline valdkond, millesse eestlased suhtuvad teravdatud tähelepanuga ja eestlased ei ole selles küsimuses valmis kompromissideks. Näiteks Eesti kodakondsuse andmine ilma keeleoskusega häälestaks valdava osa eestlastest väga kiiresti tugevaks protestirühmaks.

Mitte-eestlaste jaoks ei ole integratsioonil nii lihtsat ja üldarusaadavat tähendust kui on eestlastel. Üheks olulisemaks probleemiks mitte-eestlaste jaoks on pidev sotsiaalse ebaõigluse tunnetamine. Aastaid Eestis elanud inimestele, mitte-eestlastele, oli rängaks pettumuseks, et pärast Eesti taasiseseisvumist ei koheldud neid nagu eestlasi, ei tunnistanud "omadeks", vaid tõrjuti eestlaste kõrvalt eristaatusega rühmituseks. Mitte-eestlased muutusid üksnes elamislooga elanike grupiks, ning pidid Eesti kodakondsuse saamiseks läbima tavapärase välismaalaste, nn. võõrastele mõeldud kodakondsuse taotlemise teekonna. Sellest tulenevalt on mitte-eestlaste integratsiooni ootused sootuks teistsugused. Mitte-eestlased ootavad Eesti riigilt hea tahte avaldust, ehk lihtsustatud korras kodakondsuse saamise võimaluste kehtestamist.

¹ 2001.a meediamonitooringu andmeil 87 % eestlaste ja 13 % kohalike mitte-eestlaste kirjatööd. Venekeelse lugeja jaoks oli tendents vastupidine. 86 % artiklitest oli kohalike mitte-eestlaste ja 13 % eestlaste kirjutatud. *Eesti ajakirjandus integratsioonist. Integratsiooni meediamonitooring 1999-2001*, Tartu, 2002, lk. 6.

Muutused mitte-eestlaste eesti keele oskuses

Artiklis käsitletakse mitte-eestlaste eesti keele oskust ja muutusi viimase viie aasta jooksul, seega ühte integratsiooni parameetrit, mis on oluline eelkõige eestlaste vaatevinklist, kuid väga tähtsaks peetav ka enamuse mitte-eestlaste poolt.

Kokkuvõtlikult võib mitte eestlaste eesti keele oskuse muutustes viimase 5 aasta kestel tuua esile kolme trendi :

- **Eesti kodakondsusega** muulaste seas on paranenud eesti keeles lugemise ja kirjutamise oskus. Eesti keeles suhtlemise võime on paranenud tagasihoidlikumalt;
- **Kodakondsuseta** mitte eestlaste keeleoskus on paranenud kõige jõudsamalt. Ka eestikeelse suhtlemise osas on kodakondsuseta mitte eestlased kiiresti edenenum. See näitab, et täiskasvanute keeleõppe rahastamisega on toetatud õiget sihtrühma. Neid, kelle seast tulevad uued Eesti kodakondsuse taotlejad;
- Eestis elavate **Venemaa kodanike** kui rühma eesti keele oskus on viie aastaga tugevasti tagasi läinud. Venemaa kodanike seas on algusest peale olnud palju pensionäre (ca 50 %), kellest enamused elavad venekeelses keskkonnas. Seetõttu pole selles rühmas eesti keele valdajate juurdetulek kuigi tõenäoline.

Mitte eestlaste eesti keele osaoskuste muutusi vt. artikli **lisas 1**.

Tabel 4.1. Mitte eestlaste eesti keele osaoskuste paranemine/halvenemine 1997-2002. (%)*

Keele osaoskus	Eesti kodanikud	Kodakondsuseta	Venemaa kodanikud
- Eestikeelsest kõnest arusaamine	- 3	+ 11	- 34
- Eesti keeles lugemise oskus	+ 26	+ 48	- 37
- Eesti keeles kirjutamise oskus	+ 22	+ 34	- 54
- Eestikeelse suhtlemise võime	+ 6	+ 43	- 30
- Kokku keeleoskuse paranemine (+) või halvenemine (-)**	+ 51	+ 136	- 155

* Muutuste % põhineb mitte eestlaste enesehinnangutel ja näitab, milline osa mitte eestlastest hindab oma keeleoskuse vastavat vormi (suuline kõne, lugemine, kirjutamine ja suhtlemine) "heaks" või "keskmiseks" (vastuste %-d on kokku liidetud). Muutuste % näitab 2002.a. hinnangute summa jagatis 1997.a. hinnangute summale, seega keeleoskuse dünaamikat

** Koondhinnang keeleoskuse muutustele on nelja osaoskuse muutuste summa

Kõige paremini oskavad eesti keelt mõistagi **Eesti kodakondsusega** muulased. Siiski on ka nende seas 6 – 10 % umbkeelseid, kes ei oska eesti keeles lugeda, ei suuda suhelda ega saa aru eestikeelsest suulisest kõnest.

Osa Eestis elavatest mitte-eestlastest on saanud Eesti kodakondsuse eesti keele eksamita (Eesti Komitee nn. rohelise kaardi omanikud ja eriteenetega inimesed). Teine osa eestivenelastest on Eesti kodakondsuse saamiseks teinud eesti keele eksami. Keeleeksami teinud eestivenelaste keeleoskus on uuringu andmetel parem kui nendel muulastel, kes said Eesti kodakondsuse ilma keeleksamita.

Naturalisatsiooni keeleeksami sooritanud suudavad ka hiljem keelega paremini toime tulla ja nende suhtlemise võimalused eesti keeles on märgatavalt suuremad ilma keeleoskuse nõudeta kodakondsuse saanute omast.

Mitte-eestlastest Eesti kodanike suhtlemisoskus eesti keeles on:

- “hea” 49 % keeleeksami sooritanuist ja 35 % eksamita kodakondsuse saanud muulastel
- “keskmine” 19 % ja 28 %
- “oskan veidi” 27 % ja 23 %
- “üldse ei suuda suhelda” 5 % ja 14 %

Keeleeksami positiivne mõju ilmneb eelkõige “hea” keeleoskuse omandamisel. Eksami sooritanutest peavad pooled muulastest oma keeleoskust heaks. Ka umbkeelsete (“üldse ei suuda eesti keeles suhelda”) muulaste osakaal on keele eksami sooritanute grupis väiksem (vaid 5 %).

Positiivseks trendiks tuleb kindlasti hinnata seda, et **kodakondsuseta** mitte- eestlaste keeleoskus on viimastel aastatel kõige kiiremini paranenud. See näitab, et täiskasvanute keeleõppe rahastamisega on toetatud õiget sihtrühma. Neid, kelle seast tulevad uued Eesti kodakondsuse taotlejad. Eestivenelased, kellel täna ei ole kodakondsust jagunevad monitooringu andmeil kolmeks grupiks, sõltuvalt sellest, millised on nende edasised kavad:

- *Piisava keeleoskusega grupp.*
- Selles rühmas on 8 % kodakondsuseta muulastest, kes on eesti keele eksami juba teinud, kuid kellel veel ei ole Eesti kodakondsust;
- *Keeleõppe motivatsiooniga grupp.*
- Rühma kuulub 38 % kodakondsuseta mitte eestlastest, kes kõik kavatsevad teha eesti keele eksami, mis on eelduseks Eesti kodakondsuse saamisel;
- *Keeleõppest distantseerunud grupp.*
- Kõige arvukaim grupp, kus on 54 % kodakondsuseta mitte eestlastest. Need on inimesed, kellel ei ole kavas eesti keele eksamit teha.

Tuginedes monitooringu tulemustele on võimalik hinnata keelesituatsiooni eeldatavaid muutusi kogu ühiskonnas. Rahvaloenduse (2000.a.) andmetel oli Eestis 15-74 aastaste vanuserühmas 1 050 tuhat inimest. Mitte-eestlasi neist on 35 %, ehk 370 tuhat inimest. Uuringu andmetel oli 15-74 aastaste mitte-eestlaste seas 32 % kodakondsuseta isikuid, ehk kokku 118 tuhat inimest.² Sellest arvust lähtuvalt saame välja tuua eelpool toodud gruppide hinnangulise suuruse :

- Piisava keeleoskusega grupp: ca 9 000 inimest
 - Keeleõppe motivatsiooniga grupp: ca 45 000
 - Keeleõppest distantseerunud grupp: ca 64 000
- Kokku: 118 000 inimest

Venemaa kodanike eesti keele oskus võib tulevikus mõnevõrra paraneda noorte arvel, kes õpivad ühtse õppekava alusel eesti keelt võrdselt Eesti kodanike ja kodakondsuseta õpilastega.

² Kodakondsuseta isikute üldarv loenduse andmeil on enam kui 170 000. 2000.aasta rahva ja eluruumide loendus. II, 8.

Seadusandlus ja eesti keele oskuse nõuded

Seadusandlus reguleerib mitte- eestlaste eesti keele oskust kahelt lähtepositsioonilt:

- Eesti keele oskus, mis on vajalik Eesti kodakondsuse taotlemiseks. Keeleoskuse tasemenõuete kohaselt tähendab see keeleoskuse alg- ehk esimest taset;
- Töölase eesti keele oskuse nõue, mis kehtib teatud töö- ja ametikohtadel ja puudutab eelkõige töötamist avalikus sektoris. Siin on kasutusel kolm taseme kategooriat sõltuvalt töö spetsiifikast: alg -, kesk – ja kõrgem eesti keele oskuse tase.

2002. aasta alguses (uuringu läbiviimise ajal) kehtis nõue, mille kohaselt mitte-eestlased, kelle töö eeldas teatud keeleoskuse taset, pidid 2002. aasta 1.juuliks tegema kõik uue eesti keele eksami (nn, tasemeeksami alg-, kesk- või kõrgtasemel). Eesti keele tasemeeksami pidid tegema ka need isikud, kellel endise süsteemi järgi (keeleoskuse 6 kategooriat A ... F) oli nõuetekohane keeleoskuse kategooria olemas. Käesoleva aasta 5. juunil pikendas Riigikogu töölase eesti keele oskuse kategooriatunnistuste kehtivusaega pooleteise aasta võrra. Uueks tähtjaks kehtestati 01.01.2004. Selle aja jooksul peavad valitsus ja asjakohased institutsioonid leidma lahenduse, kuidas ja millises ulatuses ühitada olemasolevad keeleoskuse sertifikaadid (enam kui 100000) uute eeskirjadega. Samuti on tunnistatud tarvilikuks keeleoskuse nõuete suurem vastavusseviimine eri ametikohtade ja töö iseloomust tulenevate keele valdamise tegelike vajadustega.

Uuringus selgitati, milline oli mitte - eestlaste valmisolek eesti keele tasemeeksami tähtajaliseks (01.07.2002) sooritamiseks enne seadusemuudatust. Muulaste hinnangud oma eksamivalmidusele annavad küllaltki informatiivse pildi eesti keele tasemeeksamite sooritamise vajadustest ja valmisolekust eksam ära teha.

Tabel 4.2. Mitte-eestlaste valmisolek eesti keele tasemeeksami ja eesti keele kodakondsuse eksami sooritamiseks (vastajate hinnangud %)*

		Kavatsused eesti keele taseme-eksami tegemiseks (01. juuliks 2002)			Kokku
		Kavatsen teha	Ei kavatse teha	Pole vaja teha	
Kavatsused kodakondsuse keeleeksami tegemiseks	Kavatsen teha	4	9	1	14
	Ei kavatse teha	2	13	28	43
	Eksam tehtud	7	9	27	43
Kokku		13	31	56	100

* Tabelist on jäetud välja need vastajad, kes ei osanud öelda, kas nad peavad tegema eesti keele tasemeeksami või mitte

Pisut enam kui kümnendik (13 %) muulastest on meelestatud eitavalt eesti keele eksami tegemise suhtes nii kodakondsuse kui ka tasemeeksami seisukohalt, kuigi nende praegune töö nõuaks eesti keele eksami sooritamist.

Enam kui veerand (27 %) muulastest on teinud kodakondsuse eksami, kuid nende töö ei eelda tasemeeksami tegemist. Vaid 1 % mitte eestlastest, kellel pole tarvis teha tööalast keeleeksamit, kavatsevad teha eesti keele eksami kodakondsuse saamiseks.

Muulaste hinnangute analüüs näitab, et eesti keele eksami tegemise peamiseks motiiviks on tööalane vajadus. Muulased, kelle töö ei eelda eesti keele tasemeeksami sooritamist, ei kavanda eesti keele eksami sooritamist kodakondsuse saamiseks. Ehk teisiti öeldes, suurele osale mitte eestlastele on töökoha säilitamine või parema töökoha lootus suuremaks stiimuliks keeleeksami tegemisel kui Eesti kodakondsuse saamine.

Tabel 4.3. Mitte eestlaste kavatsused eesti keele tasemeeksami sooritamiseks (vastajate hinnangud %)

		Kas ametikohal on kehtestatud eesti keele oskuse nõuded		
		Jah on	Ei ole	Kokku
Kavatsused eesti keele tasemeeksami tegemiseks	Kavatsen teha	14	5	19
	Ei kavatse teha	14	22	36
	Pole vaja teha	12	33	45
Kokku		40	60	100

Tabelis 3 on toodud andmed nende vastajate kohta, kes vastamise ajal töötasid. 40 % töötavatest mitte eestlastest vastasid, et nende ametikohal on kehtestatud eesti keele oskuse nõuded. Kuna tegemist on inimeste hinnangutega ja mitte ametliku statistikaga, võib arvata, et kõik vastajad ei ole silmas pidanud seadusega kehtestatud keeleoskuse nõudeid (seadusega fikseeritud ametikohad). Kindlasti on osa vastajaid, kellelt tööandja omal initsiatiivil nõuab eesti keele oskust lihtsalt sellel põhjusel, et tagada klientide parem teenindamine.

Vastuoluline ja raskesti mõistetav on näiteks vastajate grupp (12 %), kelle hinnangul tema töökohal on kehtestatud keelenõuded, kuid kes samas vastab, et tal ei ole tarvidust eesti keele tasemeeksamit teha.

Mitte-eestlaste kavatsused eesti keele eksami sooritamiseks annavad kaudse pildi ka keeleõppe vajadustest. Võrdleme kahte suuremat mitte eestlaste asumite piirkonda Tallinnat ja Harjumaad ning Ida Virumaa.

Tabel 4.4. Tallinna ja Harjumaa ning Ida Virumaa mitte eestlaste eesti keele tasemeeksami sooritamise kavatsus (%)

Hinnangud	Tallinn + Harjumaa	Ida - Virumaa
Kavatsevad eksami teha	14	8
Ei kavatse eksamit teha, kuigi peaksid tegema	26	37
Ei ole vaja eksamit teha	49	50
Ei oska öelda	11	5
Kokku	100	100

Uuring näitas, et nende mitte eestlaste osakaal, kellel puudub tööalane vajadus eesti keele tasemeeksami sooritada on ühesugune Tallinnas ja Harjumaal ning Ida Virumaal. Ida Virumaal on Tallinnaga võrreldes enam muulasi, keda võiks tinglikult määratleda protestirühmana, so. inimesi, kelle ametikoht eeldaks eksami tegemist, kuid kes ei kavatsenud eksami sooritada selle aasta 1. juuliks (vastavalt 37 ja 26 %). Mõistagi ei tähenda see, et need muulased ei võiks kavandada eksami tegemist edaspidi. Kindlasti mõjutasid hinnanguid eksamite tähtsust ja vähene aeg eksamiseks valmistumisel. Ei saa välistada samuti seda, et osa töötajaid tulevad tegelikult tööl toime eesti keelt oskamata ja sedagi, et osa neist valdab keelt vajalikul määral ning tunneb tõrget seda taas tõestada eksamil.

Tabel 4.5. Mitte eestlaste erinevate vanuserühmade kavatsused eesti keele tasemeeksami sooritamiseks (%).

Vanuserühm	Kavatsused sooritada eesti keele tasemeeksami						Kokku
	Teen eksami	Ei eksamit	tee	Pole teha	vaja	Ei oska	
15 – 19 aastased	36	23		31		10	100
20 – 29 aastased	10	42		38		10	100
30 – 39 aastased	12	38		42		8	100
40 – 49 aastased	20	41		34		5	100
50 – 59 aastased	7	18		68		7	100
60 – 74 aastased	...	17		79		4	100

Tabelisse 5 on koondatud kõikide küsitletute vastused, mitte ainult nende omad, kes käivad tööl. Seetõttu on tabeli andmetel võimalik eelkõige analüüsida muulaste hoiakuid ja meelestatust eesti keele eksami sooritamise suhtes.

Kõige enam on motiveeritud noorem vanuserühm, 15 – 19 aastased, kellest 36 % on valmis eksamit tegema. Ligi kolmandik (31 %) noortest muulastest leiab, et neil ei ole vaja eesti keele eksamit teha. Paljud noored muulased on eesti keele eksami juba teinud või sooritavad selle kooli lõpueksamina.

Tabel 4.6. Eesti keele eksam : vanad ja uued nõuded

Endiste nõuete järgi (kategoriad)		Uute nõuete järgi (tasemed)	
	Hinnang (%)		Hinnang (%)
Ei omanud tunnistust	71	Ei omanud tunnistust	87
Omasid tunnistust, sh.	29	Omasid tunnistust, sh.	13
• A	1	• Algtase	4
• B	4	• Kesktase	8
• C	8	• Kõrgtase	1
• D	11		
• E	4		
• F	1		

Toodud andmed võimaldavad 'kaardistada' riigikeele oskuse ametlike nõuete mõju ja ulatust üldises keeleruumis. Kõrvutades endiste keeleoskuse nõuete täitmist kinnitavate ja uute, st. tasemeeksami tunnistuste omamist on tinglikult eristatavad 3 rühma :

- **Edukad nõudmistega kohandujad.** Siia kuuluvad muulased, kes on suutnud uutele nõuetele vastava eesti keele tasemeeksami juba sooritada. Tinglikult jaguneb see rühm kaheks : 5 % muulastest on keeleoskuse tunnistus nii vanade kui uute nõuete kohaselt ja 8 % on uutele nõuetele vastav tunnistus.
- **Keeleoskust peavad tõestama** 25 % muulastest. Need on inimesed, kellel on endiste nõuete kohaselt eesti keele kategooriaeksam tehtud, kuid kes pole uute nõuete järgi tasemeeksamit teinud.
- **Eesti keele valdamine on vaba valiku küsimus** suuremale osale (62 %) täiskasvanud muulastest. Need on inimesed, kellel ei ole ühtegi riigikeele oskuse tunnistust olnud. Seda kas pole tööalaselt vaja olnud või ollakse ilma eksamita ja ametliku tunnistuseta hakkama saanud.

Monitooringu andmed näitavad, et muulaste keeleline lähenemine eestlastele on pikaajaline protsess, mida mõjutab palju tegureid. Riiklikud keeleoskuse nõuded, nii kodakondsuse saamiseks kui ka ametialased ettekirjutused, suudavad vaid osaliselt muuta üldist keelekasutust. Eesti keele omandamise kultuurilise ja integratiivse motiveerituse muutumine üldiseks käib käsikäes tihenevate isiklike kontaktidega, avatuse ja vastastikuse respekti süvenemisega.

Ühiskonda siduva ühisosa kujunemisest õigus-poliitilises integratsioonis

Raivo Vetik

1. Sissejuhatus

Järgneva analüüsi eesmärgiks on uurida Eesti ühiskonna integratsiooni üht põhielementi: tugeva ühisosa kujunemist ühiskonna avalikus sfääris. Õiguslik-poliitilise integratsiooni subjektidena huvitavad meid nii eestlased kui ka mitte-eestlased. Mitte-eestlaste puhul ühelt poolt need, kes on juba suhteliselt hästi integreerunud Eesti ühiskonda ning teiselt poolt need, kelle jaoks integratsioon on seotud oluliste raskustega või kes selle suhtes on negatiivselt meelestatud. Nimetatud gruppide fikseerimise alusel oleks võimalik välja selgitada, missugused on ühiskonna õiguslik-poliitilises sfääri ühisosa kujunemist mõjutavad faktorid ning mida peaks tegema riik, et seda tugevdada.

Integratsiooni riiklikus programmis defineeritakse Eesti ühiskonna integratsioon kahe protsessi kaudu: ühelt poolt eeldab integratsioon ühiskonna sotsiaalset *ühtlustumist* eesti keele oskuse ja Eesti kodakondsuse omandamise alusel ning teiselt poolt etniliste *erinevuste säilimise võimaldamist* etniliste vähemuste kultuuriliste õiguste tunnustamise alusel. Samas täpsustatakse, et ühiskonna ühtlustumise põhisisuks ongi eestlaste ja mitte-eestlaste integreerumine neid liitva ühisosa ümber. Ühisosa loob aluse üksteist rikastavaks suhtlemiseks ja ühishuvi tunnetamiseks ning aitab kaasa sellele, et eri rahvusesse kuuluvad indiviidid tunneksid end Eestis turvaliselt.

Kuivõrd integratsioon on kahepoolne protsess, eeldab vastastikuse ühisosa tugevnemine teatud muutusi ühiskonna mõlema põhigrupi puhul. *Mitte-eestlaste puhul* eeldab ühisosa tugevnemine barjääride nõrgenemist, mis praegu takistavad neil olemast konkurentsivõimelised Eesti tööjõuturul, saamast osa siinsetest haridusvõimalustest ning osalemast poliitikaelus. Need barjäärid on ennekõike seotud eesti keele mittevaldamise ja ebakindla õigusliku staatusega, aga ka kiiretest ühiskonnamuutustest johtuvate hirmude ja eelarvamustega. *Eestlaste puhul* eeldab ühisosa tugevnemine seni veel küllaltki tugeva tõrjuva hoiaku taandumist etniliste vähemuste suhtes mitmekultuurilise ühiskonnamudeli tunnustamise kontekstis ning hirmu vähenemist oma rahvusliku identiteedi ning kultuuriruumi säilimise suhtes.

Toodud eesmärgiseade kohaselt sisaldab integratsioon elemente, mis teatud juhtudel võivad sattuda omavahel vastuollu, ühtlustumine ja erinevuste säilitamine on oma olemuselt vastassuunalised protsessid. Riikliku integratsiooni programmi tekstis täpsustatakse, missugust ühiskonna ühtlustumist ja erinevuste säilitamist konkreetses ühiskonnaelu sfäärides silmas peetakse. *Keelelis-kommunikatiivses* sfääris eeldab ühisosa tugevnemine ühise teabevälja ja eestikeelse keskkonna taastootmist kultuurilise mitmekesisuse ja vastastikuse tolerantsuse tingimustes. *Õiguslik-poliitilises* sfääris eeldab see Eesti riigile lojaalse elanikkonna kujunemist ja Eesti kodakondsuseta inimeste arvu vähendamist. *Sotsiaal-majanduslikus* sfääris eeldab ühisosa tugevnemine senisest suurema konkurentsivõime ja sotsiaalse mobiilsuse saavutamist vähemusgruppide poolt.

Seega, tugeva ja erinevaid rahvusrühmi lähendava ühisosa kujunemine hõlmab kõiki integratsiooni põhisfääre. Järgnev analüüs keskendub ühisosa kujunemisele õiguslik-poliitilises sfääris, kuivõrd see kujutab endast ühiskonna avaliku sfääri üht kesket elementi. Poliitilis-õigusliku ühisosa tugevnemise olulisimaks komponendiks on kõigi riigi alaliste elanike õigusliku staatuse võrdsustumine ehk Eesti kodakondsuse kättesaadavaks muutumine kõigile soovijaile, milleks programm näeb ette naturalisatsiooniks soodsate tingimuste loomist. Võrdne õiguslik seisund ja lülitatus ühisesse teaberuumi soodustab ühise riigi-identiteedi kujunemist. Integratsiooni programmis on poliitilise sfääriga seotud eesmärgid sõnastatud järgmiselt:

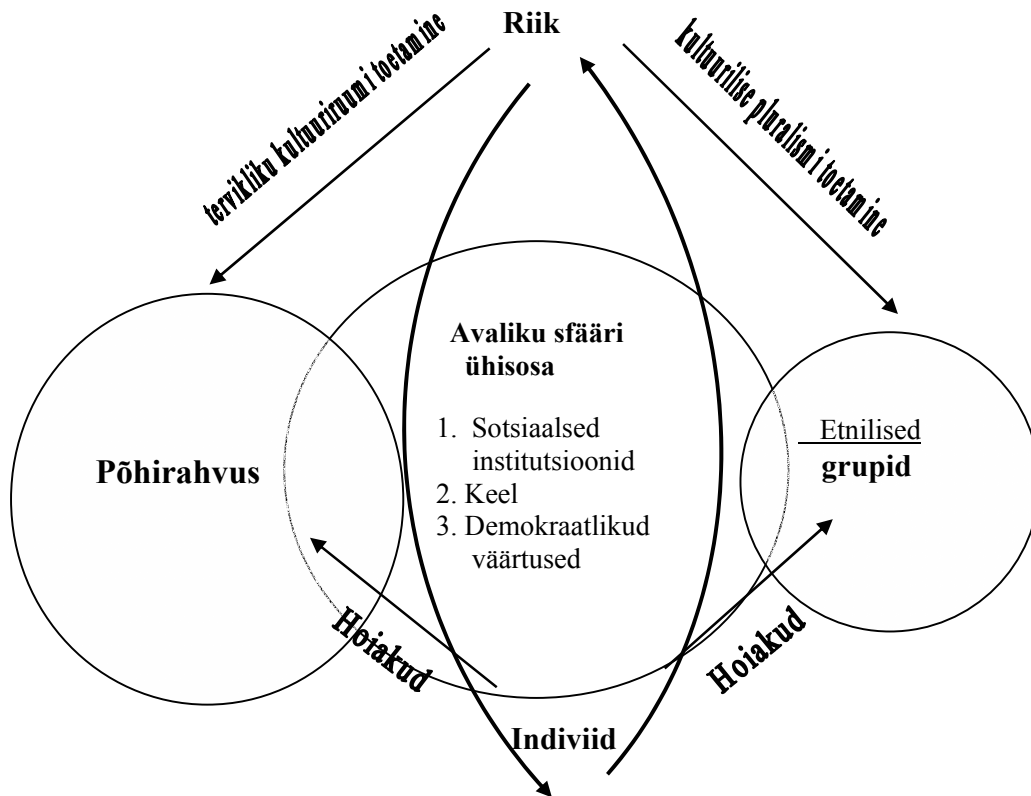
- a. *kodakondsus* – Eestis luuakse olukord, mis võimaldab kodakondsust soovivaltel mitte-eestlastel selle saamise tingimused ka täita, mille tulemusel muutub naturalisatsiooniprotsess tulemuslikumaks;
- b. *poliitilistes struktuurides osalemine* – Eesti poliitilisel maastikul kujuneb nii eestlaste kui mitte-eestlaste seas välja sarnane poliitiline pluralism;
- c. *lojaalsus* – mitte-eestlased tajuvad end Eesti ühiskonna täieõiguslike liikmetena ning tunnevad ka oma vastutust Eesti riigi hea käekäigu eest.

Avaliku sfääri ühisosa tähtsust rõhutab ka Eesti ühiskonna multikultuurilisuse mudel, mis on integratsiooni programmis defineeritud kolme põhitunnusega: kultuuriline pluralism, tugev ühisosa ning eesti kultuuri säilitamine ja areng. Nimetatud mudeli aluseks on kaasaegses sotsiaalteoorias toimuv diskussioon individuaalsete ja kollektiivsete õiguste vahekorra üle. Domineeriv liberaalne teooria eitab kollektiivsete õiguste tunnustamise vajadust, leides, et indiviidi õiguste tunnustamine on piisav ühiskonna demokraatlikuks ja normaalseks funktsioneerimiseks. Samas viitavad uuemad käsitlused liberalismi enda raames, et kollektiivsete õiguste sissetoomine on kaasaegses ühiskonnas paratamatu.

Sellest lähtuvalt ongi Eesti multikultuurilisuse mudelis eristatud indiviidide ja gruppide tasemed. Mudelis eeldatakse, et integratsiooni otseseks subjektiks on indiviidid. Integratsioon indiviidide tasemel kujundab ühiskonna avalikus sfääris piisavalt tugeva ühisosa, mis toimib eesti keele, ühiste sotsiaalsete institutsioonide (näiteks haridussüsteem, võimuorganid) ja demokraatlike väärtuste alusel. Seega, käsitletava mudeli (vt. joonis 5.1.) indiviidi tasand on see, kus eri rahvustest kodanike võrdse ja mitmeplaanilise osalemise kaudu avalikus sfääris moodustubki ühiskonna poliitilise integratsiooni tuum. Individuaalsuse põhimõttele toetuvat integratsiooni täiendab etnilistele gruppidele kuuluvate kollektiivsete õiguste tunnustamine, mis väljenduvad kultuurilise pluralismi ning eesti kultuuriruumi säilitamise põhimõtetes. See on valdavalt erasfääri kuuluv valdkond, millesse riik otseselt ei sekku, kuid mida demokraatlik ühiskond väärtustab. Kolmas element kuulub ühelt poolt erasfääri, sest on seotud ühe etnilise grupi (nimelt eestlaste) kultuuriga, kuid teiselt poolt ka avaliku sfääri, kuivõrd Eesti ühiskonna sotsiaalse kultuuriruumi aluseks on eesti keel.

Joonise nimi võiks olla - Multikultuurilise ühiskonna mudel: avalik ja erasfäär.

Joonis 5.1.

Järgneva analüüsi objektiks on kirjeldatud mudeli teine element. Me seame oma ülesandeks uurida ühiskonna poliitilise sfääri ühisosa kujunemist mõjutavaid faktoreid. Ilmselt ei ole liialdus väita, et piisavalt tugeva ühisosa kujunemisega seotud protsessid järgneva 5-10 aasta jooksul peavad näitama, kas Eestis kujuneb elujõuline ja sidus ühiskond või jääb domineerima separeeritus ning seega ka tugev potentsiaal võimalikeks etnilisteks konfliktideks. Järelikult on vastastikuse ühisosa kujunemisega seotud protsesside analüüsil kõige otsesem praktiline väärtus Eesti riigi integratsioonipoliitika kujundamisele ning laiemalt võttes ühiskonna sotsiaalse jätkusuutlikkuse kindlustamisele.

2. Eesti kodakondsus kui avaliku sfääri ühisosa põhielement

Püstitatud eesmärgist tulenevalt huvitab meid järgmine uurimisküsimus: millised faktorid soodustavad avaliku sfääri ühisosa teket? Nimetatud üldisele küsimusele vastamiseks võtame esimeses lähenduses aluseks järgmised integratsiooni monitooringu uurimisinstrumendis sisaldunud küsimused:

- a. *Millistel põhjustel ei ole Teie isiklikult veel omandanud Eesti kodakondsust?*
- b. *Millistel põhjustel on Teile isiklikult oluline omada/omandada Eesti kodakondsus?*

Antud küsimuste valik on seotud asjaoluga, et Eesti kodakondsus on peamine avaliku sfääri ühisosa element. Kodakondsuse omamise või mitteomamisega seotud asjaolude analüüs peaks oluliselt aitama kaasa ühiskonna poliitilist integratsiooni mõjutavate protsesside mõistmisele.

Eesti kodakondsuse puudumise võimalike põhjuste loetelu on esitatud tabelites 5.1 j 5.2, 2. Need võib tinglikult jagada järgmistesse kategooriatesse:

- a. Inimesest endast lähtuvad põhjused – näiteks *'ei tunne end Eestisse kuuluvat', 'ei ole huvitatud valimistest ega poliitikast'*.
- b. Kahepoolsed põhjused, mis on seotud Eesti riigi ja konkreetse inimese suhetega – näiteks *'ei suuda eesti keelt ära õppida'* (mille puhul põhjuseks võivad olla ühelt poolt näiteks riigi poolt kehtestatud keeleeksami nõuded ja teiselt poolt inimese enda madal võimekus), *'kodakondsuse nõuded on alandavad', 'kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist'*.
- c. Välisfaktoritest lähtuvad põhjused – näiteks *'olen juba teise riigi kodanik', 'nii on lihtsam reisida Venemaale ja SRÜ-sse'*.

Nimetatud kategooriate täpsem analüüs on oluline selgitamiseks missuguste sihtgruppide suhtes ja missugust poliitikat peaks Eesti riik seoses ühisosa tugevdamisega teostama. Järgnevates tabelites on iseloomustatud kodakondsuse puudumise põhjuste jaotust respondentide vanuse ja õigusliku staatuse lõikes, mis osutusid kõige olulisemateks poliitilise integratsiooni tugevust mõjutavateks faktoriteks.

Tabel 5.1. Millistel põhjustel ei ole Teie isiklikult veel omandanud Eesti kodakondsust? (vanusrühmad %)

	Vanus					
	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-74
Ei tunne end Eestisse kuuluvat	17	5	12	7	15	9
Ei soovi kaitseväes teenida	27	17	3	0,0	0,0	2
Ei suuda eesti keelt ära õppida	33	47	56	80	62	84
Kodakondsuseksami nõuded on alandavad	45	55	53	73	64	72
Nii on lihtsam reisida Venemaale või teistesse SRÜ riikidesse	39	32	51	53	51	62
Sellest oleks vähe kasu mulle	22	14	18	24	26	50

ja meie perele						
Olen juba teise riigi kodanik	5	0,0	21	45	42	65
Eesti on selleks liiga väike riik, et tema kodakondsus omaks maailmas väärtust	16	23	19	31	37	24
Kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist	56	46	63	60	61	82

Tabel 5.2. Millistel põhjustel ei ole Teie isiklikult veel omandanud Eesti kodakondust? (kodakondsuse järgi, %)

	Kodakondsuseta	Venemaa kodanik
Olen juba teise riigi kodanik		85
Ei suuda eesti keelt ära õppida	61	73
Kodakondsuseksami nõuded on alandavad	61	69
Kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist	55	78
Nii on lihtsam reisida Venemaale või teistesse SRÜ riikidesse	38	72
Eesti on selleks liiga väike riik, et tema kodakondsus omaks maailmas väärtust	21	34
Sellest oleks vähe kasu mulle ja meie perele	18	44
Ei tunne end Eestisse kuuluvat	9	12
Ei soovi kaitseväes teenida	8	3

Korrelatsioonanalüüs tõi välja mitmed statistiliselt olulised seosed kodakondsuse mitteomamise põhjuste ja vanuse vahel. Mida vanemad respondendid, seda vähem tunnevad nad end Eestisse kuuluvat. Samas on oluline näha, et ka kõige nooremas vanuserühmas on see üheks oluliseks kodakondsuse mitteomandamise motiiviks. Edasi, mida vanemad respondendid, seda enam on kodakondsuse mitteomamise põhjuseks suutmatus eesti keel ära õppida, kodakondsuseksami nõuete pidamine alandavaks, Venemaale reisimise lihtsuse tähtsustamine ning arvamus, et kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist. Vanemate respondentide hulgas on ka rohkem neid, kes on juba teise riigi kodanikud. Võrreldes Venemaa kodanike ja kodakondsuseta isikuid võib näha, et kõiki küsimustikus väljapakutud võimalike põhjusi (v.a. 'ei soovi teenida kaitseväes') on esimene grupp nimetanud teisest oluliselt sagedamini. See viitab loogilisele tõsiasjale, et kodakondsuseta isikute integratsioon Eesti ühiskonda on tunduvalt kergem kui Venemaa kodanike oma.

Kodakondsuse omamise või omandamise faktorite loetelu on toodud tabelites 5.3 ja 5.4. Need võib tinglikult jagada järgmistesse kategooriatesse:

- Pragmatilised – näiteks '*võimalus kergemini tööd saada*', '*võimalus kergemini välismaale reisida*', '*võimalus saada paremat haridust oma lastele*'.
- Psühholoogilised – näiteks '*et tunda end osana Eesti riigist*', '*soov saada kindlustunne Eestis elamiseks*'.

- c. Poliitilised – *'soov määratleda oma õiguslik staatus Eesti riigis', 'soov saada valimisõigus Riigikogu valimistel', 'võimalus saavutada edu poliitilises ja ühiskondlikus tegevuses'.*

Järgnevad tabelid iseloomustavad Eesti kodakondsuse omamise/omandamise faktoreid respondentide vanuse ja õigusliku staatuses lõikes.

Tabel 5.3. Millistel põhjustel on Teile isiklikult oluline omada/omandada Eesti kodakondsust? (vanusrühmad, %)

	Vanus					
	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-74
Et tunda end osana Eesti riigist	68	73	70	59	71	69
Soov määratleda oma õiguslik seisund Eesti riigis	93	93	89	92	83	96
Võimalus kergemini tööd saada	91	74	84	80	65	54
Soov kindlustada oma lastele parem tulevik Eestis	66	62	82	79	58	64
Soov saada kindlustunne Eestis elamiseks	94	96	92	88,4	90	100
Võimalus kergemini välismaale reisida	75	71	64	62	39	42
Soov saada valimisõigus Riigikogu valimistel	37	43	47	49	42	60
Soov saada valimisõigus kohalikel valimistel	37	36	38	43	40	56
Võimalus saavutada edu poliitilises ja ühiskondlikus tegevuses	16	7	13	11	12	4
Võimalus parandada oma (pere) majanduslikku olukorda	72	43	53	43	35	41
Võimalus saada paremat haridust oma lastele	56	42	54	65	49	40
Võimalus saada tööd riigiasutuses	60	33	33	47	30	16
Võimalus teenida aega sõjaväes	25	7	7	8	3	4

Tabel 5.4. Millistel põhjustel on Teile isiklikult oluline omada/omandada Eesti kodakondsust? (kodakondsuse järgi %)

	Kodakondsuseta	Eesti kodanik, mitte-eestlane
Soov saada kindlustunne Eestis elamiseks	95	92
Soov määratleda oma õiguslik seisund Eesti riigis	88	92
Võimalus kergemini tööd saada	80	74
Et tunda end osana Eesti riigist	74	66
Soov kindlustada oma lastele parem tulevik Eestis	66	71
Võimalus kergemini välismaale reisida	54	62
Võimalus saada paremat haridust oma lastele	50	53
Võimalus parandada oma (pere) majanduslikku olukorda	42	49
Soov saada valimisõigus Riigikogu valimistel	39	48
Soov saada valimisõigus kohalikel valimistel	33	44
Võimalus saada tööd riigiasutuses	27	42
Võimalus teenida aega sõjaväes	10	8
Võimalus saavutada edu poliitilises ja ühiskondlikus tegevuses	4	13

Analüüs näitab, et Eesti kodakondsuse omamise/omandamise mitmed põhjused sõltuvad vanusest (seos on statistiliselt oluline). Mida nooremad on vastajad, seda enam tähtsustavad nad kodakondsuse rolli töö leidmisel. Noorematel vastajatel seostub kodakondsuse omamine enam võimalusega kergemini välismaale reisida, saada tööd riigiasutustes ning parandada oma majanduslikku olukorda.

Kodakondsuse omamise/omandamise ja õigusliku staatuse korrelatsioonianalüüs näitab, et Eesti kodanikest mitte-eestlased peavad võrreldes kodakondsuseta isikutega mõnevõrra olulisemaks oma õigusliku staatuse määratletust Eesti riigis, laste paremat tulevikku ning paremat haridust Eestis, võimalust kergemini reisida välismaale ning parandada oma majanduslikku olukorda. Tunduvalt olulisemaks peavad Eesti kodanikud kodakondsuse omamise puhul ühiskondliku ja poliitilise aktiivsusega seotud võimalusi – saada valimisõigus Riigikogu valimistel, saada tööd riigiasutuses ning saavutada edu poliitikas. Kokkuvõtlikult võib aga öelda, et kodakondsuse omamine on mitte-eestlaste jaoks tähtis eelkõige psühholoogilistel ja pragmaatilistel põhjustel ning tunduvalt vähem tähtsustatakse osavõttu ühiskondlikust ning poliitilisest elust.

3. Poliitilise integratsiooni perspektiivid

Õiguslik- poliitilise integratsiooni põhieesmärkideks on Eesti kodakondsuseta inimeste arvu vähenemine ning kõigile elanikele ühise riigi-identiteedi tekkimine. Eelpool esitatud

analüüs näitab, et nende eesmärkide saavutamine ei ole võimalik korraga, sest probleemid selles sfääris on kujunenud pikaajaliste struktuursete protsesside tulemusel.

Eesti ühiskonna õiguslik-poliitilise integratsiooni seniste tulemuste ja tulevikuperspektiivi mõtestamine eeldab terve rea põhimõtteliste küsimuste esitamist, mis vajaksid lisaanalüüsi. Missugused on praegusel hetkel mitte-eestlaste võimalused ja vajadus osaleda Eesti poliitilises ja ühiskondlikus elus? Missugune on nende poliitiliste õiguste ja kohustuste tasakaal? Kuivõrd riigi poolt loodud institutsionaalne keskkond soodustab neil Eesti-kesksete poliitiliste arusaamade ja hoiakute tekkimist? Kuivõrd on mitte-eestlaste juriidilise staatusega seotud protsesse võimalik poliitiliste vahenditega suunata? Milline on eestlaste roll poliitilise integratsiooni eesmärkide saavutamisel?

Toodud küsimuste puhul eksisteerivad Eesti ühiskonnas väga erinevad arvamused. Demokraatias on erimeelsused loomulikud, neid ei eitata, vaid lahendatakse kindlate protseduuride kaudu. Samas eeldab demokraatlik poliitiline süsteem inimeste juriidilise staatuse võrdsust, mis loob aluse ühiskonna sidusaks toimimiseks. Eesti puhul, kus oluline osa mitte-eestlastest Eesti kodakondsust ei oma on põhiprobleemiks naturalisatsiooniprotsessi aeglus. Lootused, mis sellega seoses olid, ei ole täitunud.

Põhjusi on palju. Lahenduse otsimisel tuleb kõigepealt näha sellega seotud küsimuste sotsiaal-psühholoogilist ja ajaloolist tausta. Kodakondsusprobleemide mõistmises on ajalooliselt eksisteerinud oluline kontseptuaalne erinevus Lääne Euroopa ja Ida Euroopa riikide vahel. Enamus Lääne Euroopa riikides ei tehta vahet mõistete 'nationality' (rahvus) ja 'citizenship' (kodakondsus) vahel, neid kasutatakse sünonüümidenä. Isikuid, kellel on nationality või citizenship loetakse antud riigi täieõiguslikeks kodanikeks. Nationality või citizenship saadakse naturalisatsiooniprotsessi kaudu kas lühema või pikema elamisperioodi ja veel mõnede lisakriteeriumide alusel.

Paljude Ida Euroopa riikide olukord on aga erinev. Siin võib inimene pidada ennast teatud rahvuse või etnilise grupi liikmeks, kuid samal ajal omada näiteks selle riigi kodakondsust, kus ta reaalselt elab. Taolise mudeli kohaselt on kodakondsus (citizenship) leping riigi ja individuaalse kodaniku vahel, kuid rahvus (nationality) on pigem oma etnilisse gruppi kuulumise tunne. Seega, kodakondsuse omandamine on formaalne protseduur, mis on kõigi jaoks põhimõtteliselt võimalik, kuid rahvus on midagi sellist, millesse sünnitakse.

Eestis kui tüüpilises Ida Euroopa riigis on rahvus ja kodakondsus selgelt eristatud ning see loob tekkinud naturalisatsiooniprobleemidele spetsiifilise sotsiaal-psühholoogilise tausta. Neid tajutakse sageli eelkõige eksistentsiaalses mõõtnes ning see raskendab ratsionaalsete argumentide kasutamist.

Mida võiks Eestis õiguslik-poliitilise integratsiooni edendamiseks soovitada? Lähtepunktiks on tõdemus, et umbes neljandikul Eesti elanikkonnast ei ole Eesti Vabariigi kodakondsust ning umbes kuuendik ei oma ühegi riigi kodakondsust. Sellele probleemile lahenduse otsimine on kogu integratsioonialase tegevuse üks põhivaldkondi, sest selle lahendamise kaudu lahenevad paljud probleemid ka teistes valdkondades. Riigi

poolt on oluline luua olukord, mis võimaldab kodakondsust soovivatel mitte-eestlastel selle saamise tingimused vastavalt seadusele ka täita. Mitte-kodanikelt eeldab naturalisatsioon aga aktsepteerimist, et suveräänse riigina on Eesti kehtestanud oma kodakondsuse nõuded, mis tuleb kodakondsuse saamiseks ka täita.

Oluline on keskenduda ka poliitikast osavõtuga seotud probleemidele. Erinevalt üleriiklikest valimistest saavad kohalikul tasandil valida ka mitte-kodanikud, mis on siiani olnud tähtis kanal nende lülitumisel Eesti poliitilisse ellu. Samas, Eesti demokraatia konsolideerumine eeldab mitte-eestlaste osa suurenemist ka üleriiklikus poliitilises elus. Poliitika sisulises mõttes võiks eesmärgiks olla olukorra saavutamine, kus nii üleriikliku kui ka kohaliku taseme poliitilisel maastikul kujuneb nii eestlaste kui mitte-eestlaste seas välja sarnane poliitiline pluralism, mille puhul valimistel hääletamine toimub mitte rahvustunnusest, vaid isiklikest eelistustest (näiteks majanduspoliitilistest) lähtuvalt. See loob tingimused, kus rahvustunne taandub avalikust sfäärist ning asetub oma loomulikule kohale vähemusgruppide kultuuri ja traditsioonide kindlustajana.

Samuti eeldab õiguslik-poliitilise integratsiooni edenemine tolerantse ja avatuse suurenemist vähemusgruppide suhtes. Läbiviidud monitooringud näitavad, et kuigi viimase kümne aasta jooksul on siin toimunud positiivseid nihkeid, ei saa me täna veel rääkida avatud tolerantsest ühiskonnast. Järelkult peaksid üheks integratsioonilase tegevuse suunaks olema programmid ja projektid, mis on suunatud etnotsentristlike hoiakute vähenemisele.

Oluline järeldus on, et integratsioonilaste projektide sihtgruppideks peaksid olema ka eestlased. Siiani on integratsiooni sihtgrupina käsitletud vaid mitte-eestlasi, kuid ilmselt on aeg teatud pöördeks. Ühiskonna mitmekultuurilisuse aktsepteerimine eestlaste poolt tähendab seda, et integratsiooni ei võrdsustata enam assimilatsiooniga, vaid aktsepteeritakse vähemuste kultuurilist eripära kui ühiskonna kogukultuuri üht elementi. Kuivõrd kultuuriline erivus võib olla nii konflikti kui ka rikkuse allikas, siis tuleks konkreetsete integratsiooniprojektidega arendada inimeste arusaama rahvuslikest erinevustest kui rikkusest, millest on kasu kõigile.

Lisaks avaliku arvamuse hoiakute muutumisele on vajalikud muutused ka riigi poliitikas. EV valitsuse poolt Märtsis 2000 vastuvõetud Eesti ühiskonna integratsiooni programm aastateks 2000-2007 jaotab integratsioonilase tegevuse ja integratsiooniprotsessid kolme valdkonda: kultuurilis-keeleline, poliitiline ja sotsiaal-majanduslik. Programmi kontseptuaalne osa ei aseta nimetatud valdkondi ja tegevusi hierarhiasse, s.t., kõiki neid peetakse võrdselt oluliseks. Samas, programmi rakenduslik pool on seni keskendunud eelkõige kultuurilis-keelelisele integratsioonile, jättes teised valdkonnad suhteliselt tahaplaanile.

Taoline lähenemine oli õigustatud omas ajas. Selleks, et tagada poliitilise ja sotsiaal-majandusliku integratsiooni edukus on eesti keele oskus ning sisseelamine Eesti ühiskonda esmase tähtsusega. Võib väita, et keeleõppimise motivatsiooni loomisel ning keeleoskuse omandamisel on praeguseks saavutatud märkimisväärset edu. Samas, tegelik elu näitab, et üha enam suureneb vajadus keskenduda ka poliitilise integratsiooni

eesmärkide saavutamisele. Jätkuv suure osa mitte-eestlaste kõrvalejäämine Eesti ühiskondlikust ja poliitilisest elust on kahjulik mitte ainult neile endile, vaid ka riigile tervikuna.

Lõpuks on vaja värskeid ideid ka poliitilise integratsiooniga seotud põhimõistete kontseptualiseerumisel. On loomulik, et teoreetilised mõisted kui tegelikkuse peegeldused arenevad vastavalt sellele, kuidas areneb meid ümbritsev elu ning uuenevad selle nõuded ja väljakutsed. Näiteks on praeguse rahvusvahelise trendi kohaselt tekkimas uut tüüpi kodakondsuse käsitlused, mis seonduvad mitte ainult riikide, vaid ka teiste institutsioonidega. Üha sagedamini võib kohata selliseid termineid nagu 'corporate citizenship', 'global citizenship of states' jmt. Seda, et kodakondsus ei pruugi olla seotud ainult riigiga, näitab ka EL poolt Euroopa kodakondsuse sisseseadmine, mis ei asenda küll inimesele tema koduriigi kodakondsust, kuid annab juurde teatud õigusi. Seega, kodakondsuse probleem ja kodakondsuse mõiste on ajas muutuvad nähtused. Järelikult eeldab õiguslik-poliitilise integratsiooni edendamine valmisolekut uuteks kodakondsusalasteks diskussioonideks ka Eestis.

INTEGRATSIOONI POLIITILINE MÕÕDE

Klara Hallik

Integratsiooniprogrammi õiguslik-poliitilise osa põhieesmärkidena on sõnastatud: kodakondsuseta inimeste arvu vähendamine, mitte-eestlaste võrdväärne osalemine poliitilistes struktuurides ning Eesti multikultuurilisuse respektierimisel põhineva riigi-identiteedi kujunemine. Tõdetakse, et “mitte-eestlaste poliitilist integreerumist Eesti ellu väljendab juriidiliselt Eesti kodakondsuse omamine”.¹ Antud eesmärgisest järeldub, et kodakondsuse saamise/omandamise peaks eelnema isiku niisugune osadus ühiskonna elus, mis kujundab tema poliitilise subjektsuse. Tegelikult, nagu teada, on kodakondsuse juriidilise vormistamise eeltingimuseks naturalisatsiooni eksamite sooritamine, paiksustsensusse jt nõuded ei viita samuti poliitiliste kodanikkriteeriumidele. Sellest mõistagi ei tulene, et ühiskonda rahuldab vaid kodakondsuse formaaljuriidiliste nõudmiste täitmine, sealhulgas eesti keele eksami sooritamine (või keele valdamine), millele enamuse eestlasi omistab domineeriva tähtsuse. Nii käesoleva kui eelmise integratsiooni monitooringu tulemused viitavad selgelt sellele, et eestlaste ettekujutuses keskendub integratsioon nähtavalt assimilatsioonilise rõhuasetusega keelelis-kommunikatiivsele komponendile². Siit tulenevalt nähakse nii kodakondsust kui vähemuste poliitilises juhtimises osalemist elik ‘täisliikmelisust’ kodanikkonnas läbi etnilis-kultuurilise kuuluvuse prisma. Monitooringus uuritud vähemused, vastupidi, mõistavad kodakondsust ‘laiendatult’, kõigi sotsiaalsete hüvedega kokkulangeva väärtusena, samal ajal distantseerudes keelelise assimilatsiooni perspektiivist³.

Kummati pole kodakondsuse kõrge väärtustamine suurendanud märgatavalt uuskodanike hulka. Isegi vastupidi, naturalisatsiooni trend on jätkuvalt alanev, kusjuures täiskasvanute ja keeletesti läbinute osakaal naturalisatsioonis langeb kiiremini keskmisest. 54% kõikidest 0 – 19 aastastest mitte-eestlastest pole Eesti kodakondsed, sealjuures 44% on ikka veel üldse kodakondsuseta.⁴ Seniste arengute jätkudes jääb püsima arvukas kodakondsuseta isikute ja Venemaa kodanike rühm, ning Eesti jääb ka lähitulevikus selles mõttes poliitiliselt tasakaalustamatuks.

Milliste kriteeriumide alusel on selles olukorras võimalik hinnata poliitilist integratsiooni? See on põhiküsimus, millele keskendun järgnevas monitooringu andmete analüüsis. Analüüsi peamine eesmärk on välja selgitada, mil määral jagavad eestlased ja vähemused ühiseid arusaamu või järgivad erinevaid vaateid poliitilise kultuuri kontekstis. Lähtun eeldusest, et Eesti vähemuste poliitiline kultuur ei koosne peaaesjalikult eesti kultuurist erinevatest või koguni temale vastanduvatest elementidest. Eesti eri rahvustest elanikud pärinevad ühesuguste baasväärtustega rahvuskultuuridest, mistõttu kultuuridevahelised piirid pole siin läbimatud. Faktiline kuulumine ühte riiki ja selle seaduste järgi elamine ning pikaajaline ühiseluline kogemus peavad ilmnema ka nn.

¹ Riiklik Programm. Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007, 13.

² *Integratsioon Eesti ühiskonnas. Monitooring 2000*, 14,19,35.

³ *Ibidem*, 14,28-29.

⁴ 2000.aasta rahva- ja eluruumide loendus. II, 245.

sotsiaalses (Will Kymlicka järgi eesti keelde tõlgitud 'ühiskondlik') kultuuris, mille komponendiks on ka ühiskondlikud vaated ja poliitilised hoiakud. Neist, ja mitte ainult demokraatia institutsioonidest ja seadustest, sõltub suurel määral ühiskonna stabiilsus ja muutuste prognoositavus. Etniliselt pluralistliku ühiskonna poliitilise kultuuri kvaliteet oleneb muuhulgas sellest, kuidas enamus ja vähemused mõistavad omarahvuslike ja üldiste huvide vahet ja kas ollakse valmis koos tegutsema ning osalema poliitilises protsessis endast erinevate kaaskodanikega. Selleks, et edendada üldist hüve ja pidada võimu institutsioonide tegevust kontrolli all.⁵

Tuginedes nii 2000. kui 2002.a küsitlusele püüan leida vastust järgmistele küsimustele: kuidas mõistetakse kodakondsuse ja poliitiliste õiguste seost, rõhuasetusega osalemisele poliitilise võimu institutsioonides; kuidas ollakse valmis mitte-eestlaste kaasamiseks võimustruktuuridesse; milline on subjektiivne valmisolek poliitilises elus osalemiseks; kuidas määratlevad end eestlased ja teised rahvusrühmad poliitilises keskkonnas, võrreldes a) suhtumist erinevatesse võimukordadesse ja b) orienteerumist Eesti parteilisel maastikul. Riigi sotsiaalmajanduslike ülesannete hinnanguid on käsitletud olulise indikaatorina mõõtmaks suhtumist riiki kui üldise hüve tagajasse.

1. POLIITILISTE ÕIGUSTE SEOSTAMINE KODAKONDSUSEGA

Kuivõrd Eesti integratsiooniprotsessi osapooled, 'integreerijaid' ja 'integreeritavaid' on erineva õigusliku staatusega, on oluline teada, kuidas inimesed mõistavad ümbritsevat õiguskeskkonda. Kui kodanike ja mittekodanike nägemus eri rühmade õigustest on väga erinev, annab see tunnistust sügavast poliitilisest lõhest ühiskonnas, mida riiklik poliitika suudab vähe mõjutada. Ja vastupidi, mida ühtlasemalt jaotuvad erinevad õigused kogu ühiskonna ulatuses (või kui niisugust jaotust aktsepteeritakse), seda suurem on tõenäosus, et eri gruppide huvisid on võimalik mõista, mõjutada ja rahuldada kogu ühiskonnas aktsepteeritud normide kohaselt, mitte aga ühe grupi huvide eelistustest lähtuvalt. Uuringu tulemused kinnitavad, et enamus eestlasi pooldab ühel või teisel määral kõigi riigi elanike võrdseid sotsiaalseid ja majanduslikke õigusi, nende kodakondsusest sõltumata. Erandiks on poliitilised õigused, mille võrdset, kodakondsusest mittesõltuvat omamist toetab veerand eestlasi ning kodakondsusest ja rahvusest tugevasti sõltuvaks peab poliitilisi õigusi 55% eestlasi. Teistest rahvustest inimesed on absoluutses enamuses orienteeritud kodakondsusega sidumata kõigi võrdsetele õigustele.⁶

Nimetatud tulemus fikseeris üldist hoiakut, normi. See tulemus võttis teise kujud, kui respondentidelt paluti üksikasjalikumalt vastust. 2000.a küsitluses oli märgitud kuus poliitilist õigust, millest seaduste järgi viis (valimine ja kandideerimine Riigikokku ja omavalitsusse, töötamine riigiasutuses ja kuulumine erakonda) on vaid kodanike õigused ning üks – osalemisõigus kohalike omavalitsuste halduskogude valimistel, laieneb ka mittekodanikele alalistele elanikele. Andmete töötlemisel on arvestatud ka seda, et erandjuhtudel võivad riigiasutustes tähtajaliselt töötada ka mittekodanikud. Küsimuse

⁵ Will Kymlicka and Wayne Norman (1995). Return of the Citizen: A survey of the Resent Work on Citizenship Theory. In - Reiner,R, ed. *Theorizing Citizenship*. State University of New York Press, p.284.

⁶ Vt. *Integratsioon Eesti ühiskonnas. Monitooring 2000*, 35.

vorm 'Millistel Eesti elanikel peaksid Teie arvates põhimõtteliselt olema järgmised õigused?' – võimaldas saada informatsiooni kõrvutada seadustes ettenähtuga ning näha erinevate kodakondsustega eestimaalaste potentsiaalset valmisolekut aktsepteerida poliitilist võrdõiguslikkust.

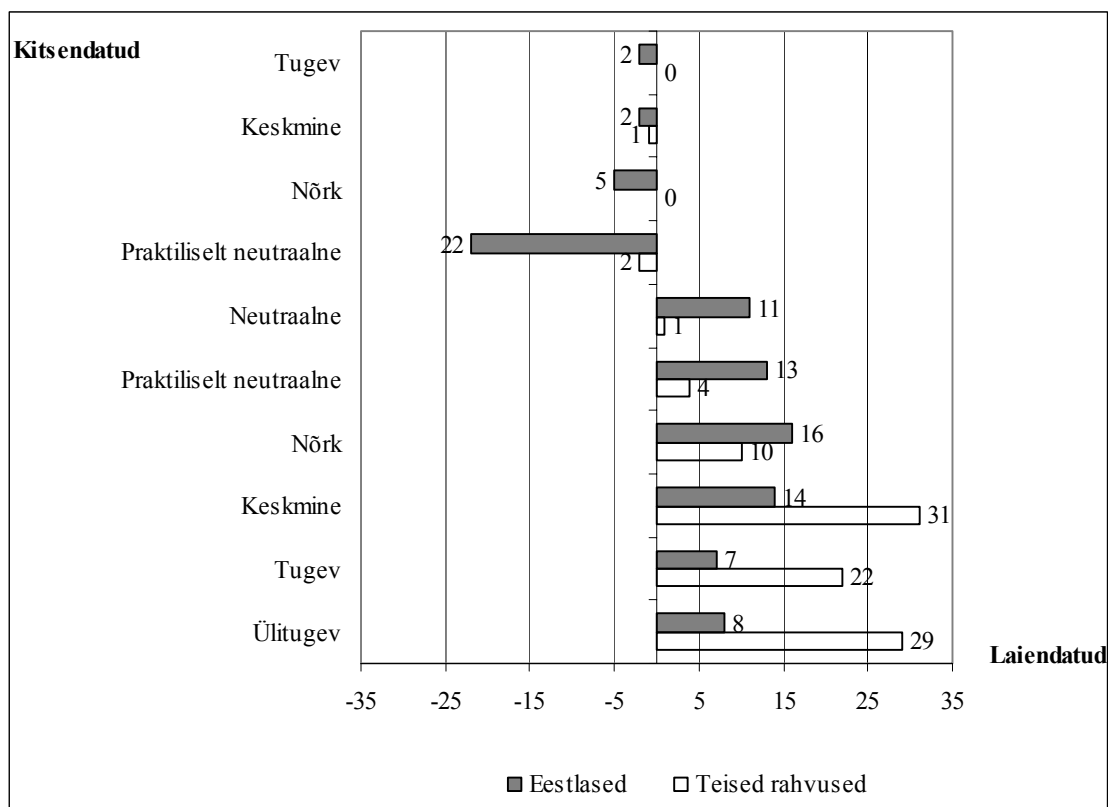
				Eestlased	Teised rahvused
Nagu seaduses ette nähtud				1	0.4
Kodanike				20	2
Kodanike,	alaliste			23	11
Kodanike,	alaliste	elanike,	kõigi	19	16
	Alaliste	elanike		8	20
	Alaliste	elanike,	kõigi	6	19
			Kõigi	6	23
Eestlaste,	kodanike,	alaliste	elanike,	4	0.3
Eestlaste,	kodanike,	alaliste	elanike	2	0.3
Eestlaste,	kodanike			5	0.2
Eestlaste				1.5	0.2
Vastamata				4.5	7.6

Näiteks "Kodanike, alaliste elanike, kõigi" tähendab, et 19% eestlastest vastustes riigiasutuses töötamise, erakonda kuulumise, Riigikogusse kandideerimise, Riigikogu valimiste, kohaliku omavalitsusse kandideerimise, kohaliku omavalitsuse valimiste kohta olid mainitud nii kodanikud, alalised elanikud, kui ka "kõik"

Joonis 6. 1. Poliitiliste õiguste hinnangud rahvuseiti, Ne=655, Nm-e =487, %

Tegemist on vastuolulise fenomeniga. Ühelt poolt eeldatakse kodakondsuse ja poliitiliste õiguste üheselt mõistetavat seotust, teisalt nähakse poliitilisi õigusi palju avaramalt kui vaid kodanike õigusi. Joonisel 1 esitatud andmed näitavad, et kodakondsusega sidumata poliitiliste õiguste 'tsoon' võiks olla eestlaste hinnangute kohaselt esindatud ligi kolmveerandi õiguste kombinatsioonide puhul.

Kuna nii eestlased kui ka teised rahvused mõistavad poliitilisi õigusi laiendatult, on poliitilise integratsiooni kontekstis oluline mõista, kuidas need 'kõrvalekalde' normist on seotud rahvussuhete alaste hoiakutega. Kõrvalekallete indeksi jaotus on toodud joonisel 6.1A.

Indeks on moodustatud loendusindeksi põhimõttel: summeeritakse kuue poliitilise õiguse erinevusi seaduses sätestatud normist. Selleks tähistati 0-väärtusega grupp, kelle hinnang kodanike ja teiste elanike poliitilistest õigustest vastab seaduses sätestatud normile; (+1) – tähistab hinnanguid, kus antud kodaniku õigust peetakse alalise elaniku õiguseks; (+2) tähistab hinnanguid, kus antud kodaniku õigust peetakse kõigi õiguseks; (+ määrgiga vastuseid liigitame inklusiivseteks, vastavaid poliitilisi õigusi laiendatuteks); (-1) tähistab hinnanguid, kus antud kodaniku õigust peetakse ainult eestlaste õiguseks; (- määrgiga vastuseid liigitame eksklusiivseiks, vastavaid poliitiliste õiguste hinnanguid kitsendatuteks). Vastavalt indeksi suurusele moodustub poliitiliste hinnangute skaala: 0- neutraalne, 1-praktiliselt neutraalne; 2-3 – nõrk; 4-5 – keskmine; 6-8 tugev; 9-11- ülitugev.

Joonis 6.1A. Poliitiliste õiguste soovitatav jaotus sõltuvalt nende laiendatud või kitsendatud tõlgendusest (indeksi jaotus),%

Kodanikuõiguste nii laiendav kui kitsendav käsitlus keskendub eestlaste puhul kehtiva 'normi' lähedasse alasse (46% indeksi 'neutraalse' ja 'praktiliselt neutraalse' väärtuse tsooni), 29% – kodanikuõiguste laiendatud, mittekodanikke sisselülitavasse 'tsooni', ning vaid alla 10% - mittekodanikke väljalülitavasse õiguste alasse. Kodakondsuse lõikes on mitte-eestlastest kodanike positsioon lähedasem mittekodanike kui eestlastest kodanike hoiakutele. Viimane asjaolu viitab suurele õiguste 'defitsiidile', mis on ühine mitte-eestlastele tervikuna, sõltumata nende kodanikustaatusesest.

Toodud jaotus näitab inimeste orienteerumist kodanikuõiguste poliitilises 'ruumis'. Seda iseloomustab suur hajuvus. Samas suur osa (39%) neist eestlastest, kes on huvitatud enda mõjule pääsemisest poliitikas, pooldab keskmisest enam ka poliitiliste õiguste

laiendamist mitte-eestlastele. Poliitikast distantseeruvad ja oma osalusega rahulolijad näevad mittekodanike poliitilist 'mängumaad' kitsamates piirides. Seega on alust järeldada, et esiteks – eestlaste aktiivsem osalus poliitikas suurendaks ühiskonna integratsiooni potentsiaali, ja teiseks – nii eestlased kui muulased tunnistavad vajadust hõlmata poliitiliste õigustega tunduvalt enam riigi elanikke kui seda eeldab praegune kodakondsuslik jaotus.

2. SUHTUMINE MITTE-EESTLASTE OSALEMISSE VÕIMU- JA VALITSEMISORGANEIS

Demokraatliku, ühe kultuurilise dominandiga rahvusriigi ühiskondliku sidususe tagamise strateegiate valikul on vajalikud pingutused, vältimaks eri kultuuridesse kuuluvate või eri keeli kõnelevate rühmade piiride ühtimist sotsiaalsete ja poliitiliste kooskondade eralduspiiridega. Selleks on vajalik järgida kahte põhimõtet: esiteks luua vajalik mentaalne keskkond kultuuripluralismi aktsepteerimiseks ja arenguks, ning teiseks – individuaalsel tasandil, ühiskonna 'horisontaalsetes' seostes ja kõigis avalikes struktuurides peab olema tagatud kõigi osalemine, ilma kultuuri/keele kooskonna piire järgimata.

Eesti rahvuspoliitilist olukorda iseloomustab see, et meil põimuvad kaks etnilise diferentseerumise tasandit - esiteks võimu hierarhiline eesti-dominantne ülesehitus ja teiseks – ühiskonna tugev etniline segmenteeritus. Esimesest tulenevalt pole vähemuste eliit oluliselt mõjutanud ei riigi ega vähemuste endi jaoks oluliste strateegiliste otsuste väljatöötamist. Poliitilises protsessis tervikuna on ta suuremal määral etendanud etniliselt/keeleliselt märgistatud oponendi ja opositsiooni, ning vähemal poliitilise partneri rolli. Seda seisundit kajastab paratamatult ka avalik arvamus, selle hulgas käesolev monitoring.

2.1. Esindatusest teoreetiliselt...

Vähemuste poliitilises elus osalemine või mitteosalemine muutub integratsiooni võtmeküsimuseks niipea, kui aktsepteeritakse ühiskonna mitmekultuurilist iseloomu. Otsuste tegemisse kaasamine on muutumas mitme Euroopa riigi vähemuspoliitika keskseks küsimuseks, kuna praktika on näidanud, et (uus)vähemuste sotsialiseerumist raskendab nende eraldatus ühiskonna üldistest asjadest. Aktiivse ja mitmel puhul ka passiivse valimisõiguse andmine uusasukaile kohalikel valimistel, kodakondsuspoliitika nähtav nihe *ius soli* printsiibi suunas jmt sammud on rajatud arvestusele, et elanikkonna etnilise koosseisu muutumisega kaasneks demokraatia kandepinna laienemine, mitte vastupidi.⁷

Pealeselle toob vähemuste kõrvalejätmine esindus- ja täitevvõimust kaasa olulised häired institutsioonide ja elanike kommunikatsioonis. Kui institutsioonid ei tee pingutusi ületamiseks enese ja klientide vahelist keele või kultuuripiiri, konserveerib see ühiskonnas olevaid eelarvamusi ja negatiivseid stereotüüpe ning lisaks sellele soodustab etnilis-sotsiaalset stratifikatsiooni. Kui vähemuste osalusvõimalusi poliitiliste otsuste

⁷ Aleinikoff, T.A. and Klusemeyer, D., eds (2002). *Citizenship Policies for an Age of Migration*. Carnegie Endowment for International Peace. Washington, D:C., p.1-5.

kujundamises ja nende täitmises välditakse, suhtub tõrjutud rühm otsustesse kui võõrastesse, mille täitmist tuleb tagada administratiivse surve abil, või, kui võimalik, püütakse nende täitmist eirata.

Vaatamata sellele, et avalikku teenistusse satutakse professionaalsete eelduste ja oskuste alusel, ei saa alahinnata teenistujate sotsiaalse tausta tähendust. Seda põhjusel, et enamus avalike teenuste tarbijaist ja nõudjaist on reeglina pärit kas riski- või üldse vähemal määral toimetulevatest rühmadest. Kui bürokraatias pole sedalaadi kliendid esindatud, on tõenäone, et võimu ja avalikkuse suhted on hierarhilised ja ühepoolsed. Etniline 'esindus' ametnike seas on eriti oluline olukorras, kus rahvus- või keelerühmade ühiskondlik staatus ja konkurentsi eeldused on mistahes põhjustel ebavõrdsed.⁸

Antud tõdemus ei tähenda, et demokraatliku ja vähemuste integratsioonile orienteeritud poliitika eeldab etnilis-kultuuriliste iseärasuste kõikehõlmavat institutsionaliseerimist. Pigem vastupidi, Eesti kui liberaalse rahvusriigi põhimõtteid järgides, peaks multikultuurilisuse arvestamine teostuma *konteksti-tundliku* poliitilise kultuuri ja avaliku sfääri toimimise reeglite kaudu. Nende normide keskne kriteerium on eri rahvustest kaaskodanike võrdse osaluse ja võrdse kohtlemise põhimõte.

... ja praegune olukord

Mitte-eestlased (isegi arvesse võttes vaid kodanikke) on alaesindatud praktiliselt kõigil võimutasandil: kohalike volikogude valijaskonnast moodustavad mitte-eestlased 30%, volikogude koosseisust 9%; Riigikogu valijaist 10 %, Riigikogu liikmeist 6 %. Valitsuse koosseisus ei olnud 10 aasta jooksul ühtegi rahvusvähemusse kuuluvat ministrit. Meie valitsusasutused, sealhulgas ka need, kelle otseseks kohustuseks on muulaskonna teenindamine, pole pidanud tarvilikuks teistest rahvustest ametnike kaasamist. (Näiteks pole haridus- ja justiitsministeeriumis ühtegi mitte-eestlasest vastutavat töötajat). Erandiks on siseministeeriumi süsteem, Tallinna politseinikest on 50 ja Narvas – 94% on mitte-eestlased.

⁸ Peters, B.G.(1989). *The Politics of Bureacracy*. University of Pittsburg, Longman NY&London, 48-53.

2.2. Kaasava liberalismi ebakindlus

Mitme uuringu põhjal on teada, et eestlased suhtuvad üldiselt tõrjuvalt muulaste osalusvõimalusse poliitilises võimuses. Käesolevas monitooringus püüdsime me katseliselt testida seda hoiakut konkreetse küsimusega.

Tabel 6.1. Vastuste jaotus (%) küsimusele: "Mitte-eestlaste osakaal Eestis on üks kolmandik rahvastikust. Kui suur peaks olema mitte-eestlaste osakaal järgmistes riigiasutustes ja –ametites?"

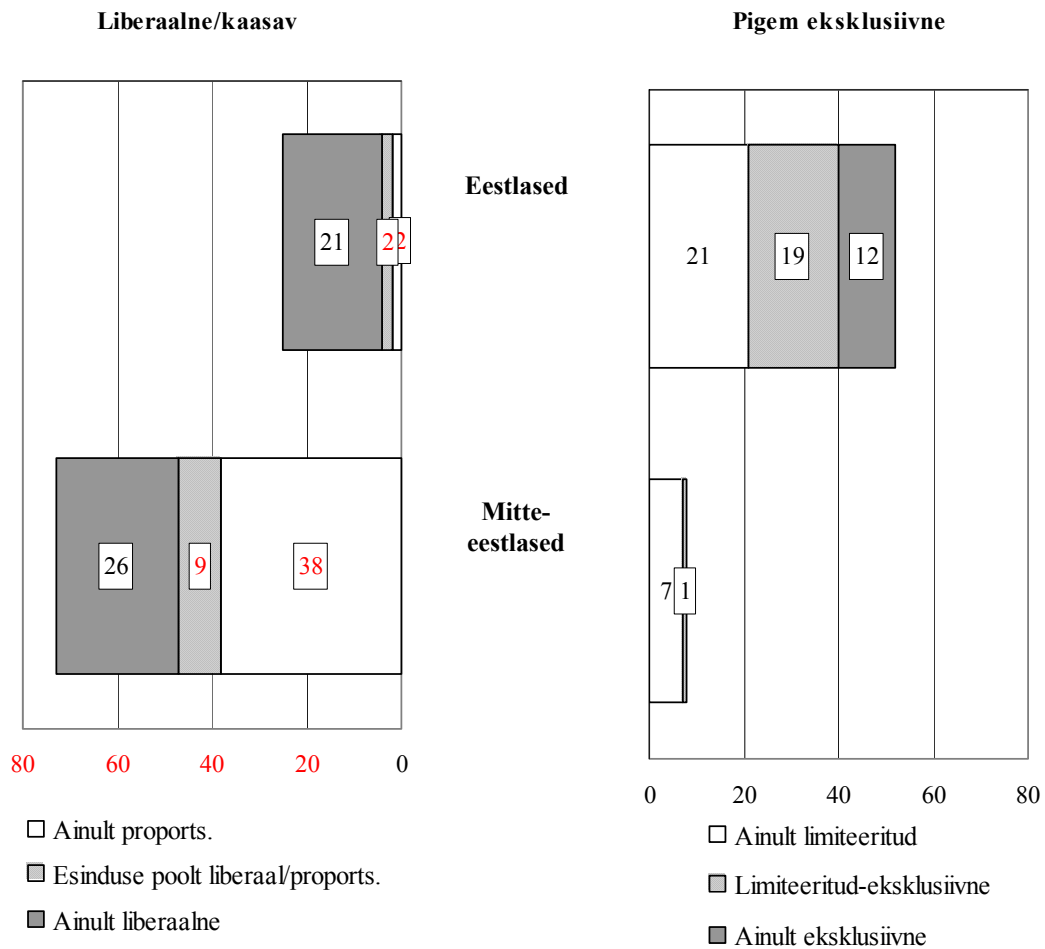
	Eestlased	Teised rahvused
Riigikogus		
- üks kolmandik ja enam	5	55
- üks neljandik	8	9
- üks kümnendik või vähem	40	6
- ei pea üldse olema	21	0
- ei peaks sõltuma mitte-eestlaste arvust	27	30
Valitsuses		
- üks kolmandik ja enam	11	49
- üks neljandik	6	10
- üks kümnendik või vähem	28	6
- ei pea üldse olema	36	1
- ei peaks sõltuma mitte-eestlaste arvust	27	34
Kohalikes omavalitsustes		
- üks kolmandik ja enam	5	52
- üks neljandik	9	9
- üks kümnendik või vähem	31	4
- ei pea üldse olema	25	1
- ei peaks sõltuma mitte-eestlaste arvust	30	34
Politseis		
- üks kolmandik ja enam	8	38
- üks neljandik	14	10
- üks kümnendik või vähem	31	6
- ei pea üldse olema	17	1
- ei peaks sõltuma mitte-eestlaste arvust	30	45
Kaitseväes		
- üks kolmandik ja enam	9	34
- üks neljandik	11	9
- üks kümnendik või vähem	26	7
- ei pea üldse olema	21	3
- ei peaks sõltuma mitte-eestlaste arvust	33	47
Riigiettevõtete juhtkonnas		
- üks kolmandik ja enam	5	37
- üks neljandik	9	9
- üks kümnendik või vähem	32	5
- ei pea üldse olema	21	1
- ei peaks sõltuma mitte-eestlaste arvust	33	48

Saadud andmete edasise analüüsi käigus on moodustatud neli respondentide tüüpi: liberaalne - ei seo osalust võimuorganeis muulaste osakaaluga rahvastikus; proportsionaalne – nõus 1/3 osakaaluga; limiteeriv – nõus 25-10% osalusega ja eksklusiivne – eitab osalusvajadust. Arvamused kogu võimusektri kohta on toodud allpool.

Tabel 6.2. Respondentide tüüpide jaotus nende suhtumise alusel mitte-eestlaste võimuse osalemisse, $N_e=662$, $N_{m-e}=342$, %

Tüüp	Poliitilises Võimuses		Jõustruktuurides		Riigiettevõtete nõukogudes		Kõrgis juhtivstruktuurides	
	E	ME	E	ME	E	ME	E	ME
Liberaalne	21	12	25	39	29	44	18	22
Liberaalne/proports.	2	9	2	6	-	-	2	21
Proports. esind.poolt	2	38	4	27	5	34	2	21
Limiteeritud osal.	21	7	27	9	35	12	12	3
Limiteeritud/eksklusiivne	19	1	10	2	-	-	20	1
Eksklusiivne	12	-	14	11	19	1	5	-
Puudub arvamus	16	12	7	6	12	9	35	27
(vastamata kõigile)	7	7					6	5
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100

Tüüpide edasine täpsustamine näitas, et nn puhtaid arvamustüüpe, eriti eestlaste seas, on suhteliselt vähe. Iseloomulik on kombinatsioon soosivast suhtumisest ühes võimuharus limiteeritud või väljalülitava hoiakuga teistes. Lisaks on tõenäoline, et 'liberaalide' hulgas võib olla inimesi, kes pole tingimata mitte-eestlaste õiglase esinduse poolt (isikuomadustest lähtuvalt), vaid kes on ükskõiksed nende kaasamise suhtes. Joonisel 2 on kujutatud nende suhtumiste jaotus, mis veelkord kinnitab kahe rahvusrühma erinevat poliitilise keskkonna tajumist.

Joonis 6.2. Küsitletute tüübid sõltuvalt suhtumisest muulaste võimuorganeis osalemisel, %

Küsitlusandmete analüüs logistilise regressiooni meetodil, (Vt. Lisa tab.L6.1.ja L6.2.), kus mudelisse on lülitatud järgmised tunnused - rahvus, kodakondsus, haridus, vanus, elukoht ja sotsiaalne positsioon - näitab, et liberaalsete hoiakute esinemise tõenäosuse kõige tugevamaks mõjutajaks on **rahvus**, seda nii hoiakutes muulaste poliitilise võimu organeis kui ka jõustruktuurides osalemise kohta (B-kordaja väärtus vastavalt -2,714 ja -1,998). Samuti on tugevaks mõjuteguriks **kodakondsus**, kusjuures suurim on liberaalse lähenemise tõenäosus nii riigivõimu kui jõustruktuuride korral kodakondsuseta isikute grupis, millele järgnevad riigivõimu juhtumil Venemaa kodanikud ja mitte-eestlastest kodanikud, jõustruktuuride korral - mitte-eestlased- kodanikud.

Tervikuna iseloomustab jõustruktuuride mitmerahvuslikkusesse suhtumist väiksem pingestatus kui poliitilise võimu puhul, mis seletub arvatavasti sellega, et mõlema rahvusrühma jaoks on prioriteetne osalus (eestlaste puhul aga monopoli säilitamine) just üldrahvuslikes riigivõimu struktuurides.

Liberaalsuse tõenäolise ressursi prognoos teiste tunnuste lõikes ei ole nii ühene. **Haridus** on oluliseks mõjutajaks suhtumise puhul riigivõimu struktuuride mitmerahvuslikku koosseisu ($B = -728$ statistiliselt olulisena - põhiharidusega rühma puhul), samas jõustruktuuride korral see tegur ei näi avaldavat märgatavat mõju. **Vanusrühmadest** on statistiliselt põhjendatud näha suurema liberaalse suhtumise kandepinnaga 30-49 aastaseid respondente, seda nii riigivõimu kui jõustruktuuride puhul. **Elukoha** diferentseeriva mõju selgitamisel eristub kindlalt Ida-Virumaa (võrreldes Tallinna ja muu Eestiga), kus liberaalsete ootuste kandepinna moodustavad peamiselt mitte-eestlased ja kodakondsusetud ($B = 1,432$). **Sotsiaalne positsioon** mõjutab antud mudelis liberaalsete hoiakute tõenäosust nõrgalt. Kummati on nähtav, et kõige nõrgem liberalismi ressurss iseloomustab madalama astme 'valgekraesid', kontoriametnikke ja teenindajaid ($B = -1,059$). Üks võimalik seletus sellele nähtusele on, et see tööturu nišš on eestlastele 'kitsam', kuna siin võivad muulased veel edukalt konkureerida.

Eestlased:

Liberaalsete hoiakute potentsiaal on keskmisest suurem Ida-Virumaal, kõrgharidusega ja 30-45 aastaste grupis; väiksem - põhi- ja madalama haridustasemega eestlaste ning eriti madalamate 'valgekraede' ja ka töötute ning mittetöötavate seas.

Teised rahvused:

Statistiliselt olulise tegurina liberaalsete hoiakute potentsiaali hindamisel eristub elukoha tegur, so. – elamine Ida-Virumaal.

Poliitilised hoiakud ja väärtusorientatsioonid on suhteliselt iseseisev fenomen, ning nagu see on nähtav eelnevast analüüsist, seletuvad nad vaid osaliselt isiku sotsiaalse positsiooni ja teiste grupikuuluvuse tunnustega. Kuivõrd nende hoiakute peamiseks diferentseerivaks teguriks osutus eelneva analüüsi põhjal *rahvus*, siis keskendub meie edasine uurimine muulasi kaasavate ja väljalülitavate hoiakute seostele eestlaste üldisemate rahvuslike hoiakutega.

2.3. Poliitilise kaasamise orientatsioonide ja rahvusliku tolerantsi seosed

Monitooringu andmeist on järgnevas käsitluseks valitud eestlaste üldist muulastesse suhtumist kirjeldavad tunnused. Ülesanne on leida liberaalse/kaasava ja väljalülitava orientatsiooni seost nii nende hoiakutega, mis on lähemalt seotud riigivõimuga kui ka nendega, mis eeldatavalt kuuluvad poliitiliselt neutraalse(ma)te hulka.

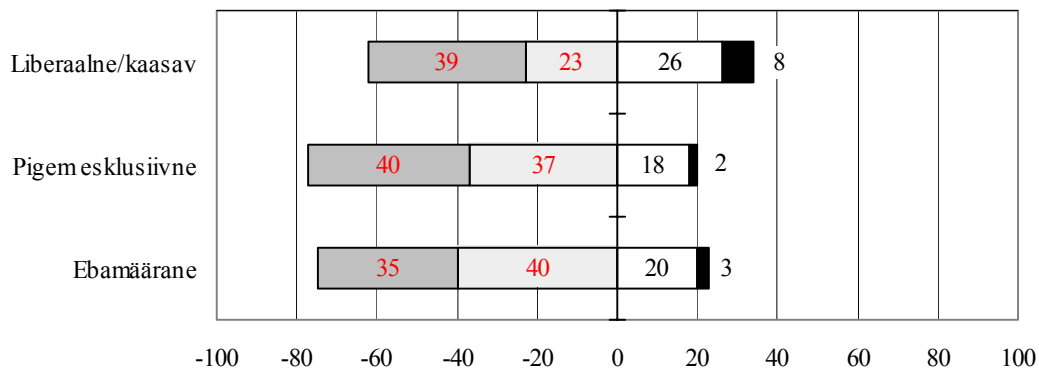
Tabel 6.3. Arvamus Riigikokku ja kohalikesse volikogudesse kandideeriiaile keeletsensuse kaotamise kohta (eestlased, N=502) %.

Suhtumine	Tüüp	
	Liberaalne/Kaasav	Pigem eksklusiivne
- täielik toetus	9	1
- osaline toetus	17	20
- ei toeta	64	75
- raske öelda	10	4

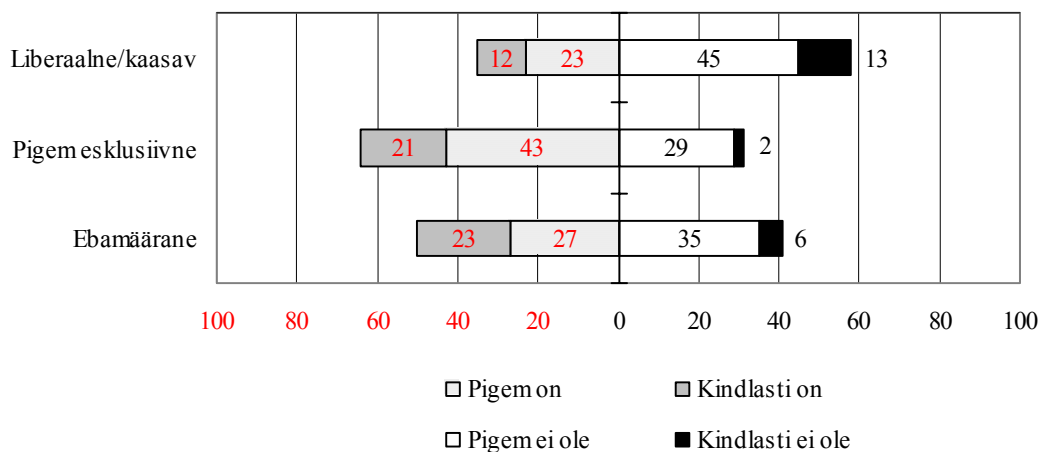
Antud küsimus on suuresti olupoliitiline. Pealeselle on (vähemalt ajakirjanduses avaldatu põhjal) alust oletada, et suur osa eestlasi ja venelasi peab seda seadusmuudatust võrdseks kahe riigikeele kehtestamisega või vähemalt sammuga selles suunas. Tegelikult on tegemist ainult kandideerimise ja valimise eeltsensuse kaotamisega, milline põhimõte kuulub 'võrdsete ja vabade' valimiste vältimatusse õiguslikku normistikku. Eelnevast nähtub, et liberaalsed ja inklusiivsed orientatsioonid mõjutavad mõnel määral suhtumist esindusvõimu 'ähvardavasse' kakskeelsusesse, kuid viitavad samas sellele, et mõlemapoolne, nii eestlaste kui venekeelsete, puudulik keeleline vastutulek teineteisele ja dialoogi ning kokkuleppe puudumine võivad tõsiselt pärssida demokraatlikku osalust.

Vähemuspoliitika alases retoorikas kasutatakse sageli 'rahvusliku ohu' fraseoloogiat, sidudes seda kord ajaloolise ülekohtuga, kord muulaste suure arvuga, eesti keele mittevaldamise või konkurentsiga. Ohustatud rahvuse psühholoogiline sündroom käibib selles retoorikas omamoodi imperatiivina, mis ei vaja põhjendamist ega argumente.

... Eesti rahvuse säilimisele

... Eesti riigi arengule

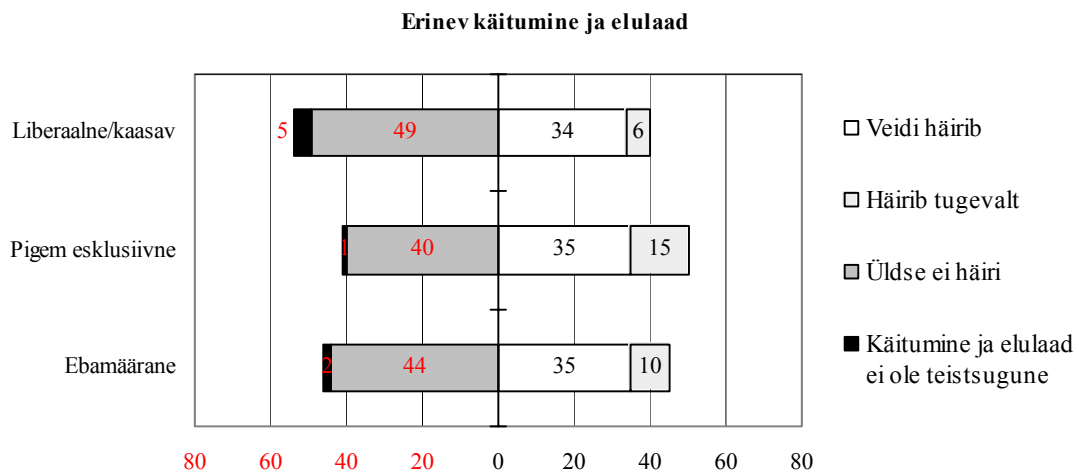
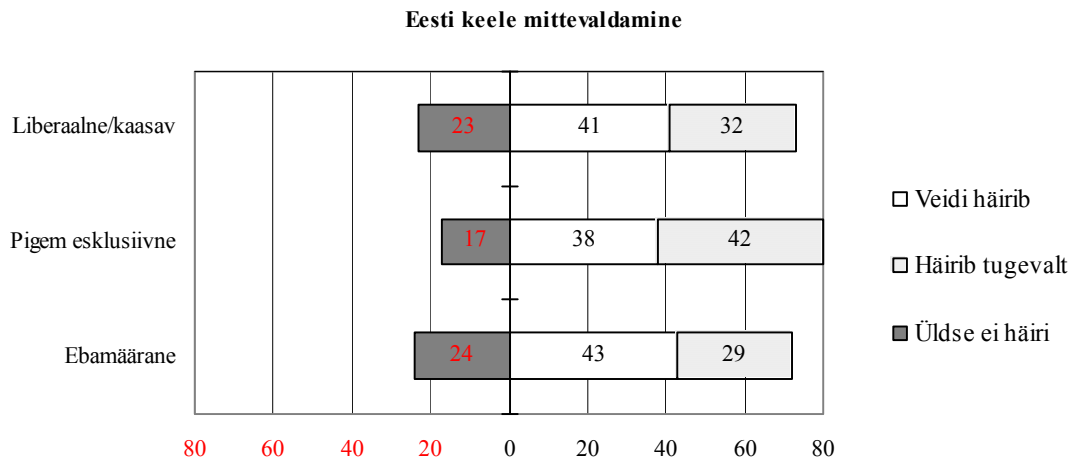

Joonis 6.3. Suhtumine mitte-eestlaste osalemise võimu- ja jõustruktuurides sõltuvalt vastusest küsimusele: „Kas suure hulga mitte-eestlaste elamine Eestis on ohuks“. Eestlased, %.

Eeltoodu annab alust mitmeks järelduseks. Esiteks, leiab kinnitust, et rahvusliku ohu müüt on eestlaste eneseteadvuse üldiseks fooniks, mis meie käsitluse kontekstis esineb keskmisest tunduvalt nõrgemini muulasi poliitikasse kaasava hoiaku puhul. Teiseks, ja vast kõige olulisemaks järelduseks on see, et etniline ja riigi-identiteet on suures osas **konkureerivad** identiteedi elemendid. See on nähtav kõigi hoiakutüüpide juures, mis annab aluse tõdemuseks, et kaasava demokraatia, osaluse ja laiemalt vähemuspoliitika probleeme on võimalik (tarvilikkusest kõnelemata) käsitleda mitte etnotsentristlikus vaid sotsiaalses diskursuses. Ja lõpuks, üldisemat laadi eitavad rahvuslikud hoiakud ei välista ratsionaalseid valikuid ka tugevasti ideologiseeritud 'rahvusriigi' mõiste korral (nagu kodakondsuse poliitikaski⁹). Kuigi kolmandik muulaste poliitikasse kaasamise pooldajaist näevad muulaste suures osakaalus ka ohtu, on tüüpiline, et sellega kaasneb valmisolek poliitilise integratsiooni soodustamiseks. See tähendab, integratsiooni toetajaid ei pea tingimata otsima "ohtu mittetajujate" ridades. Ilmselt õige taktika ei pruugi seisneda ohtude puudumise rõhutamises, vaid see peaks keskenduma poliitilise integratsiooni positiivsetele momentidele, mis lõpptulemusena suurendavad nii riigi julgeolekut kui avardavad demokraatliku arengu perspektiivi. Teisisõnu, suurendavad, mitte ei vähenda eestlaste eksistentsi väljavaateid kaasaegse euroopaliku rahvusena.

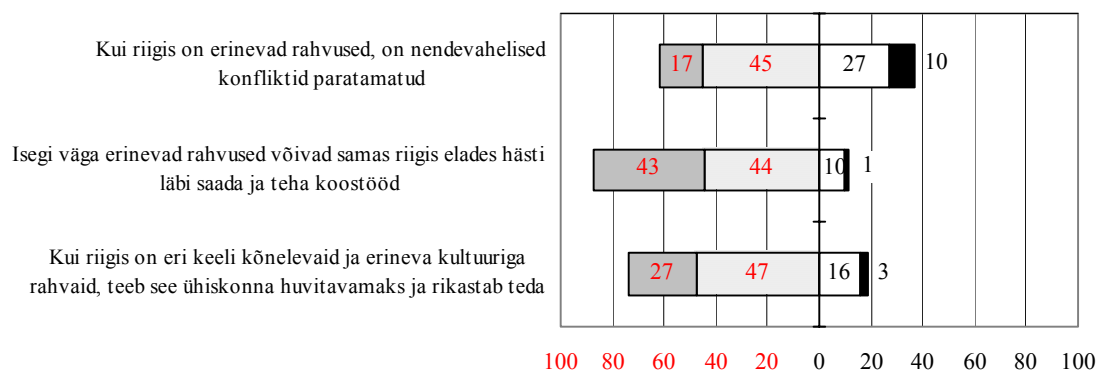
Küsitlusandmed kinnitavad, et **etniline distants** jääb olulisel määral mõjutama eestlaste valmisolekut poliitiliseks integratsiooniks. Samas on nähtav, et väljalülitavad orientatsioonid on tugevamad võimulähedastel aladel ja nõrgenevad nende kaugenedes poliitikast ja võimust. See tendents on nähtav järgnevatest andmetest (joonised 6.4 ja 6.5).

⁹ Vt. *Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000*, 33-34.

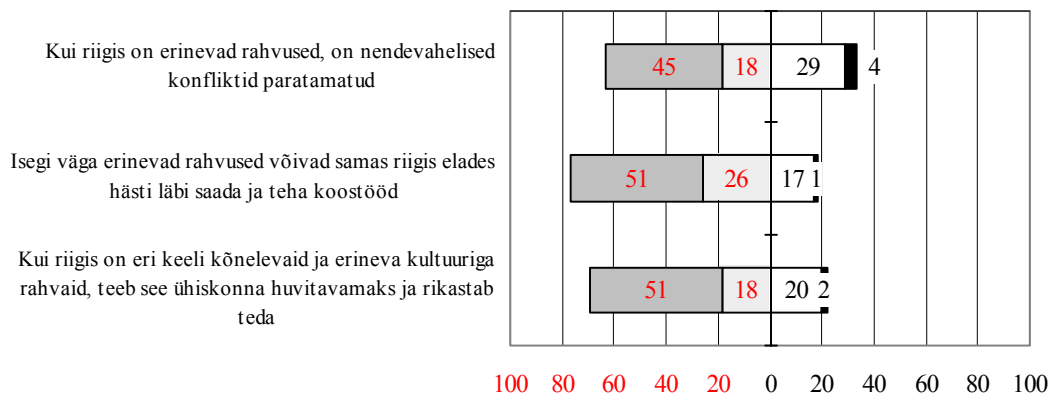

Joonis 6.4. Suhtumine mitte-eestlaste osalemisse võimu- ja jõustruktuurides sõltuvalt häiritusest nende eesti keele mittevaldamise ja erineva käitumise ja elulaadi tõttu. Eestlased, %

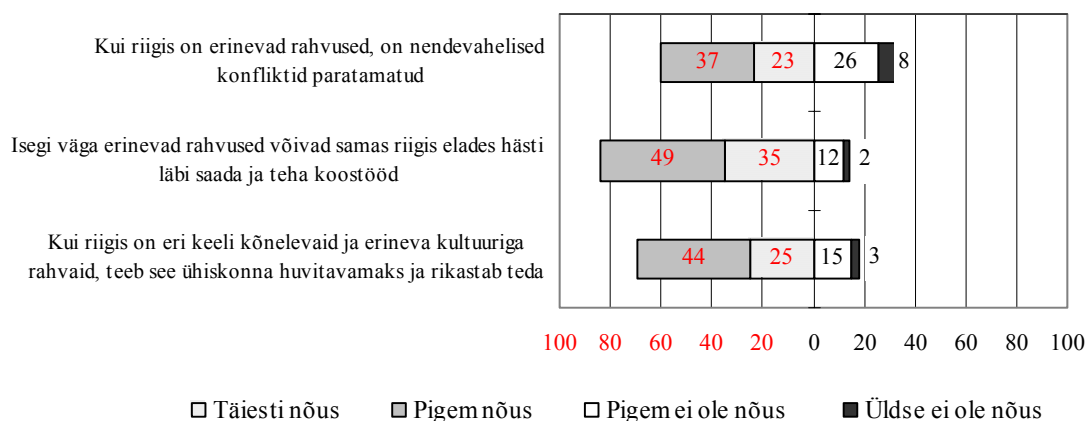
Liberaalne/kaasav

Pigem eksklusiivne

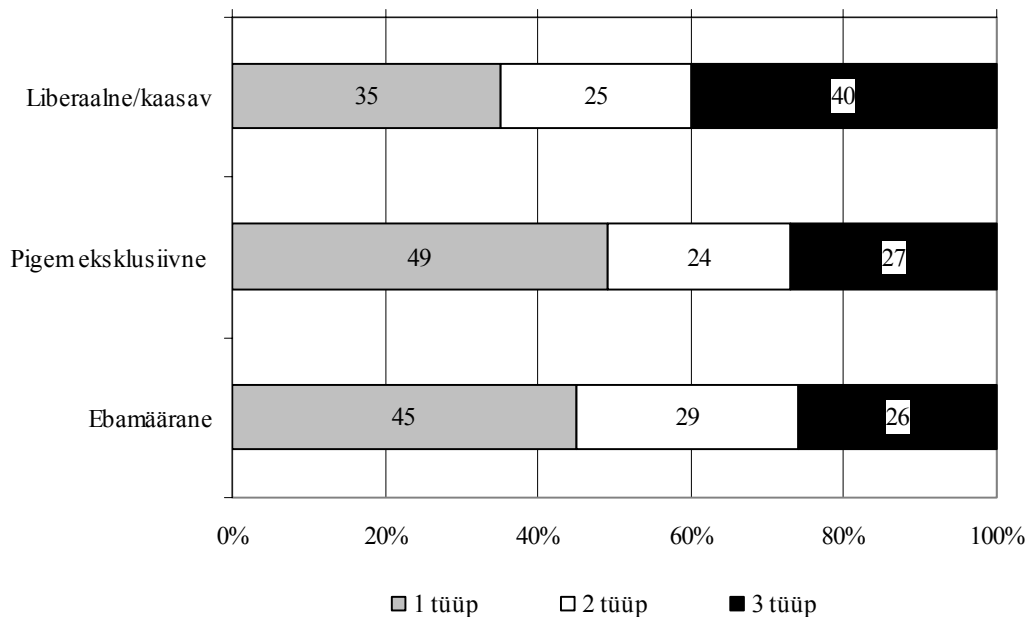

Ebamäärane

Joonis 6.5. Suhtumine mitte-eestlaste osalemissse võimustruktuurides sõltuvalt multi-kultuurilisuse hinnanguist. Eestlased, %

Taas leiab kinnitust, et eesti keele mittevaldamine on see, mis püstitab eestlastepoolse nii tegeliku kui ka sümbolise tõkke muulaste teele võimu juurde. Samas on nähtav, et liberaalsete hoiakute järgijad on valmis kohanema keelebarjääriga, eeldatavalt, nagu eespool näidatud, üldühiskondlikke huve eelistades. Tuginedes uuringuandmeile saab väita, et liberaalsed poliitilised hoiakud on seotud samuti keskmisest suurema tolerantsusega erineva käitumise ja elulaadi suhtes. See on eriti nähtav siis, kui kõrvutada hoiakuid võimu jagamise suhtes subjektiivse etnilise distantiga, mida käesolevas uuringus mõõdeti valmiduse kaudu elada ja töötada/õppida koos teiste rahvustega.

1.tüüp – eksklusiivne, suhtub võrdselt eitavalt elama- ja tööleasumisse kohta, kus on palju mitte-eestlasi

2.tüüp – pragmaatiline, väldiks elamaasumist mitte-eesti linna/valda, osaliselt soostuks elama mitte-eestlastest naabritega ja nõus koos töötama/õppima

3.tüüp – avatud nii mitmerahvusliku elu-, kui töökoha suhtes.

Joonis 6.6. Suhtumine mitte-eestlaste osalemisse võimu- ja jõustruktuurides sõltuvaltvalmidusest asuma elama või töötama mitmerahvuslikku keskkonda. Eestlased, %

JÄRELDUSED:

1. Sarnaselt 2000.a monitooringu andmeile on eestlaste ja teiste rahvuste nägemus poliitilise osaluse integratiivsest funktsioonist kardinaalselt erinev; muulaste puhul on absoluutses ülekaalus liberaalse ja õiglase (proportsionaalse) esindatuse ja osaluse ootused; kõrgeimad on kollektiivse esindatuse ootused seotud Riigikogu ja kohalike omavaltsustega, samuti valitsusega.
 2. Eestlaste hoiakud on enam diferentseeritud nii võimu eri tasandite ja institutsioonide lõikes kui ka liberaalsuse – eksklusiivsuse skaalal. Olulisemad tulemused:
 - 1/5 eestlasi on valmis pooldama muulaste osalemist võimustruktuurides kas liberaalsel või proportsionaalse esindatuse põhimõttel, sealhulgas ¼ küsitletuist pooldab osalemist poliitilises võimuses, 30% jõustruktuurides ja 1/3 on nõus jagama muulastega ka majanduslikku võimu nimetatud põhimõtteil.
 - Muulaste osalemise suurimaid piiranguid eelistavad eestlased enim neis valdkondades, kus langetatakse kogu ühiskonna käekäiku mõjutavaid otsuseid (eriti valitsuse tasandil), seega seal, kus teoreetiliste ettekujutuste kohaselt peaks funktsioneerima integratsiooniprotsessi üldise keskkonna ja ‘ühishüve’ või ‘tugeva ühisosa’ arendamise institutsionaalne võrgustik.
 - Uuring kinnitab, et suhtumist mitte-eestlaste osalemisse võimu- ja jõustruktuurides mõjutavad oluliselt etnilised hoiakud. Suurem etniline tolerant ja avatus ning valmidus ületada keelebarjääri on enam omane ka liberalismile poliitilises vallas. Samas pole see seos ühene, ning vähemuste poliitilise osaluse toetajaid võib leida samuti nende seas, kes on etniliselt eksklusiivsed. Ja vastupidi, mitte-eestlaste kaasamist pooldavate seas on arvestatav hulk neid, kes teistes rahvussuhete valdkondades on suletud või ebatolerantsed.
 - Eestlaste hinnangutes äratub tähelepanu suur respondentide osakaal, kes pooldavad muulaste võimustruktuurides osalemise limiteerimist ühe neljandiku ja ühe kümnendiku vahemikus (ligi pooled parlamendi, ja 40% teiste struktuuride puhul, vt tabel 6. 1). Ühelt poolt annab see tunnistust sellest, et eestlaskonnas on kasvamas arusaam muulaste jätkuva juhtimisest eemalhoidmise ebaotstarbekusest. Muulaste ‘limiteeritud’ kaasamise pooldajate suur hulk (üle 40%) võimaldab poliitilise dialoogi algatamist antud küsimuses, muidugi tingimusel, et selleks on poliitiline tahe. Teisalt viitavad saadud tulemused kas usaldamatusele muulastest kaaskodanike suhtes, või miks mitte ka egoismile ja rahvuskorporatiivsete huvide eelistamisele. Eelnev analüüs (vt. joonis 6.2) viitab pigem teisele võimalusele, kuna muulaste osalemise limiteerimine kombineerub küllalt ulatuslikult muulasi võimust välistava hoiakuga.
-

Eelnenud andmete valguses tõstatub ka üks üldisem teoreetiline probleem. See puudutab Eesti vähemuspoliitika “mudeli” defineerimist ja edasise arengu prognoosimist. Sõltumata sellest, kas Eesti rahvuspoliitilist arengut analüüsitakse ‘etnilise demokraatia’ (G.Smith 1996, P.Järve 2000), ‘multikultuurilise demokraatia’ (R.Vetik, 2002) või ‘etnilise kontrolli’ (V.Pettai & K.Hallik 2002) kontseptsioonist lähtuvalt, tunnistatakse *a priori*, et tegemist on tasakaalustamata etnopolitiilise süsteemiga.¹⁰ Selles on nähtud nii demokraatlikku arengut pärssivat (A.Stepan 1994) kui ka vähemuste diskrimineerimist võimaldavat (A.Semjonov 2002) toimet. “Mitte-eestlaste praegusel poliitiliselt tõrjutud seisundil on suur ühiskonda destabiliseeriv võime,” märgib R.Ruutsoo.¹¹ Küsimus on niisiis selles, millist arengustrateegiat ja massilist poliitilist kogemust reflekteerib avalik arvamus? Kas (nõrgalt või tugevalt) institutsionaliseeritud multikultuurilist või liberaalset demokraatiat, või siiski eestlaste ühepoolset poliitilist domineerimist tagavat võimukorraldust?

3. RIIK JA VÕIM

3.1. Erinevate valitsuskordade eelistused (2000, 2002).

Eesti kodanike ja teiste rahvusrühmade kohanemine poliitiliste muutustega pole olnud sünkroonne. Eestlaste jaoks on riigi taasiseseisvumine mitte ainult positiivne vaid ka oodatud, ja mis peasi, õiglane ajalooline pööre. Eesti uusvähemuste jaoks tõi riigi iseseisvumine kaasa seniste õiguste piiramise, tugeva ilmajäetuse ja ühiskonnast välistatuse teadvustamise. Ebakindlus ja tuleviku määramatus pidid paratamatult kajastuma ka üldisemates poliitilistes hoiakutes ja suhtumises riiki ning selle valitsemisse. Järgnev analüüs peab näitama, kas on alust eeldada, et ‘hea kodaniku’ kategooria ei lange täielikult kokku kodaniku juriidilise staatusega? Küsimus on, kas samastumine riigiga, osalusvalmidus ja vastutus Eesti hea käekäigu eest on tingimata ainult ‘täiskodanike’ atribuut, või on sellel ka laiem kandepind?

Me lähtume eeldusest, et respondendid vastasid antud küsimusele teadmata täpselt, mida tähendavad parlamentaarse ja presidentaalse vabariigi, samuti autoritarismi teoreetilised mudelid. Kummati võimaldavad saadud tulemused hinnata üldisemaid poliitilisi orientatsioone

Järgneva analüüsi ülesanne on selgitada, mil määral erinevad eestlaste ja teiste rahvuste ning kodanike ja mittekodanike hinnangud ja eelistused erinevatele valitsemiskordadele.

Mõlemal korral paluti teha valik praeguse valitsemiskorra, presidendivõimu suurendamise ja Riigikogu võimu vähendamise, jõustruktuuride osatähtsuse suurendamise ja endisele korrale tagasipöördumise vahel.

¹⁰ Ruutsoo, R. (1998). Riiklus, õiguskultuur, integratsioon – *Eesti inimarengu aruanne*, 45.

Tabel 6.4. Suhtumine valitsuskordadesse 2000. ja 2002.a kodakondsuse järgi (%)

Kodakondasus	Praegune kord		Presidendivõimu suurendamine		Karmim kord		Sotsialistlik kord	
	'00	'02	'00	'02	'00	'02	'00	'02
E/EV kodanik	44	48	51	57	36	26	5	4
ME/EV kodanik	41	41	31	58	31	31	13	13
Kodakondsuseta	27	37	22	57	32	30	29	16
Venemaa kodanik	28	37	31	55	29	29	38	37
Kokku	39	45	42	57	33	27	13	9

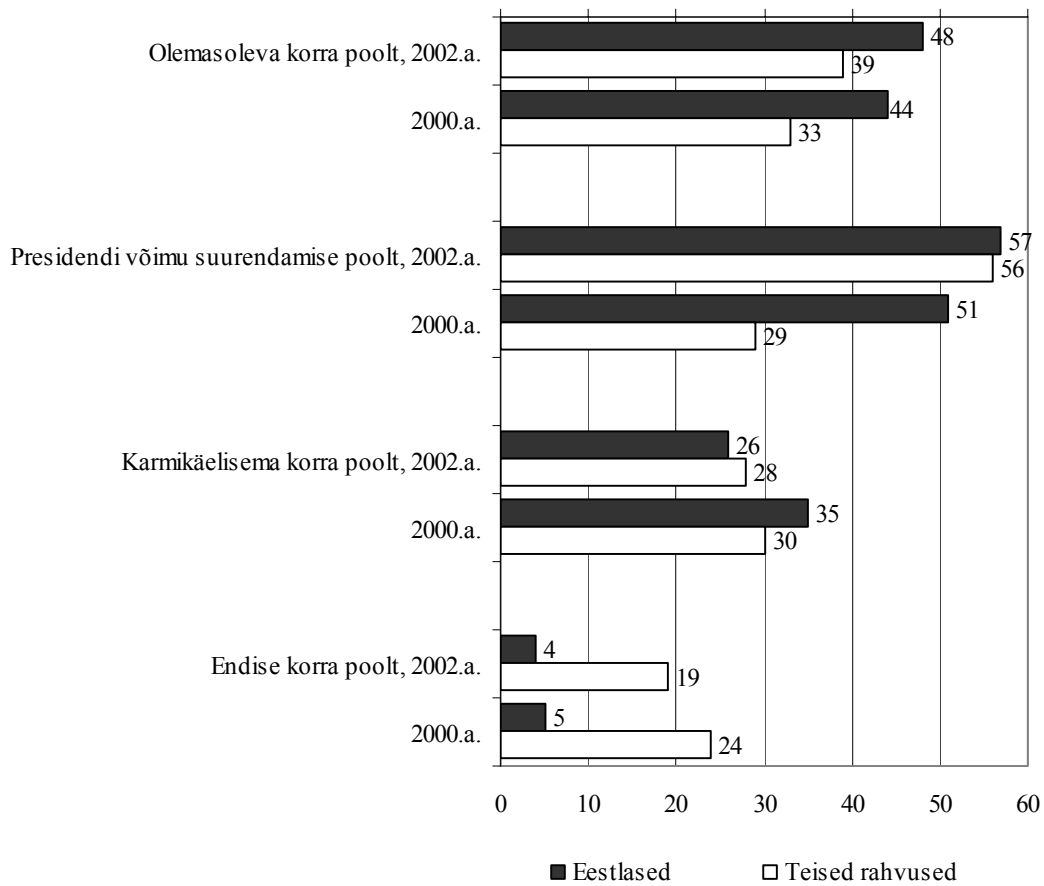
Võrreldes eelmise küsitlusega on märgatavalt vähem neid, kes ei suuda end määratleda makropoliitilises keskkonnas. Kõige suurem nihe iseloomustab kodakondsuseta inimesi (2000.a ei osanud teha neist valikut tervelt veerand), kes nüüd määratlevad end praktiliselt sarnaselt eestlaste ja kodanikega. Märgatavalt on vähenenud kodakondsuseta inimeste seas endise korra pooldajate osa.

Nii praeguse valitsemiskorraga rahulolijad kui ka sellesse kriitiliselt või eitavalt suhtujad võivad lähtuda sootuks erinevatest ja poliitikasse vähe puutuvatest motiividest. Kummati äratav tähelepanu ühiskonna valmisolek isikukesksemate ja “korda” tagavate valitsemisviiside toetamiseks, kuigi ‘karmikäelise’ valitsemise pooldajaid on kahe aasta sees vähemaks jäänud. On ilmne, et neid üldisi hinnanguid mõjutab tegelik poliitiline situatsioon (2002.a küsitlus toimus pärast uue presidendi ja valitsuskabineti ametisseastumist). Nii ‘praeguse valitsemiskorra’ kui presidendivõimu toetuse suurenemine võib olla tingitud neist sündmustest.

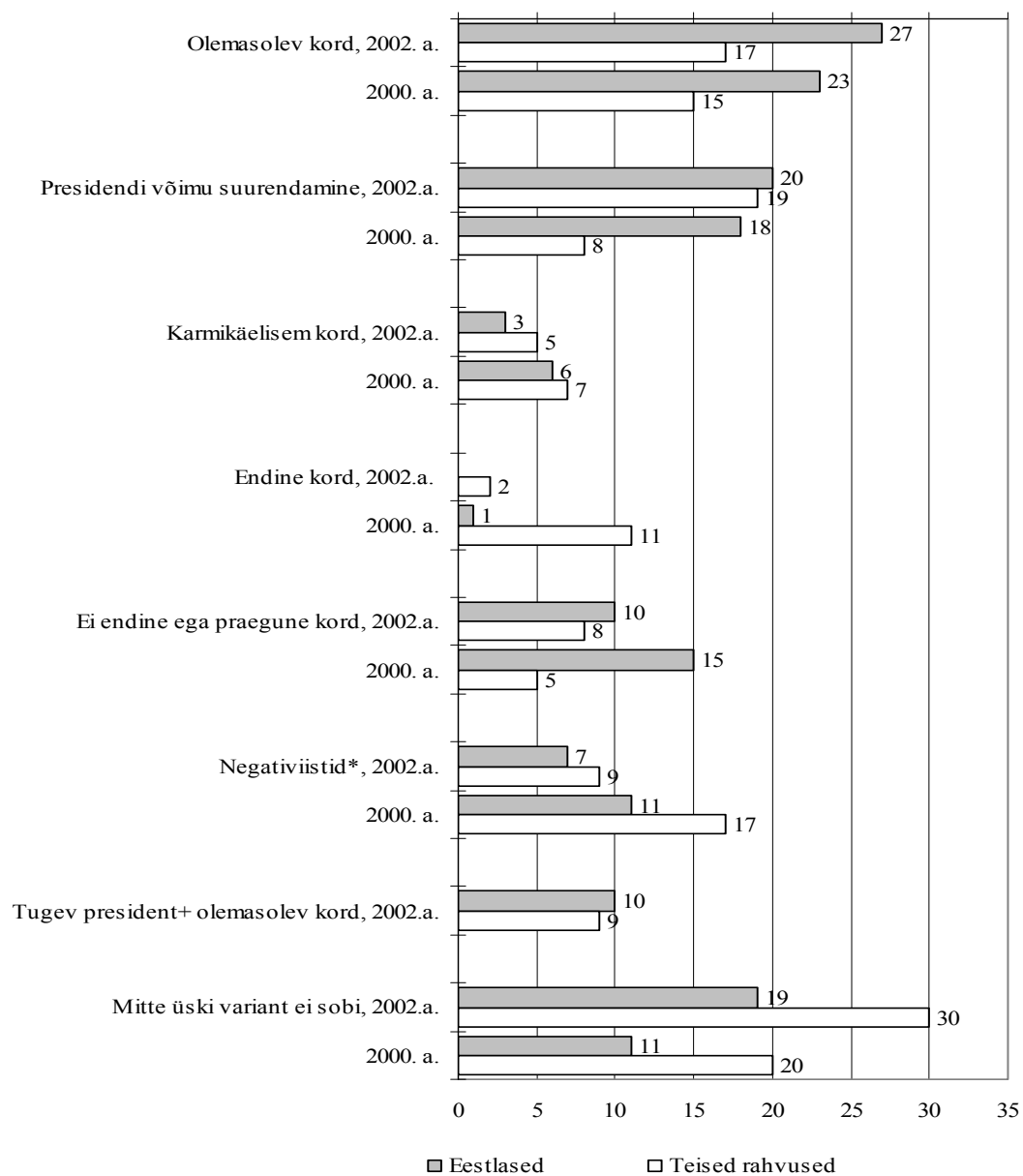
Praegusele võimukorraldusele alternatiivsed valikud on hajuvad nii eri kodakonduste kui ka režiimide lõikes. 2000.a monitooringu andmete analüüs näitas (Vt. joonis 6.7):

- Presidendivõimu laiendamise toetajaid oli enim praegust valitsemiskorda aktsepteerivate Eesti kodanike seas (14%); kodakondsusetute seas kombineerub presidendivõimu laiendamise toetus ‘karmikäelise’ ja endise valitsuskorraga. Võib eeldada, et tegemist on selle rühma üldise ebakindluse kajastusega, mis loomuldasa otsib tuge kas konkreetselt identifitseeritavast võimukandjast või juba tuttavast korraldusest.
- ‘Korra’ ja ‘karmi käe’ ihalus ei tähenda, nagu tihti väidetakse, endise sotsialistliku võimukorra eelistamist. Nii Eesti kodanike kui kodakondsuseta isikute hinnanguis on tugevama korra eelistus seotud nii olemasoleva valitsemisviisi kui ka presidendivõimu laiendamise aktsepteerimisega.
- - ‘Vana’ korra sündroom on eelkõige mittekodanike (2002 andmeil peamiselt Venemaa kodanike) probleem. Kuid mitte niisugusel määral, et see kallutaks poliitiliste eelistuste jõujooni ühiskonnale ohtlikku tasakaalutusse. Nagu eelnevatelgi juhtudel, ei esinda nn sotsialistliku korra pooldajad mingit kindlapiirilist gruppi, vaid selle eelistajaid on nii nende seas, kes on rahul olemasoleva korraga kui ka nende hulgas, kes on presidendivõimu laiendamise ja suurema ‘korra’ poolt. Praegu on raske öelda, on see kodakondsusetuse põhjus või tagajärg. Tõenäoliselt mõlemad.

- Eelnenud võimutüüpide loetelu ei ammenda kõiki võimalikke valikuid. Suur osa respondentidest, veerand eestlastest ja ligi 40% mitte-eestlastest määratlesid oma suhtumise valitsemiskorda –‘üheski pole midagi head’ ja ‘ükski variant ei sobi’ (Vt. joonis 6.8).

Joonis 6.7. Valitsemiskorra hinnangud rahvuste järgi 2000 ja 2002.a.a., %

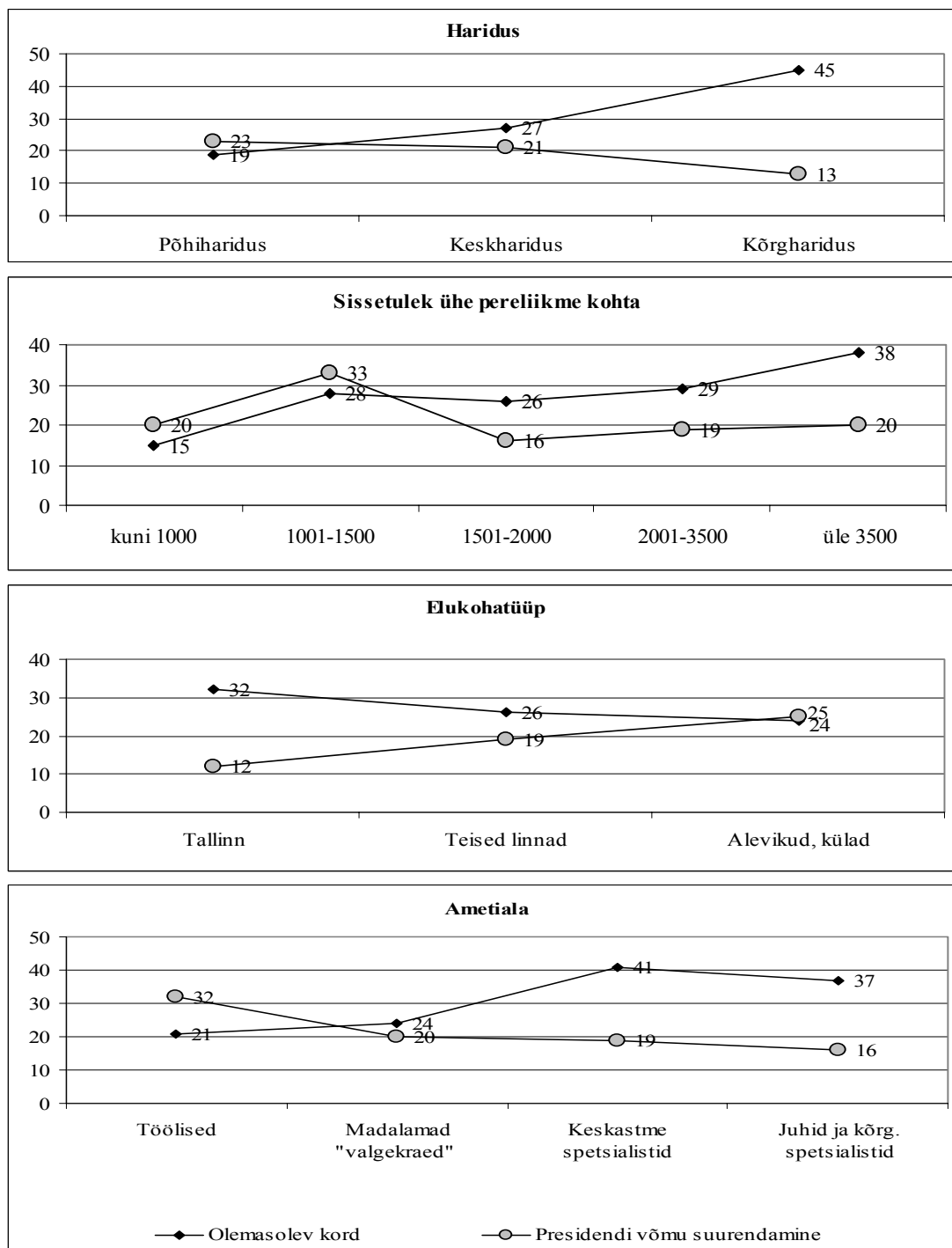

* Ei ole sellist korda, millesse suhtuks positiivselt (kui siiski - siis "ei tea").

** Eelistatakse just nimetatud korda.

Joonis 6.8. Valitsemiskorra eelistused rahvuste järgi 2000 ja 2002.aa., %**

Uuringu tulemused näitavad, et 'karmi käe' ja endise korra pooldajad on Eesti poliitilisel maastikul marginaalsed rühmad, ning nende eeldatav mõju riigi poliitikale vähene. Praegusi arenguid arvestades keskendub võimueelistuste valik presidendi volituste suurendamise ja parlamentaarse võimukorralduse vahele. Rahvussuhete kontekstis pole tähtsusetu asjaolu, et presidendivõimu suurendamist toetavad enam vanemaalised (45-74 aastased) eestlased, samuti need sotsiaalsed rühmad, kelle hoiakud muulaste integreerimise suhtes on konservatiivsemad (Vt. joonis 6.9).

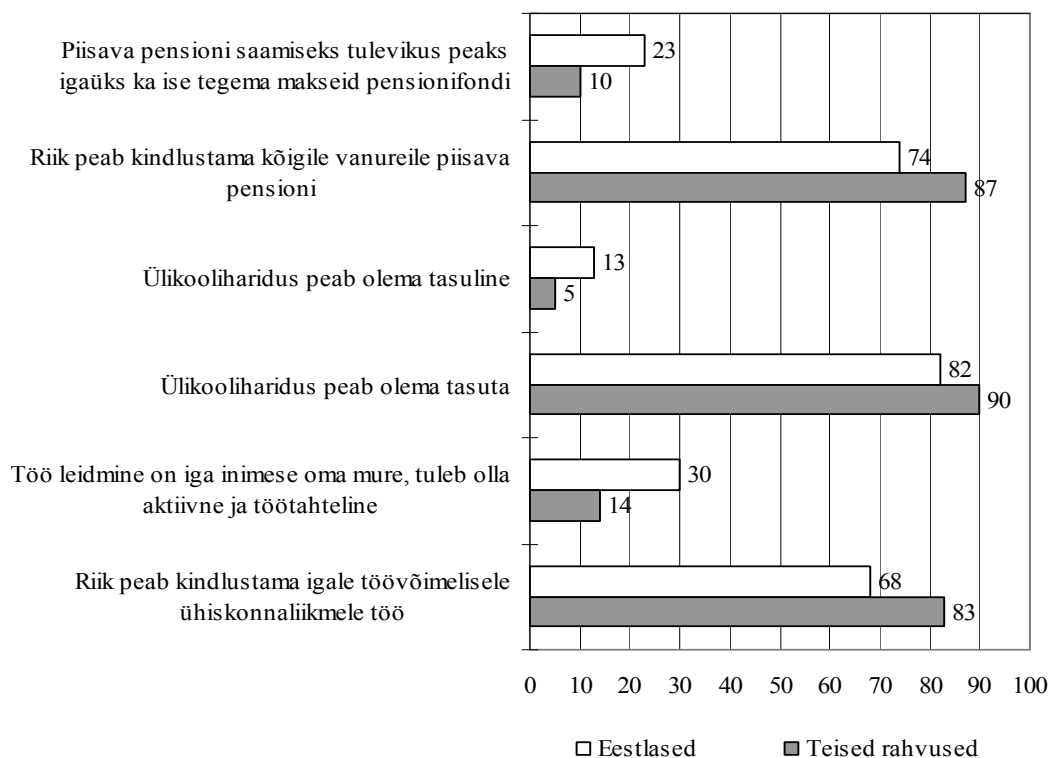

Joonis 6.9. Praeguse valitsemiskorra ja presidendi võimu suurendamise pooldajate karakteristikud. Eestlased, %

Praeguse poliitilise korra madala hinnangu põhjusi võib olla palju. Samas pole ka alust saanud andmeid tõlgendada usaldamatusena *parlamentaarse riigikorra* vastu. Pigem on tegemist sellega, et 'praegune valitsemiskord' ei toimi piisavalt efektiivselt ning on tavakodanikule raskesti juurdepääsetav. Rahulolematust ei tekita parlamentaarne demokraatia kui niisugune vaid see, kuidas ta konkreetses olukorras toimib.

3.2. Riik ja isik. Kes mille eest vastutab?

Poliitilise integratsiooni oluliseks mõjuriks on ühiskonnaliikmete suhtumine riiki kui ühiste hüvede tagajasse. Monitooringu küsitlus näitab, et muulased peavad riigi ülesandeid sotsiaalsete hüvede tagajana märksa suuremaks kui eestlased. 50% eestlasi ja 70% teisi rahvusi peab töö garanteerimist, pensionikindlustust ja tasuta kõrghariduse andmist ainuüksi riigi kohustuseks.

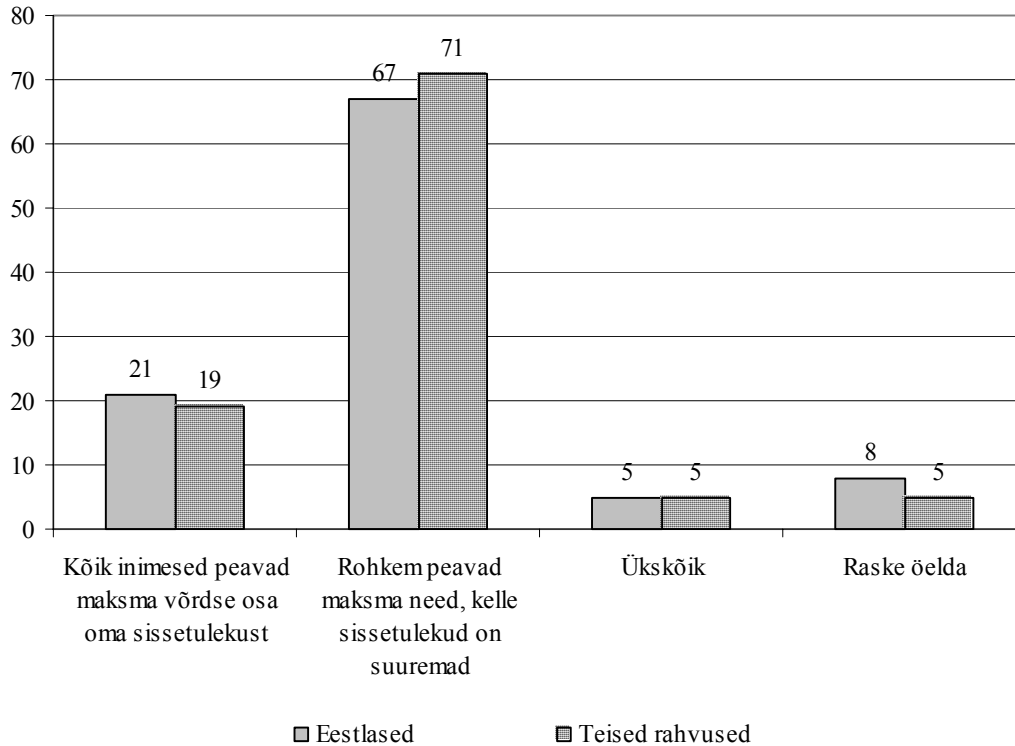

Joonis 6.10. Riigi ja isiku kohustused, %

Suhtumise alusel valitsuskordadesse on nähtav tendents, et presidendivõimu suurendamise pooldajad, nii eestlased kui teised rahvused, on 'riigikesksemad' ja eelistavad riigi kohustusi neis valdkondades enam kui rahulolijad olemasoleva e. parlamentaarse valitsemiskorraga. Seda eriti tööturu regulatsioonis. Töökoha riigipoolse garanteerimise toetajaid on presidendivõimu pooldavate eestlaste hulgas 35% ja muulaste seas 23% võrra enam kui parlamentaarse korra toetajate grupis. Ainult riigipensioni pooldajaid eestlasi on selles grupis 37% võrra enam.

Mis puutub Eestis ajuti elavalt diskuteeritavasse maksupoliitikasse, siis on meie uuringu andmeil mõlema rühma hoiak võrdselt 'sotsiaaldemokraatlik'. Nii eestlased kui teised pooldavad ülekaalukalt (vt. joonis 6.11.) astmelist tulumaksu. Samas on ühine seegi, et niisugust maksupoliitika muutust toetaksid vähem nn 'keskmikud' (kuusissetulekuga pereliikme kohta 2001-3500 krooni), kuna selle grupi heaolu väheneks märgatavalt. Sotsiaalsed grupid on oma suhtumises maksupoliitikasse märksa enam diferentseeritud

kui rahvused. Nii eesti kui vene töölised eelistavad astmelist tulumaksu proportsionaalsele 4-3 korda enam, keskastme töötajad – 2-3 korda ja juhtidest pooled on olemasoleva korra ja pooled astmelise maksu poolt. Hariduse järgi on suurim erinevus põhiharidusega ja kõrgharidusega eestlaste vahel, muulaste maksupoliitika eelistusi haridus ei mõjuta ning need on kogu valimi keskmise tasemel.

Joonis 6.11. Vastuste jaotus küsimusele: "Millist maksustamist Te Eestis pooldate?", %

Riiki ei pea ei eestlased ega muulased 'halvaks peremeheks', kuigi eestlased pooldavad muulastest keskmiselt enam eraomandust või era- ja ühisomanduse segavorme. Osaliselt seletub see konkreetse elulise kogemuse erinevusega. Muulased töötavad enamuses suurettevõtteis ja majanduse baasharudes, mis on olnud ja on jätkuvalt kas riigi omanduses või riigi kontrolli all. Mõneti üllatav on eestlaste tagasihoidlik toetus "puhtale" eraomandusele, isegi maa puhul eelistatakse enam segaomandust.¹²

Eestlaste eelistused omanduse küsimuses, olles põhilises osas sarnased mitte-eestlaste omadega, on siiski mõnevõrra enam diferentseeritud. Sealhulgas on see diferents seotud ka suhtumisega võimukorraldusse. Presidendivõimu suurendamise pooldajate seas on võrreldes praeguse korra toetajatega rohkem neid, kes eelistavad eraomandusele riigi- ja munitsipaalomandust: - suurettevõtete puhul ligi kaks korda, elektri jaamade puhul 22%, raudtee puhul 33%, sadamate puhul 43%, haiglate ja koolide puhul 25% võrra. See "vasakpoolsus" on ilmselt indikaator, mis näitab muret ühiskonna üldise käekäigu pärast ja viitab rahulolematusele üliliberaalse majanduskorraga.

¹² Need hoiakud näivad olevat küllalt püsivad, ning muuseas, ei erine oluliselt 1994.a uuringu tulemustest. Vt. *Elutingimused Eestis 1994.aasta lõpul*. ESA & Eesti Sotsiaalmajandusliku Analüüsi Instituut. Tallinn, Hansar, 1995, 160-162.

Kokkuvõtteks

Demokraatia areng ja poliitilise võimu stabiilsus sõltub suurel määral sellest, kas rahvas peab olemasolevat võimu legitiimseks ja kas annab talle oma moraalse toetuse. Eelnev üldiste poliitiliste hoiakute analüüs näitab, et enamuse eestlasi ja teisi rahvusi määratleb end üldjoontes sarnaselt makropoliitilises keskkonnas. Samas on suur osa eestimaalastest (veerand küsitletud eestlasi ja kaks viiendikku teisi rahvusi) poliitikast ja võimust võõrandunud niisugusel määral, et igasugune poliitika kutsub esile vaid negatiivse reaktsiooni. Taoline negatiivne distantseerumine riigist ja võimust ei soodusta mistahes pluralistliku ühiskonna integreerumist, kuna ta piirab ühiste poliitiliste koordinaatide kujunemist. Võimude ja rahva vahelise lõhe põhjustele on sotsiaalteadlased ammendavalt viidanud ("kahe Eesti" sündroom). Mitte-eestlaste nii ulatuslikku negativismi on alust tõlgendada kui subjektiivset kinnitust selle ühiskonnaosa väljalülitatuse kohta riigi poliitilisest elust. Postmodernismile apelleerivad seisukohad 'mida vähem riiki, seda parem' ei leia meie uuringu andmeil kinnitust. 'Vähem riiki' kompenseerib arenenud demokraatiates tugev kodanikuühiskond, mida Eestis pole piisavalt ei eestlastel ega eriti muulastel. See seletab mõlema rahvusühikotsiaalmajanduslike hoiakute riigikesksust. Meie uuringu oluline järeldus on samuti, et eestimaalased väärtustavad kõrgelt sotsiaalset võrdsust. Kui ebavõrdsust teadvustatakse rahvusliku ebavõrdsusena (mida meie uuring näitab), on see konfliktiohtlik ja ühiskonda destabiliseeriv.

4. ERAKONNAD JA ENESEMÄÄRATLUS POLIITILISEL MAASTIKUL

Eesti üldisema poliitilise arengu ja vähemuste integratsiooni kontekstis on oluline teada, kuidas inimesed teadvustavad oma võimalusi poliitilises süsteemis, milliseid institutsioone usaldatakse ja milliseid mitte. Uuringutulemused näitavad, et enamuse eestlasi kui teisi rahvusi reeglina ei näe erakondades oma huvisid väljendavaid organisatsioone (kokku küsiti arvamust 11 erakonna kohta). Monitooringu andmeil :

-
- 37 % eestlasi ja 31 % mitte-eestlasi oskas identifitseerida erakondi, kes esindavad 'nende-taoliste' inimeste huvisid;
 - mitte-eestlaste orienteerumist parteilisel 'maastikul' iseloomustab eestlastest suurem distantseerumine poliitikast, sealjuures "tundis ära" oma huvisid esindava erakonna vaid iga neljas Eesti kodanik ja 29% kodakondsuseta isikuist;
 - erakondade valik on reeglina marginaalne, huvide esindajaina nimetatakse mitut erinevat erakonda; kõige enam on ühe erakonna järjekindlaid pooldajaid meie uuringu andmeil Keskerakonnal (6% eesti ja 10% muulastest respondentidest).
-

Tabel 6.5. Erakondade tuntus ja hinnang, kuivõrd nad esindavad “teiesuguste inimeste huvisid”, %

	Kõik parteid*			5 suuremat parteid**		4 vene parteid	
	Kõik	Eestla- sed	Teised rahvused	Eestla- sed	Teised rahvused	Eestla- sed	Teised rahvused
(Nimekirjas) oli erakondi, mida ei tundnud, ka mõne tuttava erakonna puhul ei osanud seisukohta avaldada	12	14	9	3	4	6	4
(Nimekirjas) oli erakondi, mida ei tundnud, kõigi tuttavate erakondade kohta oskas seisukohta avaldada	23	17	35	7	28	21	29
Kõik (nimekirjas mainitud) erakonnad olid tuttavad, kuid mõne kohta ei osanud seisukohta avaldada	30	32	26	31	27	29	25
Kõik erakonnad olid tuttavad ja kõigi kohta oskas arvamust avaldada	35	37	31	59	41	44	42
Oli ka erakond(i), mida pidas oma huvide kaitsjaks	46	51	37	48	29	8	19
Oli ainult üks erakond, mida pidas oma huvide kaitsjaks	19	21	16	22	20	6	9

Märkus: * Nimekirjas 11 erakonda. ** Isamaaliit, Keskerakond, Mõõdukad, Rahvaliid ja Reformierakond.

Toodud andmeist nähtub, et muulased orienteeruvad eestlastest tunduvalt nõrgemini parteipoliitilises keskkonnas, sealhulgas eriti viimasel ajal poliitikas võtmepositsioonil olnud erakondades. Loomuldas nähakse neis ka tunduvalt vähem oma huvide esindajaid. See on õieti ootuspärane tulemus, ning ta kajastab adekvaatselt tõsiasja, et muulased on olnud poliitika objektiks ja mitte selle aktiivseteks osalisteks. Samas äratub tähelepanu, et ligi 30% mitte-eestlastest peab oma huvide esindajaiks suuremaid eesti taustaga erakondi, mis on ligi 50% suurem vene taustaga erakondade potentsiaalsest toetusest. (See tulemus on kooskõlas 2000.a monitooringu andmetega, mille kohaselt 57% küsitletud eestlasi ja 61% teisi rahvusi pooldab mitmerahvusliku koosseisuga erakondi, viiendik pooldab rahvuslikke erakondi ning üks viiendik on selle suhtes ükskõiksed).

Analüüsidest seost erakondadesse suhtumise ja muulaste võimuse osalemise toetuse vahel, torkab silma arvamuste suur hajuvus ja ka teatud 'ebaloogilisus', kus teadaolevalt liberaalsete erakondade toetus kombineerub rahvusliku eksklusiivsusega. Üldine on aga see, et parteiline orientatsioon ei mõjuta suhet muulaste võimuorganeisse kaasamist pooldavate ja vastustavate vahel. Nii esimeste kui teiste osa kõigis eesti taustaga erakondades on 'tasakaalus' (näiteks Keskerakonna toetajate seas pooldab muulaste kaasamist 29% ja selle vastu on 26%, Mõõdukate puhul vastavalt 19% ja 17% jne). Mõnevõrra eristuvad Keskerakonna, Mõõdukate, Reformierakonna ja Rahvaliidu

toetajad, kes (klasteranalüüsi põhjal) pooldavad teistega võrreldes enam muulaste kaasamist jõustruktuuridesse.

Uuringu tulemusel selgunud rahvuspoliitiliste hoiakute ambivalentsus on ilmne märk sellest, et eesti taustaga erakonnad pole avalikult deklareerinud oma suhtumist vähemuspoliitika praegustesse probleemidesse ning etnilise teguri surve poliitilisele kultuurile on jätkuvalt tugev.

5. SUBJEKTIIVNE VALMISOLEK POLIITIKAS OSALEMISEKS

Eelnev analüüs näitas, et poliitiline keskkond ja institutsioonid ei soosi praegu rahvusrühmade võrdväärset osalemist riigi poliitilises elus. Jääb vastata veel küsimusele, milline on eestlaste ja teiste rahvuste subjektiivne valmisolek osalemiseks poliitilises elus? Seda probleemi analüüsin kahe parameetri alusel: huvitatus poliitikast (Eestis, Läänes, Venemaal) ja poliitikas osalemise valmidus.

5.1. Huvi poliitika vastu...

...näitab mingil määral “ühendumissoovi avaliku eluga”¹³. Huvi poliitika vastu ei pruugi olla tingitud soovist selles ise osaleda, küll aga olla teadlik seal toimuvast ja määratleda end poliitika suhtes. Huvitatus avalikust elust võimaldab adekvaatse(ma)lt hinnata poliitilisi sündmusi ja tegijaid, ning peaks eelduste kohaselt aitama mõista kaaskodanike huvisid.

Monitooringu andmeil on Eesti ühiskond üldiselt poliitikahuviline. Vaid 1/5 küsitletuist ei ole huvitatud poliitilistest arengutest ei Eestis, Läänes ega Venemaal. Detailsem analüüs näitab, et *rahvus ei ole* peamine, mille järgi eristub huvi poliitika vastu. Peamisteks diferentseerivateks teguriteks on haridus, vanus ja sugu, millised mõjutavad kõige enam kogu elanikkonna poliitilise informatsiooni jälgimist, rahvusest sõltumata. Poliitilisest teabest on kõige vähem huvitatud 15-19 aastased, kuid see huvi pole palju suurem ka kuni 49-aastaste seas. Poliitikas toimuvast on enim huvitatud küpses eas (vanemad kui 50 aastased) respondendid, neid iseloomustab võrdselt kõrge huvi nii kodu- kui välismaal toimuva vastu. Poliitilise informatsiooni tarbimine on suurel määral sotsiaalse staatuse atribuut, ning uuringu kohaselt on poliitikast enam huvitatud mõlema rahvusrühma kõrgharidusega ja kõrgema sotsiaalse staatusega inimesed. Sealjuures Eesti poliitikast huvitatus ‘jaotub’ sotsiaalselt ühtlasemalt, suurimad erinevused on juhtide ja tööliste infohuvis. Venemaa poliitilised arengud huvitavad kõige rohkem juhte ja tippspetsialiste.

Rahvuste järgi on eestlaste poliitikahuvide prioriteet Eestis ja Läänes toimuv, sealjuures 1/3 eestlaste jaoks (15-19astaste noorte puhul 57%) ei paku enam huvi Venemaal toimuv. Muulaste poliitikahuvi keskmiselt on samuti Eestis toimuv, kuid samavõrd ollakse huvitatud Venemaa poliitilistest arengutest ning veidi vähem läänest. Ligi 30% muulasnoortest (25-19) pole ühestki poliitikast huvitatud, sealjuures 25-29 aastased noored on kaks korda vähem kui muulaskond keskmiselt huvitatud Venemaal toimuvast.

¹³ Galston (1991), tsiteeritud Will Kymlicka and Wayne Norman (1995). Return of the Citizen... p.221.

Ootuspäraselt mõjutab keelte valdamine ka poliitikahuvi. Analüüsitud teguritest on arvestatava mõjuga samuti muulaste sünnipäritolu, mis on nähtav Venemaal sündinute suuremas huvis seal toimuvate arengute vastu. Keskmiselt on Eesti-venelaste meediatarbimise 'ruum' võrreldes eestlastega tugevasti 'kaldu' Venemaa suunas, kuid see ei vastandu täielikult Eesti päritolu teabele. Mõlemaid informuume seob vene keel, suuremat ühendavat rolli etendab Eesti venekeelsete ajalehtede lugemine ja raadio ning telesaadete jälgimine. Empiirilised andmed lasevad järeldada, et Eesti ühises informuumis, sealhulgas ka selle eestikeelses osas peaks olema piisav Venemaa-aineline nišš, mis aitaks eestlastel paremini mõista venekeelsete infotarbijate orientatsioone.

5.2. Poliitikas osalemise tahe.

Kõik ei saa totaalselt osaleda poliitikas ega tahtagi seda. See on normaalne, sest tänapäeval on palju teisi võimalusi end teostada, ja kaugeltki kõik pole aldid võtma enda kanda uusi kohustusi. On samuti loomulik, et paljud ei pea end pädevaks olla poliitikas aktiivselt tegev. Kuid samas on küsitav, kui ulatuslik apoliitilisus on ühiskonna jaoks 'optimaalne'? Samuti ei tohiks olla kaugeltki ükskõik, mispärast inimesed keeravad poliitikale selja.

Kahe küsitluse tulemuste analüüs näitab, et elanike valmisolek ise aktiivselt sekkuda poliitikasse on kriitiliselt madal. Vaid iga kaheksas küsitletu tahaks, et tema seisukohad pääseksid poliitikas enam mõjule, ja vaid 8% (eelmise küsitluse 12% asemel) on rahul oma osalusega poliitilises elus. Domineerivaks hoiakuks on *distantseerumine* a'la – 'see on minust targemate asi' – ¼ küsitletuist, 'tavalise inimese arvamust nagunii ei arvestata' – arvab 1/5, 'saadakse ka ilma minuta hakkama' – 1/8 (nn passiivsed distantseerujad); 1/5 võib määratleda aktiivseteks poliitikast eemalehoidjateks kuna 'see on üks ebaaus mäng'.

Rahvusesti need hinnangud ei erine märkimisväärselt ja nad pole muutunud ka võrreldes eelmise küsitlusega.

Vanusgruppide lõikes äratub tähelepanu, et pooled 40-49 aastastest eestlastest distantseeruvad poliitikast kahel põhjusel – peetakse end ebapädevaks ja selle tõttu, et poliitika on ebaaus. 70 % kuni 50 aastastest muulastest peab oma poliitikast distantseerumise põhjuseks poliitika ebaeetilisust.

Oma osalusega poliitilises elus rahulolijad ja need, kes soovivad oma mõju suurendamist poliitikas võib määratleda 'aktivistidena'. Sellesse rühma kuulub küsitluse andmeil ligikaudu viiendik (22%) küsitletud eestlastest ja 15% mitte-eestlastest. Muulaste kaasamise võimuorganeisse suhtuvad 'aktivistid' märksa liberaalsemalt kui poliitikast distantseerujad. Selles rühmas on mitte-eestlaste kaasamise vastustajaid rohkem kui pooldajaid 1,4 korda, samas passiivsete distantseerujate rühmas on see näitaja 2,3 ja aktiivsete distantseerujate seas 2,6 korda.

JÄRELDUSI

Kümme aastat tagasi langetatud poliitiliste otsuste ja neist lähtunud restitutsioonilise kodakondsuse seaduse üks eesmärk oli nõukogudeaegsete uusasukate ilmajätmine otsustusõigusest riigi arengu sõlmküsimumste üle. Mitme analüütiku hinnangul kiirendas eestlaste poliitiline konsolideerimine rahvuslikul alusel ja poliitilise võimu monopol üleminekuperioodi radikaalsete reformide läbiviimist ja tagas nendeks tarviliku poliitilise stabiilsuse.¹⁴ Mitme teguri koostoimel on see strateegia siiani toiminud ilma oluliste muutusteta ning muulaste poliitilist osalust reguleeriv seaduslik keskkond on tänaseni jäänud üldjoontes samaks. Siit tulenevalt põrkub Riikliku Integratsiooniprogrammi mitme ülesande realiseerimine tõsistele vastuoludele püstitatud eesmärkide ja poliitilist integratsiooni tagavate institutsiooniliste vahendite vahel. Antud vastuolu peegeldub ka avalikus arvamuses, mida monitooringud uurivad. Käesolevas artiklis on analüüsitud, kuidas eestlased ja vähemuste esindajad määratlevad end riigi ja poliitilise keskkonna suhtes tervikuna, lähtudes eeldusest, et taoline üldine enesemääratlus on oluline poliitilise arengu komponent.

Mitte-eestlaste senine marginaalne seisund ja tõrjutus poliitilisest võimust peegeldub esiteks eestlastest suuremas võõrandumises riigist ja teiseks – õiguste 'defitsiidi' üleüldises tunnetamises. Siit tulenevalt on iseloomulik kõrgendatud ootused olla võrdselt koheldud kõigis ühiskonnaelu sfäärides ning esindatud poliitilises võimuses.

Eestlaste - monopoolne seisund poliitilises võimuses ei anna meie uuringu andmeil alust kinnitada, et just see asjaolu oleks märgatavalt (võrreldes mitte-eestlastega) tugevdanud demokraatlikke ja liberaalseid väärtushoiakuid. Suhtumises valitsemisviisidesse ja madalas valmisolekus osaleda poliitikas ning apoliitilisuse motiivides on rahvusrühmad piisavalt sarnased, et kõnelda poliitilise kultuuri ühisest osast. Põhimõtteliselt ühesugune on ka eestlaste ja muulaste nägemus riigi sotsiaalmajanduslikest funktsioonidest ning riigi ülesandeist sotsiaalsete hüvede garanteerimisel.

Eestlased ja teised rahvused ei erine oluliselt oma hinnanguis riigi ja demokraatia toimimisele. Seda iseloomustab kõrge kriitilisus ja rahulolematuus poliitikaga, samas mõlema rahvusrühma alternatiivsed valikud ei välista üksteist (välja arvatud Venemaa kodanikest äärerühma lähiajaloo erinevast hinnangust sõltuvad hoiakud). Olemasolevat riigikorda võib enim destabiliseerida mõlema rahvuskooskonna võõrandumine riigist.

Üldine järeldus on samuti, et nii eestlaste kui mitte-eestlaste aktiivsem osalus poliitikas suurendab ühiskonna integratsiooni potentsiaali. Monitooringu andmed kinnitavad, et suur osa eestlasi tunnistab vajadust hõlmata poliitiliste õigustega tunduvalt enam riigi elanikke kui seda eeldab praegune kodakondsuslik jaotus.

14. Steen, A. (ed). (1997). *Ethnicity and Politics in Estonia, Latvia and Lithuania*. Research Report, 02/97. Oslo: University of Oslo: 2,3. Smith, G. et al. (1998). *Nation- Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 95. Lauristin, M. & Vihalemm, P., eds. (1997). *Return to the Western World*. Tartu University Press: 99-112.

Samas on eestlaste ja teiste rahvuste nägemus poliitilise osaluse integratiivsest rollist kardinaalselt erinev, kuigi eestlased ei välista muulaste osalust poliitikas täielikult. Eestlaskonnas on kasvamas arusaam muulaste jätkuva juhtimisest eemalhoidmise ebaotstarbekusest. Muulaste võimuorganeisse kaasamise pooldajate suur hulk kas liberaalse, proportsionaalse või (peamiselt) 'limiteeritud' esinduse põhimõttel võimaldab poliitilise tahte olemaolu korral astuda samme selleks, et ühiskonna multikultuurilisus kujuneks ka demokraatliku riigikorralduse elemendiks.

Uuring kinnitab, et suhtumist mitte-eestlaste osalemisse võimu- ja jõustruktuurides mõjutavad oluliselt etnilised hoiakud. Suurem etniline tolerants ja avatus ning valmidus ületada keelebarjääri on enam omane liberalismile poliitilises vallas. Eestlaste poliitilised ja etnilis-kultuurilised hoiakud muulaste suhtes ilmnesid meie uuringus osaliselt konkureerivate identiteedi elementidena. See kinnitab kasvavat vajadust ja võimalust keskenduda integratsiooni poliitikas ühiskonna sidusust tugevdavatele sotsiaalsedele komponentidele.

Tabel L. 6.1. Liberaalseid vaateid mõjutavad tegurid (B-kordaja väärtused)

	Muulaste osalus võimuorganeis		Muulaste osalus jõustruktuurides	
	Eestlased	Mitte-eestlased	Eestlased	Mitte-eestlased
Haridus¹⁵				
Põhiharidus ja vähem	-0,88**	-0,13	-0,51*	0,48
Keskharidus	-0,17	-0,44	-0,11	0,64
Elukoht¹⁶				
Tallinn	0,13	0,56	0,46**	0,45
Ida-Viirumaa	1,36***	1,80***	1,24***	1,72***
Vanus¹⁷				
15-29	0,05	0,45	0,08	0,27
30-49	0,22	0,54	0,35	0,50
Sotsiaalne staatus¹⁸				
Töölised	-0,39	-0,79	-0,54*	-6,39
Madalamad valgekraed	-1,49***	-0,43	-1,56***	-6,29
Keskastmetspetsialistid	-0,40	-0,19	-0,37	-6,03
Töötud	-0,78	6,40	-0,83*	-5,58
Mitte-aktiivsed	-0,60	-0,67	-0,51*	-6,87

*** oluline tasemel $p < 0,01$ ** oluline tasemel $0,01 \leq p < 0,05$ * oluline tasemel $0,05 \leq p < 0,15$ ¹⁵ Referentgrupp: kõrgharidus¹⁶ Referentgrupp: teised linnad ja maa¹⁷ Referentgrupp: 50-74 aastased¹⁸ Referentgrupp: juhid ja tippspetsialistid

Tabel L. 6.2. Liberaalseid vaateid mõjutavad tegurid (B-kordaja väärtused)

	Muulaste osalus võimuorganeis	Muulaste osalus jõustruktuurides
Rahvus ja kodakondsus¹⁹		
Mitte-eestlane, Eesti kodanik	2,36***	1,99***
Mitte-eestlane, kodakondsuseta	3,58***	2,28***
Mitte-eestlane, Vene kodanik	2,76***	1,70***
Mitte-eestlane, muu riigi kodanik	2,58**	1,14
Haridus²⁰		
Põhiharidus ja vähem	-0,73**	-0,31
Keskharidus	-0,23	0,05
Elukoht²¹		
Tallinn	0,23	0,45**
Ida-Viirumaa	1,46***	1,43***
Vanus²²		
15-29	0,13	0,08
30-49	0,29	0,36*
Sotsiaalne staatus²³		
Töölised	-0,54	-0,70**
Madalamad valgekraed	-1,29***	-1,51***
Keskastmespetsialistid	-0,38	-0,48
Töötud	-0,57	-0,78*
Mitte-aktiivsed	-0,64*	-0,79**

*** oluline tasemel $p < 0,01$

** oluline tasemel $0,01 \leq p < 0,05$

* oluline tasemel $0,05 \leq p < 0,10$

¹⁹ Referentgrupp: eestlane

²⁰ Referentgrupp: kõrgharidus

²¹ Referentgrupp: teised linnad ja maa

²² Referentgrupp: 50-74 aastased

²³ Referentgrupp: juhid ja tippspetsialistid